

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

εκδδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΣΤ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**Οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας - Ε.Ε.
Διαχρονική εξέλιξη και η επίδραση της
οικονομικής κρίσης**

ΤΜΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

Επιβλέπων:

Χρυσομαλλίδης Χαράλαμπος

Σπουδάστρια:

Μπαγατέλα Σοφία-Μαρία

ΑΘΗΝΑ –2020

**ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - Ε.Ε.
ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ**

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ'οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής».

Αθήνα, 20/09/2020

Υπογραφή

Ευχαριστίες

Με την περάτωση της παρούσας τελικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Χαράλαμπο Χρυσομαλλίδη, για την πολύτιμη βοήθειά του και όλες τις υποδείξεις και συμβουλές του. Επίσης, ιδιαίτερα θερμές ευχαριστίες θέλω να δώσω στην οικογένειά μου για τη συνεχή συμπαράστασή τους όλα αυτά τα έτη σπουδών και εργασίας.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει διαχρονικά τις εμπορικές σχέσεις Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό το πρίσμα της θεωρίας οικονομικής ολοκλήρωσης. Συγκεκριμένα, αρχικά σκιαγραφείται η πορεία της Ε.Ε. κατά τα στάδια οικονομικής εμβάθυνσης κι έπειτα η διαδρομή της χώρας μας σε κάθε βήμα συμμετοχής μας, πρώτα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και στη συνέχεια στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατόπιν, παραβάλλονται τα εμπορικά αποτελέσματα της Ελλάδας κατά περιόδους, με αφετηρία τη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ, ακολούθως την τελωνειακή ένωση και την ενιαία αγορά, και τέλος τη νομισματική ένωση, έως την τελευταία δεκαετία της οικονομικής κρίσης. Τα ποσοτικά και ποιοτικά συμπεράσματα από το διαχρονικό εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών προς την Ε.Ε. και τις τρίτες χώρες συνοδεύονται από μια μελέτη περίπτωσης που αφορά την πορεία του ελληνικού αγροτικού τομέα για όλα αυτά τα έτη. Η ακόλουθη έρευνα και συλλογή στατιστικών δεδομένων φιλοδοξεί να αποτελέσει τη βάση για εξειδικευμένες κλαδικές αναλύσεις και να συνδέσει την πορεία της οικονομικής ολοκλήρωσης με αυτή της ελληνικής εξαγωγικής δραστηριότητας, ώστε να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την υφιστάμενη κατάσταση του ελληνικού εμπορίου, ειδικότερα κατά την ενδεχόμενη περαιτέρω εμβάθυνση της ενωσιακής οικονομίας στο μέλλον.

Λέξεις-κλειδιά: θεωρία οικονομικής ολοκλήρωσης, ενιαία αγορά, νομισματική ένωση, εμπορικό ισοζύγιο, οικονομική κρίση, ελληνικός αγροτικός τομέας

Abstract

This paper examines the trade relations between Greece and the European Union with the use of longitudinal data and in the light of the theory of economic integration. More specifically, at first, we present the course of the EU during the stages of economic deepening and then the path of Greece in each step of its participation, first in the European Economic Community and later on, in the European Union. Then, the commercial results of Greece are periodically compared, starting with the Association Agreement with the EEC, then the customs union and the single market, and finally the monetary union, until the last decade of the economic crisis. The quantitative and qualitative results drawn from the Greek trade balance of goods and services with both the E.U. and third countries are accompanied by a case study about the course of the Greek agricultural sector during these years. The following research and collection of statistical data aspires to set the basis for further sectoral analyses and link the course of the economic integration with that of the Greek export activity, in order to draw useful conclusions about the current situation of the Greek trade, especially in the event of a further deepening of the EU economy in the future.

Keywords: theory of economic integration, single market, monetary union, trade balance, economic crisis, Greek agricultural sector

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη.....	5
Abstract	6
Πίνακας περιεχομένων	7
Ευρετήριο διαγραμμάτων	8
Ευρετήριο πινάκων.....	8
Πίνακας συντμήσεων και συντομογραφιών.....	9
1 Εισαγωγή	10
2 Θεωρητικό πλαίσιο	11
2.1 Αποτελέσματα της οικονομικής ολοκλήρωσης	12
2.2 Προϋποθέσεις επιτυχίας της οικονομικής ολοκλήρωσης.....	15
2.3 Μορφές της οικονομικής ολοκλήρωσης	16
3 Ιστορικό πλαίσιο.....	18
3.1 Οικονομική ολοκλήρωση και ευρωπαϊκό εγχείρημα.....	18
3.2 Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ενοποίηση	22
4 Ανάλυση κατά περιόδους.....	25
4.1 Εισαγωγή	25
4.2 Περίοδος 1960–1981	26
4.3 Περίοδος 1981–1991	30
4.4 Περίοδος 1992–2001	35
4.5 Περίοδος 2002–2008.....	39
4.6 Περίοδος 2009–2019.....	42
5 Μια απόπειρα ερμηνείας και ανάλυσης της εξέλιξης των εμπορικών σχέσεων Ελλάδας – Ε.Ε.	48
6 Κλαδική ανάλυση – ο γεωργικός κλάδος.....	55
7 Συμπεράσματα.....	60
8 Βιβλιογραφία	62

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960-1981 (AMECO, 2020)	26
Διάγραμμα 2- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960-1981 (AMECO, 2020)	27
Διάγραμμα 3- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εκτός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960-1981 (AMECO, 2020)	28
Διάγραμμα 4- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εκτός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960-1981 (AMECO, 2020)	29
Διάγραμμα 5- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1981-1991 (AMECO, 2020)	31
Διάγραμμα 6- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1981-1991 (AMECO, 2020)	32
Διάγραμμα 7- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 1988-1991 (Eurostat, 2020)	33
Διάγραμμα 8- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 1988-1991 (AMECO, 2020)	33
Διάγραμμα 9- Διαχρονικό διάγραμμα ελληνικών εισαγωγών-εξαγωγών ως ποσοστό ΑΕΠ (ΤΤΕ, 2010)	34
Διάγραμμα 10- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 1992-2001 (Eurostat, 2020)	36
Διάγραμμα 11- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 1992-2001 (Eurostat, 2020)	37
Διάγραμμα 12- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 2002-2008 (Eurostat, 2020)	39
Διάγραμμα 13- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 2002-2008 (Eurostat, 2020)	40
Διάγραμμα 14- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 2009-2019 (Eurostat 2020)	42
Διάγραμμα 15- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 2009-2019 (Eurostat, 2020)	43
Διάγραμμα 16- Ελληνικές εισαγωγές υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (AMECO, 2020)	45
Διάγραμμα 17- Ελληνικές εξαγωγές υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (AMECO, 2020)	46
Διάγραμμα 18- Εργατικό δυναμικό ελληνικής γεωργίας (Eurostat, 2020)	57
Διάγραμμα 19- Παραγωγή ελληνικού γεωργικού κλάδου σε εκατ. ευρώ (ΕΛΣΤΑΤ, 2020)	58

Ευρετήριο πινάκων

Πίνακας 1- Ελληνικό εμπορικό ισοζύγιο 1992-2001 (ΤΤΕ, 2010)	38
Πίνακας 2- Ελληνικό εμπορικό ισοζύγιο 2002-2008 (ΤΤ3, 2010)	41
Πίνακας 3- Ελληνικό εμπορικό ισοζύγιο 2008-2019 (ΕΛΣΤΑΤ, 2020)	47

Πίνακας συντημήσεων και συντομογραφιών

AMECO: Annual Macro-Economic database of the European Commission's Directorate General for Economic and Financial Affairs

CAP: Common Agricultural Policy

EEC: European Economic Community

EU: European Union

Eurostat: European Statistical Office

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΑΞΕ: Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΖΕΣ: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών

ΕΚΤ: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΙΟΒΕ: Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών

ΚΑΠ: Κοινή Αγροτική Πολιτική

ΟΝΕ: Οικονομική και Νομισματική Ένωση

ΤτΕ: Τράπεζα της Ελλάδας

1 Εισαγωγή

Το ελεύθερο εμπόριο αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας με τη Συνθήκη της Ρώμης αποτέλεσε μια πολιτική επιλογή των ιδρυτικών κρατών-μελών με άμεσες οικονομικές προεκτάσεις και συνέπειες. Καθώς τα έτη περνούσαν, η ΕΟΚ άρχισε να εξελίσσεται και να διευρύνεται, αποκτώντας νέα μέλη και βασιζόμενη στις αρχές της οικονομικής ολοκλήρωσης. Το 1981 η Ελλάδα έγινε το 10^ο κράτος-μέλος της Κοινότητας, μετά από μια εικοσαετία διαβουλεύσεων, και άρχισε να συμμορφώνεται με τους κανόνες που θέτει η Κοινότητα για τα μέλη της, μεταξύ άλλων και με την σταδιακή απελευθέρωση του εμπορίου της.

Η παρούσα εργασία διατρέχει την περίοδο 1960-2020 και παρουσιάζει τα εμπορικά αποτελέσματα της Ελλάδας εντός της Ε.Ε. και προς τρίτες χώρες, λαμβάνοντας υπόψη τα στάδια της οικονομικής εμβάθυνσης που έχουν ως τώρα πραγματοποιηθεί. Η περιοδολόγηση αυτή ξεκινά με το εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας από τη σύναψη της Συμφωνίας Σύνδεσης της χώρας με την ΕΟΚ έως την ένταξή της το 1981, εξετάζει τη δεκαετία μέχρι την εφαρμογή της ενιαίας αγοράς και την ίδρυση της Ε.Ε., μελετά την περίοδο της ενιαίας αγοράς και της νομισματικής ένωσης και καταλήγει με την ανάλυση της δεκαετίας της οικονομικής κρίσης. Σε αυτή τη βάση γίνεται μια σύνδεση των αποτελεσμάτων της εκάστοτε περιόδου με το αντίστοιχο στάδιο οικονομικής εμβάθυνσης, προκειμένου να εξαχθούν πρακτικά συμπεράσματα για τις συνέπειες που είχε έως τώρα η συμμετοχή της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό εγχείρημα, ως προς το εμπορικό της ισοζύγιο συγκεντρωτικά και ως προς την εξέλιξη της εξωστρέφειας του γεωργικού της τομέα σε κλαδικό επίπεδο.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

Στην παγκόσμια ιστορία είναι πολλά τα παραδείγματα χωρών που επεδίωξαν την οικονομική ενοποίηση ή ολοκλήρωση με άλλες χώρες, περισσότερο ή λιγότερο συστηματικά. Η πολιτική αυτή είναι άμεσα συνυφασμένη με τη διευκόλυνση του διεθνούς εμπορίου και το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της πρόσβασης σε μια ευρύτερη αγορά με λιγότερους ή μηδενικούς περιορισμούς. Ειδικότερα, ο Pinder (1969) ορίζει την οικονομική ολοκλήρωση ως την εξάλειψη της διάκρισης μεταξύ των υποκειμένων των κρατών-μελών, καθώς και τη δημιουργία και εφαρμογή κοινών οικονομικών πολιτικών. Νωρίτερα, ο Tinbergen (1954) προβαίνει στη διάκριση μεταξύ της αρνητικής οικονομικής ολοκλήρωσης, που αφορά στην εξάλειψη δασμών και μη δασμολογικών μέτρων στις διεθνείς συναλλαγές, και της θετικής ολοκλήρωσης, που έγκειται στην υιοθέτηση μιας κοινής οικονομικής πολιτικής, και διαπιστώνει ότι η διαδικασία της αρνητικής οικονομικής ολοκλήρωσης είναι πιο εύκολη σε σύγκριση με τη θετική διάσταση της ολοκλήρωσης.

Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση των οικονομικών, μια οικονομική ένωση, εφόσον καταργεί τους δασμούς, μεγιστοποιεί το ελεύθερο εμπόριο άρα αυξάνει την ευημερία. Η απλουστευμένη αυτή άποψη αντικαταστάθηκε στη συνέχεια από τη θεωρία του Viner (1950), σύμφωνα με την οποία το τελικό οικονομικό αποτέλεσμα μιας τελωνειακής ένωσης εξαρτάται από τη σύγκριση δημιουργίας εμπορίου και εκτροπής εμπορίου. Οι δύο αυτοί όροι αναφέρονται στην περίπτωση αναπροσανατολισμού των πηγών προμήθειας μετά την κατάργηση των δασμών. Συγκεκριμένα, δημιουργία εμπορίου έχουμε όταν η κατάργηση των δασμών μεταξύ των κρατών που μετέχουν σε μια τελωνειακή ένωση, τους δίνει τη δυνατότητα να προσανατολίζονται σε πηγές προμήθειας χαμηλότερου κόστους από τους μέχρι τότε προμηθευτές τους. Αντίθετα, εκτροπή εμπορίου έχουμε αν τα κράτη-μέλη αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τους φθηνότερους προμηθευτές τους και να στραφούν αναγκαστικά σε κράτη-μέλη της τελωνειακής ένωσης, που όμως παράγουν με υψηλότερο κόστος (Γιώτη-Παπαδάκη, 2010). Συνεπώς, εάν η δημιουργία εμπορίου υπερκεράζει την εκτροπή είναι θεμιτή. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν η εκτροπή εμπορίου είναι μεγαλύτερη από τη δημιουργία εμπορίου, τότε το αποτέλεσμα είναι αρνητικό και η μορφή της ένωσης δεν συντελεί στην ευημερία των κρατών-μελών της. Επίσης, στα αποτελέσματα της δημιουργίας και της εκτροπής εμπορίου έρχεται να προστεθεί και αυτό της επέκτασης του εμπορίου, εμπλουτίζοντας από τον Meade (1955) τη συζήτηση με τη σημασία της

ελαστικότητας της ζήτησης και σημειώνοντας ότι σε περιπτώσεις είτε δημιουργίας, είτε εκτροπής εμπορίου που συνοδεύεται από μείωση της τιμής των προϊόντων με υψηλή ελαστικότητα ζήτησης, αυξάνεται η ζήτηση για τα συγκεκριμένα προϊόντα (Γιαννίτσης, 1988).

2.1 Αποτελέσματα της οικονομικής ολοκλήρωσης

Η θεωρία της ολοκλήρωσης υποστηρίζει πως μπορεί να υπάρξουν πολλαπλές πηγές δυνητικών οφελών από αυτή, ιδιαίτερα σε οικονομικό επίπεδο. Τα κέρδη μπορεί να είναι άμεσα, ξεκινώντας από την κατάργηση των φραγμών στο εσωτερικό εμπόριο, αλλά και μακροπρόθεσμα, όπως για παράδειγμα οι αλλαγές που θα προκύψουν στις μορφές της εγχώριας παραγωγής. Τονίζεται ότι τα κέρδη από την οικονομική ολοκλήρωση μπορεί να φτάσουν στο μέγιστο σημείο μόνο εάν οι οικονομικοί φορείς ανταποκριθούν στις διαθέσιμες ευκαιρίες (Σακελλαρόπουλος, 2016).

Ως άμεσα αποτελέσματα, η θεωρία διακρίνει τη δημιουργία μιας ευρύτερης αγοράς, την πραγματοποίηση μεγαλύτερης εξειδίκευσης, την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, την αύξηση της διαπραγματευτικής ισχύος της οικονομικής ολοκλήρωσης στο διεθνές πεδίο, την πολιτική ισχύ στο παγκόσμιο περιβάλλον, την οικονομική ασφάλεια και την πολιτική ταυτότητα. Θεωρητικά λοιπόν, σε ένα βραχυπρόθεσμο επίπεδο, το κέρδος από μια οικονομική ένωση είναι αρχικά η δημιουργία μιας μεγαλύτερης αγοράς και η διεύρυνση των παραγωγικών δυνατοτήτων με την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας. Ταυτόχρονα, κάθε κράτος εξειδικεύεται περισσότερο στο εμπόριο υπηρεσίας ή αγαθού που παράγει και εμπορεύεται με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, εκμεταλλεζόμενο το συγκριτικό του πλεονέκτημα. Συνεπώς, αφενός βελτιστοποιείται η παραγωγή που πραγματοποιείται με μεγαλύτερη εξειδίκευση και αφετέρου εντείνεται ο ανταγωνισμός. Η φιλελευθεροποίηση των συνθηκών ανταγωνισμού λειτουργεί θετικά και συντελεί στη βελτιστοποίηση της κατανομής των παραγωγικών συντελεστών με βάση το συγκριτικό πλεονέκτημα, την εξειδίκευση και τη διάχυση της τεχνολογίας εντός του ενοποιημένου περιβάλλοντος. Ακολούθως, μια σύμπραξη των χωρών μέσω της οικονομικής ολοκλήρωσης διευρύνει την ισχύ τους, τόσο λόγω του εν συνόλω πολιτικού τους εκτοπίσματος, αλλά και βάσει της δημιουργίας μιας διευρυμένης και πιο υπολογίσιμης αγοράς. Επομένως, το γεγονός αυτό αυξάνει τη διαπραγματευτική ικανότητα των κρατών-μελών της ολοκλήρωσης στο διεθνές πεδίο, ενώ μακροπρόθεσμα βελτιώνει τους διεθνείς όρους των εμπορικών συναλλαγών για τις

οικονομίες-μέλη της ενοποίησης και συντελεί θεωρητικά σε μια μεγαλύτερη εξασφάλιση και σταθερότητα σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Πέρα όμως από τα άμεσα, έχουμε και τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα-οφέλη από την ένταξη και την ολοκλήρωση, τα οποία έχουν να κάνουν με την πιο ολοκληρωμένη πραγμάτωση των δυνητικών ωφελημάτων μέσω της πληρέστερης ανταπόκρισης στις διαρκείς αλλαγές του οικονομικού και του πολιτικού περιβάλλοντος (Σακελλαρόπουλος, 2016). Πιο συγκεκριμένα, στα μακροπρόθεσμα οφέλη συγκαταλέγονται η αυξημένη εμπορική βεβαιότητα, η μεγέθυνση των ροών των άμεσων ξένων επενδύσεων, καθώς και η ανάπτυξη των επιμέρους περιφερειών. Η εμπορική βεβαιότητα επιτυγχάνεται μακροπρόθεσμα λόγω των οικονομιών κλίμακας, της εξειδίκευσης και του εμπορικού μεγέθους των χωρών της ολοκλήρωσης. Επακόλουθα, μια ολοκληρωμένη και διευρυμένη οικονομικά αγορά αποτελεί ελκυστικό προορισμό για τις άμεσες ξένες επενδύσεις, τόσο εσωτερικά, μεταξύ των χωρών που ανήκουν στην ένωση, όσο και εξωτερικά, από τις χώρες εκτός της ένωσης, λόγω των οικονομιών κλίμακας και της εξειδίκευσης του εμπορίου που συντελούν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Ένα ακόμη έμμεσο θετικό αποτέλεσμα είναι πως το θετικό οικονομικό κλίμα δύναται να ωθήσει την ανάπτυξη των επιμέρους περιφερειών εντός της ένωσης, δεδομένου ότι οι πλεονάζοντες πόροι που προέρχονται από τα οφέλη της ολοκληρωμένης οικονομίας χρησιμοποιούνται εν μέρει ή συνολικά για την ενίσχυση τόσο των ανεπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων περιφερειών της ένωσης. Συνοψίζοντας, οι άμεσες επιπτώσεις είναι η μείωση του κόστους παραγωγής και διακίνησης των προϊόντων και η σύγκλιση των τιμών σε ανταγωνιστικά επίπεδα και οι έμμεσες επιπτώσεις είναι αυτές που θα προέλθουν από αναδιαρθρώσεις της παραγωγής, καλύτερη χρησιμοποίηση διαθέσιμων πόρων και ενδεχόμενη τεχνολογική ανανέωση. Συνολικά, οι επιπτώσεις αυτές συνιστούν ότι αποκαλείται κέρδος ευημερίας (Καζάκος, 1992).

Ωστόσο, υπάρχουν και ανησυχίες ως προς τις αρνητικές επιπτώσεις της ολοκλήρωσης (Καζάκος, 1978). Αυτές αρχικά αφορούν στη μεγάλη οικονομική, παραγωγική και θεσμική «απόσταση» μεταξύ των αδύναμων και των ισχυρών κρατών-μελών της τελωνειακής ένωσης που συνοδεύονται από αποκλίσεις τόσο στην ανταγωνιστικότητα, όσο και στο επίπεδο ανάπτυξης. Σε μια ένωση, τα κράτη-μέλη εκ των πραγμάτων εκκινούν από διαφορετική αφετηρία όσον αφορά την ανάπτυξη και το επίπεδο ανταγωνιστικότητας. Δεν είναι διόλου βέβαιο ότι οι δύο ταχύτητες θα έρθουν νομοτελειακά και φυσικά σε σύγκλιση. Τουναντίον, συνήθως προϋποτίθεται η λήψη μέτρων και εφαρμογή πολιτικών σύγκλισης ώστε τα κράτη που βρίσκονται σε

μειονεκτική θέση να βοηθηθούν ώστε να μην μείνουν περαιτέρω πίσω, καθώς ήδη η ένωση τα φέρνει αντιμέτωπα με επίπεδα ανάπτυξης που στην αρχική βάση δεν είναι σε θέση να ανταγωνιστούν. Επιπρόσθετα τονίζεται η αδυναμία πραγματοποίησης των μεταρρυθμίσεων και της προσαρμογής σε σύντομο χρονικό διάστημα και αυτοματοποιημένα, ειδικά όταν υπάρχει «έλλειμμα ιδιοκτησίας» των εθνικών κυβερνήσεων όσον αφορά στην προώθηση των σχετικών μεταρρυθμίσεων. Σε μια ένωση, λαμβάνονται νέα μέτρα και μεταρρυθμίσεις κεντρικά ώστε να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα και η ευημερία της ένωσης εν συνόλω. Είναι πιθανό κράτη που είναι λιγότερο ανεπτυγμένα να αποτελέσουν τον αδύναμο κρίκο των προσαρμογών, ειδικά αν οι πολιτικές που προωθούνται είναι πέραν των περιορισμένων δυνατοτήτων τους και εάν οι εθνικές κυβερνήσεις -για πολιτικούς κυρίως λόγους- αποποιούνται την ιδιοκτησία των μεταρρυθμίσεων που ενδεχομένως θα δοκιμάσουν το θεσμικό και οικονομικό πλαίσιο των εν λόγω χωρών για χάρη του συνόλου των κρατών της ένωσης.

Στο ίδιο πλαίσιο, ενδεχόμενο ζήτημα προκύπτει από τη δομική αδυναμία της εγχώριας παραγωγής να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα ενός «ανοικτού» στον ανταγωνισμό και φιλελευθεροποιημένου περιβάλλοντος, μιας και είχε αναπτυχθεί σε ένα ιδιαίτερα προστατευτικό πλαίσιο. Τα πιο αδύναμα κράτη-μέλη της ένωσης συνήθως δρουν και εμπορεύονται υπό ένα καθεστώς προστατευτισμού των εθνικών τους οικονομιών, π.χ. σε ένα πλαίσιο εθνικοκεντρικών διευκολύνσεων και επιδοτήσεων. Ωστόσο, τα νέα δεδομένα της ένωσης επιτάσσουν τη στροφή σε ένα ανοικτό και φιλελεύθερο οικονομικό περιβάλλον που οφείλει να είναι πιο ανταγωνιστικό και ελκυστικό τόσο ως προς το κόστος παραγωγής όσο και ως προς τους δυνητικούς επενδυτές. Αυτό δεν είναι απαραίτητα καλοδεχούμενο από τους δρώντες της εγχώριας οικονομίας καθώς δημιουργεί προκλήσεις εκσυγχρονισμού αλλά και ενδεχόμενη αδυναμία προσαρμογής στους νέους όρους του οικονομικού περιβάλλοντος. Ακόμη, επιπτώσεις προκαλούνται από την ύπαρξη σημαντικών διαρθρωτικών και γεωγραφικών εμποδίων μεταξύ των κρατών-μελών της ένωσης που δεν επιτρέπουν την εμφάνιση θετικών συνεπειών από την ενοποίηση. Καθώς η ένωση των κρατών αποβλέπει σε μια συνολική αύξηση της ευημερίας, είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη και οι ιδιαιτερότητες των οικονομιών των κρατών-μελών, ώστε το θετικό αυτό αποτέλεσμα να μην είναι μονομερές για τις ήδη ανεπτυγμένες περιφέρειες, αλλά να διαχυθεί σε όλες τις χώρες που λαμβάνουν μέρος στην ένωση. Ως εκ τούτου, η ενδεχόμενη έλλειψη αντισταθμιστικών μέτρων για την προσπέλαση διαρθρωτικών αλλά και γεωγραφικών εμποδίων (π.χ. κράτη-μέλη εκτός του «κέντρου» της ένωσης) ίσως ευνοήσει μεν το σύνολο της ένωσης, αλλά αυτό μπορεί

να συνεπάγεται την αύξηση των ανισοτήτων εντός αυτής. Τέλος, σημειώνεται επίσης η πιθανότητα «μεταμόρφωσης» του προστατευτισμού που θα του επιτρέψει να διατηρείται ή να επανεμφανίζεται ενώ συνεχίζεται η διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης. Η πάταξη του προστατευτισμού ενδέχεται να είναι μια δύσκολη και συνεχής διαδικασία, καθώς οι πρακτικές του δύνανται να μετασχηματιστούν, ώστε αφενός τα λιγότερο φιλελευθεροποιημένα κράτη να συνεχίσουν με κάποιο τρόπο να προστατεύουν και να ενισχύουν την οικονομία τους σε κλίμα ενισχυμένου ανταγωνισμού, και αφετέρου τα ήδη ανεπτυγμένα κράτη να εδραιώσουν τη θέση τους ακριβώς μέσω του νέου πλαισίου της ένωσης, τόσο αναφορικά με τους εξωτερικούς ανταγωνιστές, όσο και εντός των δρώντων που συμμετέχουν στην ένωση χάρη στην αξιοποίηση της ισχύος τους.

2.2 Προϋποθέσεις επιτυχίας της οικονομικής ολοκλήρωσης

Τα θετικά αποτελέσματα που προκύπτουν από την οικονομική ολοκλήρωση και οδηγούν στη μεγιστοποίηση της ευημερίας για την οικονομία δεν είναι δεδομένα, αλλά βασίζονται σε κάποιες σημαντικές προϋποθέσεις. Η λογική της θεωρίας ολοκλήρωσης εδράζει στα πλεονεκτήματα των οικονομιών κλίμακας και στην επακόλουθη αριστοποίηση της κατανομής πόρων. Ωστόσο, για να επιτευχθούν αυτές οι θεωρητικά βέλτιστες καταστάσεις πρέπει να προηγηθεί η σταθεροποίηση της οικονομίας σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης και η εν γένει οικονομική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, βασική προϋπόθεση είναι η εξίσωση των τιμών των ομοειδών προϊόντων και των παραγωγικών συντελεστών και η εφαρμογή διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που θα συντελέσουν στην τόνωση της αναπτυξιακής διαδικασίας, η οποία ανατροφοδοτείται και βασίζεται στα αποτελέσματα του ανταγωνισμού (Χρυσομαλλίδης & Μαραβέγιας, 2018). Μια ενιαία παραγωγική διαδικασία που πηγάζει από την οικονομική εμβάθυνση μιας διευρυμένης αγοράς είναι πολύ πιο ανταγωνιστική και απαιτεί αφενός την ανταγωνιστική μείωση του κόστους παραγωγής και αφετέρου την εισαγωγή καινοτομιών. Ως αποτέλεσμα, μια χώρα ανώτερου παραγωγικού επιπέδου αναμένεται να παρουσιάζει μεγαλύτερο προβάδισμα από μια ανταγωνίστρια αναπτυσσόμενη χώρα (Πουρναράκης, 1996).

Συνεπώς, μια ακόμα προϋπόθεση για την επιτυχία του εγχειρήματος της οικονομικής ολοκλήρωσης χωρίς την όξυνση των ανισοτήτων μεταξύ των μελών της είναι η υιοθέτηση αντισταθμιστικών πολιτικών. Εν προκειμένω, υπάρχει ανάγκη πρόβλεψης και λειτουργίας, τόσο μηχανισμών αλληλεγγύης από τα ισχυρότερα προς τα ασθενέστερα οικονομικά κράτη, όσο και αποτελεσματικού πλαισίου διακυβέρνησης

(Μαραβέγιας & Κατσίκας, 2016). Επιπρόσθετα, είναι σημαντική η ύπαρξη και ενίσχυση των πολιτικών απασχόλησης και συνοχής της ένωσης και η μεταφορά πόρων για παραγωγικούς και διαρθρωτικούς σκοπούς, όπως ο εκσυγχρονισμός του ανθρώπινου κεφαλαίου και η αναβάθμιση του τεχνολογικού επιπέδου (Κορρές κ.α., 2010), ώστε η χώρα που «πλήττεται» από τον αυξημένο ανταγωνισμό που προκύπτει από την εμβάθυνση να αντισταθμίζει τις απώλειες με ευκαιρίες παραγωγικής βελτίωσης και υποβοηθούμενες αναπτυξιακές προοπτικές.

2.3 Μορφές της οικονομικής ολοκλήρωσης

Η οικονομική ολοκλήρωση έχει εμφανιστεί με διαφορετικές μορφές και περιεχόμενο, που σε έναν βαθμό αντανακλούν τους στόχους των συμβαλλομένων μερών, τον υφιστάμενο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των συμβαλλομένων, τις εσωτερικές διεργασίες και τις διαμορφούμενες δυναμικές στο πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού εργασίας (Μαρτίνος, 2004). Στη σχετική κατηγοριοποίηση του Balassa (1961), η εξελικτική κλίμακα της οικονομικής ολοκλήρωσης περιλαμβάνει πέντε βαθμίδες που αντανακλούν και τον υφιστάμενο βαθμό οικονομικής αλλά και πολιτικής αλληλεξάρτησης από τις λιγότερο στις περισσότερες εξελιγμένες μορφές. Οι μορφές αυτές είναι οι ακόλουθες: Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, Τελωνειακή Ένωση, Κοινή Αγορά, Οικονομική Ένωση, Πλήρης Οικονομική Ολοκλήρωση.

Η παραπάνω κατάταξη γίνεται κυρίως για λόγους ταξινομικούς και όχι τόσο για την ανάλυση της πραγματικής κατάστασης που χαρακτηρίζει μια εξελικτική διαδικασία ολοκλήρωσης. Η διαδικασία αυτή μπορεί να βρίσκεται, λ.χ., σε ένα ενδιάμεσο στάδιο εξέλιξης και να εμπεριέχει στοιχεία τόσο της «κατώτερης» μορφής όσο και της «ανώτερης». Στην πραγματικότητα, οι οικονομικές ολοκληρώσεις εκφράζουν δυναμικές καταστάσεις που εν μέρει προδιαγράφουν την πορεία μετασχηματισμού τους, είτε προς περισσότερο εξελιγμένες μορφές (Ε.Ε.) είτε και προς την αντίθετη κατεύθυνση, με τελικό στάδιο την αποδιάρθρωση και τον εκφυλισμό της αρχικής σύμπραξης [ΕΖΕΣ, (Μαρτίνος, 2004)].

Το πρώτο στάδιο αφορά τη Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, όπου οι δασμοί που περιορίζουν την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων και γενικότερα την ελευθερία των συναλλαγών έχουν σταδιακά καταργηθεί μεταξύ των συμβαλλομένων χωρών. Ωστόσο, στο εξωτερικό της ζώνης, το κάθε κράτος-μέλος είναι ελεύθερο να καθορίζει τη στάση του σε ότι αφορά τις συναλλαγές του με τον υπόλοιπο κόσμο και να διαμορφώνει το επίπεδο των δασμών, καθώς και τη γενικότερη πολιτική του

εξωτερικού εμπορίου. Συνεπώς, η Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών προσφέρει διευκολύνσεις και ένα φιλικό εμπορικό περιβάλλον εντός της, αλλά δεν ρυθμίζει τις σχέσεις των μελών της με τρίτα κράτη. Στο επόμενο στάδιο της Τελωνειακής Ένωσης, η οικονομική ολοκλήρωση έχει προχωρήσει ένα βήμα παραπάνω διότι, εκτός από την κατάργηση των μεταξύ τους εμποδίων στις συναλλαγές, τα κράτη-μέλη διαμορφώνουν και μια ενιαία στάση σε ότι αφορά τις συναλλαγές τους με τον υπόλοιπο κόσμο, υιοθετώντας ένα κοινό εξωτερικό δασμολόγιο, αποκτώντας μια ενιαία αντιμετώπιση και προς τις χώρες εκτός της Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών (Μαρτίνος, 2004). Στην περίπτωση διατήρησης του πρωταρχικού σταδίου της Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών δημιουργείται ένα εμφανές πρόβλημα που καλείται μεταστροφή του εμπορίου, καθώς αγαθά που θα εισέρχονταν σε μια χώρα με χαμηλότερους δασμούς θα μπορούσαν να διακινηθούν και σε άλλα κράτη μέλη με υψηλότερους εξωτερικούς δασμούς ή ποσοτώσεις, βάσει ακριβώς της ύπαρξης διαφορετικού εξωτερικού δασμολογίου (Μαραβέγιας & Κατσίκας, 2016). Η εναλλακτική είναι η υιοθέτηση ενός κοινού εξωτερικού δασμολογίου και συνεπώς η δημιουργία μιας τελωνειακής ένωσης (Σακελλαρόπουλος, 2016).

Το τρίτο στάδιο οικονομικής ολοκλήρωσης αφορά στην Κοινή Αγορά και πρόκειται για μια περισσότερο εξελιγμένη μορφή ενοποίησης, γιατί η οικονομική ολοκλήρωση λαμβάνει υπόψη της όχι μόνο τη λειτουργία της αγοράς ως συνέπεια της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Άρα, επιτρέπει, τόσο την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων και υπηρεσιών, όσο και εκείνη των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή την ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και των προσώπων. Τέταρτο στάδιο αποτελεί η Οικονομική Ένωση που χαρακτηρίζεται από όλα τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά μαζί με την εναρμόνιση της οικονομικής πολιτικής μεταξύ των κρατών-μελών, έτσι ώστε να επικρατούν παντού ενιαίες συνθήκες στη χρήση των παραγωγικών συντελεστών και γενικότερα στη λειτουργία της διευρυμένης αγοράς. Τέλος, η Πλήρης Οικονομική Ολοκλήρωση δεν αρκείται στην εναρμόνιση των επιμέρους πολιτικών των κρατών-μελών, αλλά προχωρεί στην υιοθέτηση μιας ενοποιημένης οικονομικής, νομισματικής, δημοσιονομικής, κλπ. πολιτικής, η οποία θα εφαρμόζεται από τα κράτη-μέλη με συγκεκριμένους στόχους και μέσα (Balassa, 1961).

Είναι αδύνατο να υποστηριχθεί ότι η προηγούμενη εξελικτική διαδικασία θα μπορούσε να έχει νομοτελειακό χαρακτήρα. Άλλωστε, όπως έχει ήδη επισημανθεί, στην πραγματική ζωή η παλινδρόμηση και η τελική διάλυση μιας αρχικής σύμπραξης όχι μόνο δεν μπορεί να αποκλειστούν *a priori*, αλλά αντίθετα μπορεί να θεωρηθούν

ως πολύ πιθανές περιπτώσεις (Βαΐτσος, 1986). Ως εκ τούτου, αφενός η διαδικασία της ολοκλήρωσης δεν είναι απαραίτητο να περάσει από όλα αυτά τα προαναφερθέντα στάδια ή να είναι γραμμική και αφετέρου μπορεί να βρίσκεται σε ενδιάμεσα στάδια και να απαντάται σε μεικτές εκδοχές. Τέλος, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα οφέλη από την οικονομική ολοκλήρωση επηρεάζονται και καθορίζονται από τη μορφή (ή το στάδιο αν πρόκειται για εξελικτική διαδικασία) εμβάθυνσης της ολοκλήρωσης, καθώς όσο προχωρεί η εμβάθυνση της οικονομικής ολοκλήρωσης τόσο αυξάνεται η απελευθέρωση των οικονομικών σχέσεων, η κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών, ο ανταγωνισμός στις αγορές και η διεύρυνση των αγορών (Τριαντόπουλος, 2018).

3 Ιστορικό πλαίσιο

3.1 Οικονομική ολοκλήρωση και ευρωπαϊκό εγχείρημα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι προγενέστερες μορφές της (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ) αποτέλεσε μια πρωτοβουλία για την προαγωγή και διατήρηση της ειρήνης, μετά τα δεινά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ένας από τους βασικούς της στόχους είναι η ευημερία των πολιτών της, καθώς και η οικονομική μεγέθυνση των μελών της, μέσω μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς (Στόχοι της Ε.Ε.). Είναι γεγονός ότι το οικονομικό υπόβαθρο, όπως η ενιαία αγορά και ο συμπληρωματικός της ενιαίος κοινωνικός χώρος, αποτελεί προϋπόθεση για οποιαδήποτε ολοκλήρωση, με όλες τις δυνατές συνέπειες στο πολιτικό και στο πολιτισμικό επίπεδο. Ωστόσο, τα επιχειρήματα για ολοκλήρωση δεν είναι στενά οικονομικά αλλά, αντίθετα, μπορούν να θεωρηθούν ως ριζοσπαστική αντίδραση στους περιορισμούς που προκαλεί ο κατακερματισμός της Ευρώπης. Απώτερος στόχος της Ένωσης δεν μπορεί να είναι άλλος από την ευημερία των λαών της Ευρώπης, τη συμμετοχή της στο νέο διεθνή καταμερισμό των έργων και ρόλων, και τέλος στην εδραίωση της ειρήνης στον κόσμο (Κορλίρας, 1989). Συνεπώς, ο πολιτικός και ο οικονομικός χαρακτήρας πίσω από τη δημιουργία της ΕΟΚ είναι αλληλένδετοι, καθώς η ειρήνη και η ευημερία των λαών της ένωσης επιτυγχάνονται μέσω της πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας που δύναται η ίδια η Ένωση να εξασφαλίσει. Πλέον, οι αρχικοί στόχοι της ειρήνης, της σταθερότητας και της οικονομικής μεγέθυνσης συμπληρώθηκαν από νέους, ως ανάγκη της μετεξέλιξης της ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση να ανταποκριθεί στις σύγχρονες προκλήσεις, αλλά και να πρωτοστατήσει σε μείζονα διεθνή θέματα. Ως εκ

τούτου, η Ένωση μεταξύ άλλων αγωνίζεται κατά του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων, προωθεί την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο και μάχεται κατά της κλιματικής αλλαγής, λειτουργώντας με μια ολιστική προσέγγιση.

Εάν επικεντρωθούμε στο στόχο της οικονομικής ανάπτυξης, αντιλαμβανόμαστε ότι η Ένωση προσπάθησε να τον υλοποιήσει μέσω της ανωτέρω θεωρίας της οικονομικής ολοκλήρωσης. Το μεγαλύτερο μέρος του θεσμικού πλαισίου που ρυθμίζει σήμερα θέματα εσωτερικής αγοράς διαμορφώθηκε στη δεκαετία του '60. Συγκεκριμένα, το 1957 ιδρύεται η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) από τα έξι ιδρυτικά κράτη και το 1960 υπογράφεται η σύμβαση για την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών. Από αυτή την περίοδο ξεκινά η σταδιακή κατάργηση των δασμών που περιορίζουν την ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, μια διαδικασία που ολοκληρώθηκε το 1968, όταν αποφασίστηκε όχι μόνο η άρση των εσωτερικών δασμών, αλλά και η εφαρμογή ενός κοινού εξωτερικού δασμολογίου (01/07/1968). Σε αυτό το σημείο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι περνάμε από το πρώτο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης, τη Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, στην πλήρη Τελωνειακή Ένωση. Από αυτό το ορόσημο, άρχισαν να θεσπίζονται βασικοί κανονισμοί και οδηγίες που ρυθμίζουν θέματα ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, ανταγωνισμού, κοινής οργάνωσης των αγορών αγροτικών προϊόντων, κίνησης κεφαλαίων που συνδέονται με εμπορικές ανταλλαγές ή παροχή υπηρεσιών, και προχώρησε το ζήτημα της εξάλειψης του σωρευτικού φόρου επί του κύκλου εργασιών, που θεωρήθηκε ως ένα από τα κυριότερα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων (Καζάκος, 1989).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξαρχής υποστήριξε ότι ένα ποιοτικό άλμα στη διαδικασία ολοκλήρωσης της κοινοτικής αγοράς θα έπρεπε λογικά να έχει πολλαπλές συνέπειες για τις επενδύσεις, τη διεθνή ανταγωνιστικότητα και τους ρυθμούς μεγέθυνσης της κοινοτικής οικονομίας συνολικά. Σε διαδοχικά κείμενα υποστήριξε ειδικότερα πρώτον, ότι η ενδυνάμωση της εσωτερικής αγοράς θα προσέφερε στις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις τα ίδια πλεονεκτήματα που έχουν οι μη κοινοτικές και ιδιαίτερα οι αμερικανικές και ιαπωνικές επιχειρήσεις στις δικές τους εθνικές αγορές, ενισχύοντας φυσικά με τον τρόπο αυτό την ανταγωνιστική τους θέση τόσο στις κοινοτικές όσο και στις διεθνείς αγορές. Δεύτερον, στις νέες συνθήκες θα έπρεπε να υπάρξει αναθέρμανση της επενδυτικής δραστηριότητας στην Κοινότητα, αφού τώρα η αγορά της θα γινόταν πιο «ελκυστική» τόσο για τους κοινοτικούς όσο και για τους μη κοινοτικούς επενδυτές (Καζάκος, 1989).

Η τελωνειακή ένωση αποτελεί ένα πολύ σημαντικό βήμα για την εμβάθυνση της οικονομικής ολοκλήρωσης. Αφενός ευνοεί το εσωτερικό εμπόριο εξαλείφοντας τους δασμούς και μειώνοντας τα μη δασμολογικά εμπόδια και αφετέρου δημιουργεί μια ενιαία εξωτερική δασμολογική πολιτική, αποτρέποντας την μεταστροφή του εμπορίου. Ωστόσο, είναι σημαντική για τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα μιας τελωνειακής ένωσης η ουσιαστική άρση μιας σειράς από μη δασμολογικά εμπόδια (όπως οι περιοριστικοί κανόνες, οι ρυθμίσεις για δημόσιες προμήθειες, τα μονοπώλια δημόσιων οργανισμών, οι ρυθμίσεις πιστοποίησης κ.α.) που αποτρέπουν την απελευθέρωση των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών εντός της ένωσης (Τριαντόπουλος, 2018). Σε περίπτωση που καταργηθούν μόνο οι δασμοί εντός της ένωσης και αποφασιστεί ένα ενιαίο εξωτερικό μισθολόγιο, αλλά παραμείνουν τα μη δασμολογικά εμπόδια, γίνεται αντιληπτό ότι και πάλι θα υπάρχει προτιμησιακή πολιτική και θα συνεχίζονται οι διακρίσεις και οι ανισότητες μεταξύ των μελών της ένωσης, τόσο από τα τρίτα κράτη, όσο και εσωτερικά. Σημειώνεται ακόμη, ότι τα μη δασμολογικά εμπόδια είναι πιο δύσκολο να εντοπιστούν και να εξαλειφθούν, καθώς μπορεί να αφορούν περιορισμούς ή διευκολύνσεις στην ποιότητα και την ποσότητα των εμπορευμάτων, ενώ δεν αποκλείεται να λαμβάνουν και έμμεσες μορφές (λ.χ. ρυθμιστικά ζητήματα όπως καθυστέρηση πιστοποιήσεων ή αδειοδοτήσεων). Μια ακόμα σημαντική παράμετρος για την πλήρη αποτελεσματικότητα της ένωσης είναι οι περιορισμοί στην κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών, οι οποίοι αποτρέπουν την αξιοποίηση των ευνοϊκών συνθηκών που δημιουργούνται σε μια τελωνειακή ένωση (Γιαννακόπουλος και Δημόπουλος 2001). Η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε αυτό το ζήτημα θα δοθεί με το επόμενο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης, καθώς όντως η τελωνειακή ένωση αφορούσε αρχικά μόνο την ελεύθερη μετακίνηση αγαθών και όχι όλους τους συντελεστές παραγωγής.

Η επόμενη δεκαετία του 1970 για την Ευρωπαϊκή Ένωση χαρακτηρίζεται από μια στασιμότητα που ονομάστηκε «ευρωσκλήρυνση». Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η ένωση διακατέχεται από εσωστρέφεια και δεν τολμά το επόμενο στάδιο εμβάθυνσης, κατά βάση λόγω της μεταστροφής σε έναν πρωτοφανή για την εποχή κρατικό προστατευτισμό της οικονομίας, ο οποίος πήγαζε από την ανάγκη των κρατών να ανταποκριθούν στις δύο πετρελαϊκές κρίσεις της εποχής. Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται με αναπάντεχα γρήγορους ρυθμούς στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και η εξέλιξη αυτή οφείλεται σε τέσσερις παράγοντες, οι οποίοι ενήργησαν αθροιστικά ώστε να δοθεί μια νέα ώθηση στη διαδικασία της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης. Αφενός, σημειώθηκε ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας με θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης μετά την πετρελαϊκή κρίση και επήλθε

μετασχηματισμός της κυρίαρχης θεώρησης για τη διαχείριση τόσο της εθνικής όσο και της ευρωπαϊκής οικονομίας, ιδιαίτερα στο πλαίσιο μιας ολοένα εντεινόμενης διαδικασίας οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Η κρίση της δεκαετίας του 1970 υπονόμωσε τη μέχρι τότε αδιαφιλονίκητη κυριαρχία του κεϋνσιανισμού ως υπόδειγμα οικονομικής θεωρίας και πολιτικής. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων οικονομικών θεωριών, οι οποίες στο πλαίσιο της λεγόμενης νεοκλασικής σύνθεσης προέκριναν την απελευθέρωση των αγορών και έναν λιγότερο ενεργό ρόλο του κράτους στην οικονομία, οδήγησαν σε μια νέα ερμηνεία για τις αιτίες της κρίσης των ευρωπαϊκών οικονομιών. Επίσης, σημαντικός ήταν και ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου που δημιούργησε μια νομολογία που παρείχε τη βάση για την εξάλειψη των εθνικών εμποδίων και τη δημιουργία της ενιαίας αγοράς. Τέλος, μεγάλη αξία αποδίδεται και στο ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Χρησιμοποιώντας τον μετασχηματισμό της κυρίαρχης οικονομικής θεώρησης και την υποστήριξη των μεγάλων ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, η Επιτροπή έπαιξε ηγετικό ρόλο στην προώθηση του προγράμματος της ενιαίας αγοράς (Sandholtz & Zysman, 1989).

Το επόμενο στάδιο της οικονομικής εμβάθυνσης κατάφερε επομένως να βρει πρόσφορο έδαφος την επόμενη δεκαετία. Συγκεκριμένα, το 1985 υποβάλλεται από την Επιτροπή η «Λευκή Βίβλος» για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς και υιοθετείται η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη με πλάνο για την εξάλειψη των εμποδίων φορολογικού, διοικητικού και τεχνικού χαρακτήρα και την πλήρη υλοποίηση της ενιαίας αγοράς ως το 1992. Όντως, αυτό είναι το έτος όπου ολοκληρώνεται η ενιαία αγορά, η οποία αποτελεί ένα στάδιο σημαντικής εμβάθυνσης της οικονομικής ολοκλήρωσης και απαιτεί αυξημένη εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας σε μια σειρά από κοινές πολιτικές, όπως αυτές του ανταγωνισμού και της φορολογίας, αλλά και σε επιμέρους πολιτικές με ιδιαίτερη κλαδική σημασία για τις χώρες της, ενισχύοντας τις τάσεις που είχαν διαμορφωθεί στο στάδιο της τελωνειακής ένωσης (Τριαντόπουλος, 2018). Τέλος, μέσω της ενιαίας αγοράς, πλέον υπάρχει ελεύθερη μετακίνηση τόσο εμπορευμάτων, όσο κεφαλαίων και προσώπων.

Το 1992 υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ, στην οποία προβλέπεται η χρήση ενιαίου νομίσματος για το μέλλον και μπαίνουν τα θεμέλια του επόμενου σταδίου της οικονομικής ολοκλήρωσης. Εν προκειμένω, μιλάμε για το προπαρασκευαστικό στάδιο της οικονομικής ένωσης, η οποία έγινε πραγματικότητα μέσω της εναρμόνισης των επόμενων χρόνων και υλοποιήθηκε πλήρως το 2002 με την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος (ευρώ) από 12 χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Η νομισματική ένωση, που αποτελεί και το τέταρτο στάδιο οικονομικής

εμβάθυνσης, είναι ένα καθοριστικό βήμα, το οποίο συνοδεύεται από τη θέσπιση ισχυρών υπερεθνικών θεσμών, όπως η κεντρική τράπεζα (ΕΚΤ), διευρυμένων κοινών πολιτικών και πλαισίων και εκτεταμένων διαδικασιών συντονισμού των συμβαλλόμενων οικονομιών. Σημειώνεται ωστόσο, ότι η εξαίρεση από τη διαδικασία εμβάθυνσης της δημοσιονομικής πολιτικής δύναται να καταστήσει το εγχείρημα ημιτελές, μιας και οι επιδόσεις στο σκέλος της δημοσιονομικής πολιτικής επηρεάζουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα σημαντικά την αποτελεσματικότητα της νομισματικής ένωσης (Τριαντόπουλος, 2018).

Το πέμπτο και τελευταίο στάδιο εξέλιξης της οικονομικής εμβάθυνσης αφορά στην Πλήρη Οικονομική Ολοκλήρωση και περιλαμβάνει μια ενοποιημένη πολιτική των μελών της ένωσης που ανταποκρίνεται πλήρως σε όλους τους τομείς της νομισματικής, οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό το στάδιο δεν έχει επιτευχθεί ακόμα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, παρόλο που γίνονται σαφή βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερα με την πορεία που αυτή ακολούθησε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και μετέπειτα. Στην περίπτωση που αυτή η μορφή ενοποίησης γίνει πράξη, τα κράτη-μέλη της Ένωσης θα έχουν δεσμευτικούς στόχους που θα πρέπει να επιτύχουν με συγκεκριμένα μέσα, ώστε να επιτευχθεί ένα κεντρικά σχεδιασμένο και προκαθορισμένο δημοσιονομικό αποτέλεσμα, το οποίο θα καθιστά την Ένωση αποτελεσματική και ανταγωνιστική και ταυτόχρονα θα συντελεί στην ευημερία των πολιτών της.

3.2 Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ενοποίηση

Η Ελλάδα από την πρώτη στιγμή εκδήλωσε το ενδιαφέρον της να συμβάλει στις προσπάθειες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μάλιστα, ήταν η πρώτη χώρα στην Ευρώπη και δεύτερη στον κόσμο μετά τις ΗΠΑ που διόρισε Αντιπρόσωπο στην ΕΟΚ, παρόλο που τελικά δεν συμμετείχε από τη έναρξη λειτουργίας της στην Οικονομική Κοινότητα (Τομαή, 2003). Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν την πάγια εξωτερική πολιτική της χώρας υπέρ της ένωσης με τα άλλα κράτη-μέλη της Ευρώπης και σε κάθε περίπτωση την συμμετοχή σε μια ενωμένη Ευρώπη.

Παρόλη την πολιτική πρόθεση της χώρας, η άμεση προσχώρηση στις τρεις Ευρωπαϊκές Κοινότητες απέτυχε και προκρίθηκε η μορφή της Συμφωνίας Συνδέσεως της Ελλάδος με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η Συμφωνία αυτή δημιουργούσε τη στενότερη μορφή συνεργασίας της ΕΟΚ με τρίτη χώρα και αποτελούσε για την Ελλάδα κυρίως την έκφραση της πολιτικής βούλησής να

συμμετάσχει ενεργά και ισότιμα στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αμέσως μόλις η οικονομική ανάπτυξη της χώρας θα το επέτρεπε. Ταυτόχρονα, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις που θα υποβοηθούσαν την προετοιμασία της οικονομίας της χώρας και την επιτάχυνση του ρυθμού της οικονομικής αναπτύξεως. Το ελληνικό αίτημα για τη σύναψη Συμφωνίας Συνδέσεως έγινε καταρχήν δεκτό από το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΟΚ στις 25 Ιουλίου του 1959, με κριτήρια κυρίως πολιτικά, και η Συμφωνία υπεγράφη στην Αθήνα στις 9 Ιουλίου του 1961 (Κοντογεώργης, 2003). Όπως συχνά τονίζεται, η απόφαση συμπερίληψης της χώρας στο ευρωπαϊκό εγχείρημα βασιζόταν σε πολιτικά κριτήρια και προϋπέθετε από την πλευρά της Ευρώπης τον ταχύ εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας. Η Συμφωνία Σύνδεσης είχε εικοσαετή ορίζοντα και καθόριζε το ευκαταίο επίπεδο που έπρεπε να φτάσει η ελληνική οικονομία μέσω μεταρρυθμίσεων, ώστε να αναλάβει πλήρως τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Συνθήκη της Ρώμης και να προσχωρήσει στην ΕΟΚ. Είναι σημαντικό ότι η ελληνική πολιτική βούληση υπέρ της ένωσης ανέφερε επίσημα και σαφώς από τότε την καθοριστική σημασία της ένταξης για την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας και το εξαγωγικό εμπόριο των ελληνικών επιχειρήσεων (Χρηστίδης, 2003). Η συμφωνία σύνδεσης τέθηκε σε ισχύ τον Νοέμβριο του 1963. Η διαφορά επί θεμάτων αγροτικής πολιτικής οδήγησε σε πολύχρονες και ατελέσφορες διαπραγματεύσεις, οι οποίες τελικά διακόπηκαν, έπειτα από το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 (Μαραβέγιας & Ανδρέου, 2006).

Η στάση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου έναντι του στρατιωτικού καθεστώτος της χώρας στάθηκε εξαρχής αυστηρή, ξεκάθαρη και με απόλυτο σεβασμό στις αρχές του ιδεώδους της ελευθερίας και της δημοκρατίας (Τομαή, 2006). Στις 10 Μαΐου του 1967, σε συνεδρίαση της Πολιτικής Επιτροπής και Αντιπροσωπείας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που λειτουργούσε στο πλαίσιο της Μικτής Επιτροπής Συνδέσεως ΕΟΚ-Ελλάδας, ελήφθη η απόφαση «παγώματος» της σχετικής διαδικασίας. Αυτό το πάγωμα, μολοντί δεν επεκτάθηκε στη σταδιακή μείωση των δασμών που προέβλεπε η Συμφωνία Σύνδεσης, αποστέρησε από τη χώρα τους πόρους των κοινοτικών ταμείων που θα χρησιμοποιούνταν για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και ταυτόχρονα απέκλεισε τη δυνατότητα παρέμβασης ή συμβολής στην Κοινή Αγροτική Πολιτική που εκείνα ακριβώς τα χρόνια είχε αρχίσει να διαμορφώνεται (Θεοδωρόπουλος, 2006). Ωστόσο, η ισχύουσα Συνθήκη Σύνδεσης δεν έπαψε να ισχύει για τις ρυθμίσεις που αφορούσαν την τελωνειακή ένωση.

Με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, τον Ιούλιο του 1974, η πρώτη κίνηση που έγινε προς την ΕΟΚ ήταν να ενημερωθούν οι διαπιστευμένοι στην Αθήνα πρέσβεις

των κρατών-μελών για την κατάσταση στην Ελλάδα και την πρόθεση της προσωρινής κυβερνήσεως να κηρύξει εθνικές εκλογές για την ανάδειξη Κοινοβουλίου το συντομότερο δυνατό. Στην ίδια ενημέρωση, ο τότε πρωθυπουργός, Κ. Καραμανλής, εξέφρασε τις ευχαριστίες του προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τον ρόλο που είχε παίξει όλα αυτά τα χρόνια δια φωτίζοντας την κοινή γνώμη της Ευρώπης για την κατάσταση στη χώρα και, τέλος, εξέφρασε την επιθυμία για άμεσο «ξεπάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης (Τομαή, 2006). Στις 12/06/1975, η χώρα απέστειλε επίσημη αίτηση για προσχώρηση στις τρεις ευρωπαϊκές κοινότητες, στέλνοντας ένα σαφές μήνυμα προσανατολισμού της υπέρ της Ευρώπης και της ένωσης. Η πολιτική ηγεσία της εποχής έθεσε ως προτεραιότητα την προσχώρηση της χώρας κυρίως στην ΕΟΚ, καθώς από οικονομικής άποψης, η σύνδεση αυτή θα εξασφάλιζε την ελεύθερη πρόσβαση των ελληνικών γεωργικών προϊόντων στις αγορές των έξι χωρών που ήδη ήταν μέλη της κοινότητας. Παράλληλα, η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα θα συνοδευόταν από γενναιόδωρη οικονομική στήριξη, θα ενθάρρυνε την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, θα λειτουργούσε ως μέσο απορρόφησης του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού και μακροπρόθεσμα θα ενίσχυε τον εξαγωγικό προσανατολισμό και γενικότερα τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας (Ανδρέου & Μαραβέγιας, 2018). Ένα ακόμα κομβικό στοιχείο για την επιτάχυνση των διαδικασιών και την επίσπευση εμφάνισης των θετικών αποτελεσμάτων από τη συμμετοχή στην ευρωπαϊκή εμβάθυνση είναι το γεγονός ότι δεν υπήρξε προενταξιακό στάδιο για την προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Ο αποκλεισμός ενός ενδιάμεσου προενταξιακού καθεστώτος ήταν σημαντικός για την Ελλάδα, γιατί αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε ιδιόμορφο καθεστώς τρίτης χώρας κατά την προενταξιακή περίοδο, και το καθεστώς αυτό δεν αποκλειόταν να δημιουργούσε προβλήματα ισοτίμου συμμετοχής στα θεσμικά όργανα, ασφαλώς όμως θα κατέληγε σε μετατόπιση του χρόνου από τον οποίο η Ελλάδα, ως πλήρες μέλος, θα μπορούσε να επωφεληθεί από τα Κοινοτικά Ταμεία και από την εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (Κοντογεώργης, 2006). Συνεπώς, η Ελλάδα όχι μόνο επεδίωξε άμεσα να γίνει πλήρες μέλος της ΕΟΚ μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά προσπάθησε να το επιτύχει χωρίς περαιτέρω χρονική καθυστέρηση, ώστε να εκμεταλλευτεί στο μέγιστο βαθμό τα δυνητικά αποτελέσματα της συμμετοχής στην οικονομική κοινότητα.

Τα παραπάνω αποδεικνύουν τη σημασία που απέδωσε εξαρχής η Ελλάδα στο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Ιδίως όσον αφορά στην οικονομική ολοκλήρωση, η χώρα φαίνεται ότι προσπάθησε να εμπλακεί ενεργά στην εμβάθυνση, μολονότι το οικονομικό της επίπεδο ήταν αρκετά πρώιμο -συγκριτικά με τις υπόλοιπες

αναπτυγμένες χώρες που συμμετείχαν στην ΕΟΚ- και ως εκ τούτου δεν μπόρεσε να συμβαδίσει στα απαραίτητα και ζητούμενα επίπεδα ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξης. Το αποτέλεσμα ήταν η Συμφωνία Σύνδεσης, η οποία ουσιαστικά περιορίστηκε στην τελωνειακή ένωση κατά την περίοδο της δικτατορίας, και στη συνέχεια αποτέλεσε τη βάση για την πλήρη ενσωμάτωση της Ελλάδας στην ΕΟΚ, παρά τις ρεαλιστικές διαφωνίες των υφισταμένων μελών ως προς το πραγματικό επίπεδο μεταρρυθμίσεων και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Αν και η ένταξη της χώρας στην οικονομική κοινότητα ήταν μια κατά βάση πολιτική απόφαση και των δύο πλευρών, θεωρήθηκε ότι αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την επίτευξη των οικονομικών στόχων, καθώς παρείχε την τεχνογνωσία, τους υλικούς πόρους και τη διευρυμένη αγορά ώστε να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα για τον εκσυγχρονισμό και τη μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας.

4 Ανάλυση κατά περιόδους

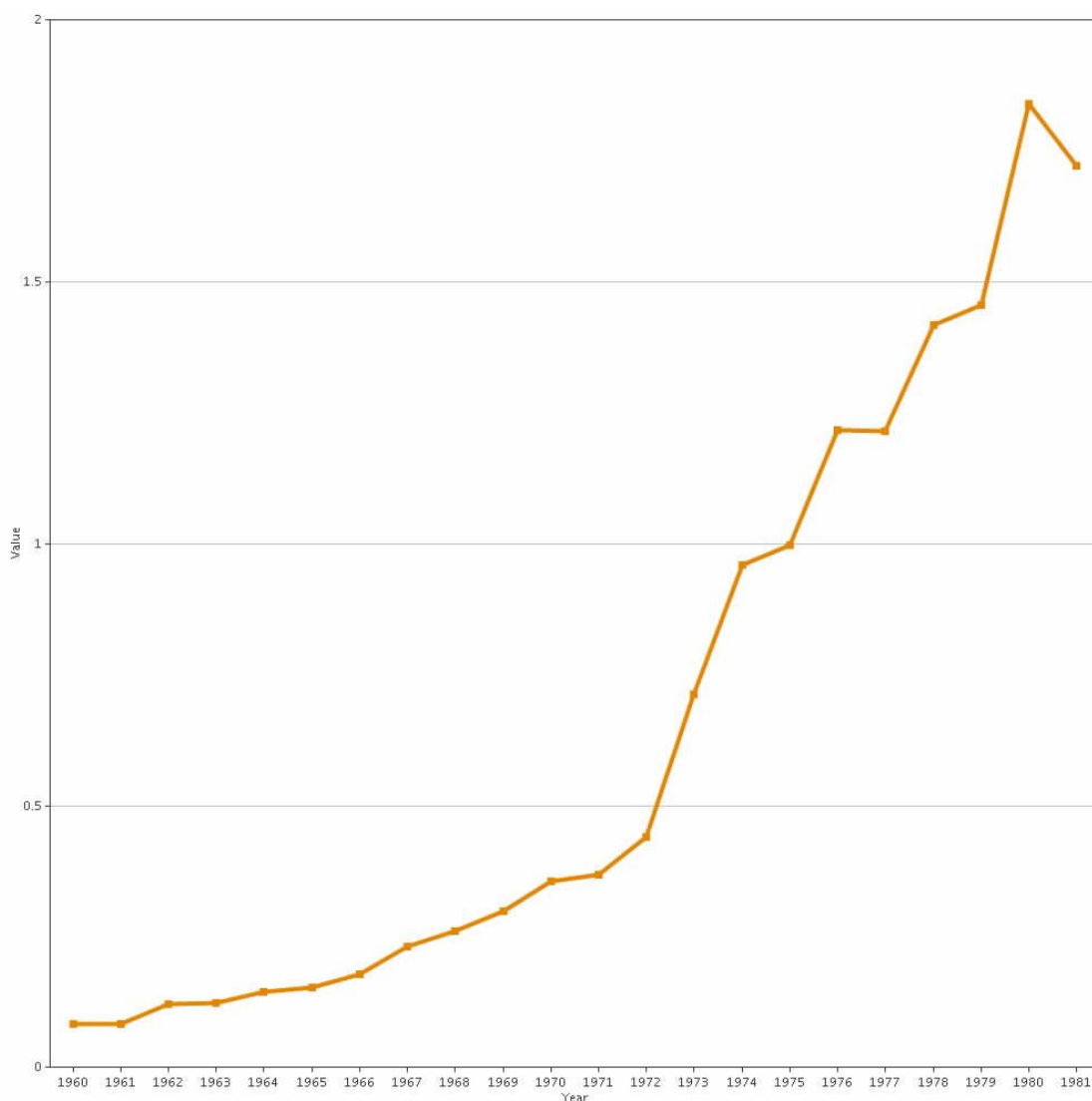
4.1 Εισαγωγή

Καθώς η πορεία της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας σε σχέση με την ευρωπαϊκή οικονομική εμβάθυνση αποτελεί μια μακρόχρονη διαδικασία διάρκειας έξι και πλέον δεκαετιών, θεωρείται σκόπιμη η επιμέρους ανάλυση των στατιστικών στοιχείων κατά περιόδους, ώστε να εξεταστεί η σύνδεση του εκάστοτε σταδίου οικονομικής ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τα αποτελέσματα του εμπορικού ισοζυγίου της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, η περιοδολόγηση θα περιλαμβάνει πέντε χρονικές περιόδους, ξεκινώντας από την εικοσαετία 1960-1981, δηλαδή από τις πρώτες προσπάθειες σύνδεσης με την Ε.Ε. έως την ένταξη στην ΕΟΚ. Στη συνέχεια, θα εξεταστεί η επόμενη δεκαετία, έως το 1991 και την πλήρη ένταξη στην κοινή αγορά, και έπειτα η επόμενη δεκαετία έως το στάδιο της νομισματικής ένωσης. Κατόπιν, θα γίνει αναφορά στα πρώτα έτη του 2000, όπου η ελληνική αγορά λειτουργούσε με το ενιαίο νόμισμα της Ε.Ε. έως τα τέλη της δεκαετίας, όταν ξεκίνησε η οικονομική κρίση για τη χώρα. Τέλος, στο τελευταίο μέρος, θα γίνει ανάλυση των στατιστικών ευρημάτων της τρέχουσας δεκαετίας μετά την έναρξη της κρίσης, εξετάζοντας τις επιπτώσεις της στο εμπόριο της χώρας με την ευρωπαϊκή αγορά¹.

¹Σημειώνεται ότι όλα τα ακόλουθα στοιχεία αφορούν ποσοστά επί του ετήσιου ΑΕΠ της χώρας, συνεπώς οι οικονομικές επιδόσεις πρέπει να εξετάζονται συγκεντρωτικά. Η εν λόγω έρευνα αφορά τις

4.2 Περίοδος 1960–1981

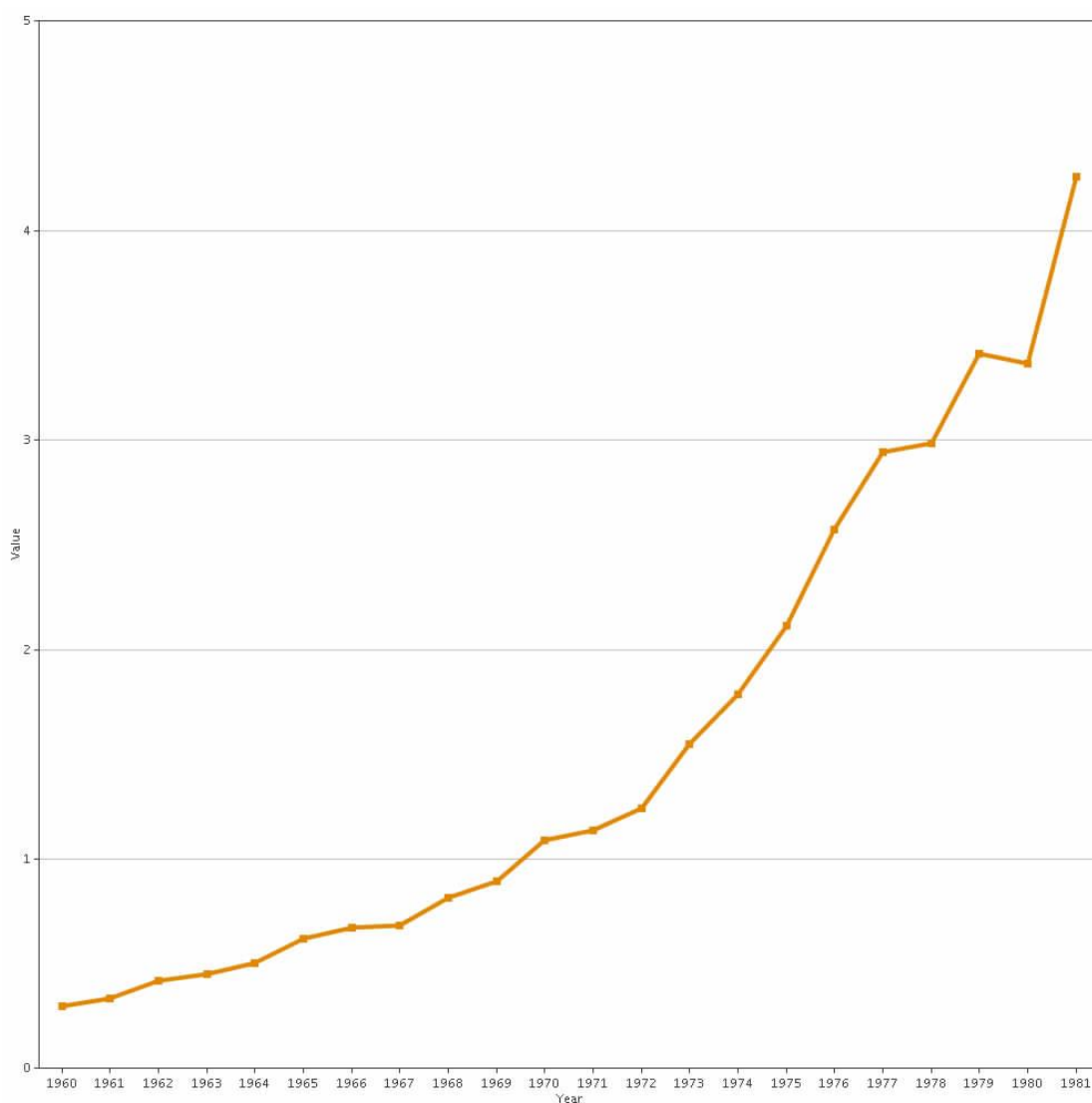
Το 1960 βρίσκει την ΕΟΚ να έχει υπογράψει τη σύμβαση για την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών. Το επόμενο έτος υπογράφεται και η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ με εικοσαετή ορίζοντα και αυστηρές οικονομικές προϋποθέσεις. Όσον αφορά τις εμπορικές σχέσεις της χώρας με την τότε ΕΟΚ, παρατηρούμε και από το ακόλουθο συγκεντρωτικό διάγραμμα ότι οι ελληνικές εξαγωγές εντός της κοινότητας για όλη τη διάρκεια του πρώτου σταδίου οικονομικής ενοποίησης εμφανίζουν ανοδική τάση:

Διάγραμμα 1- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960–1981 (AMECO, 2020)

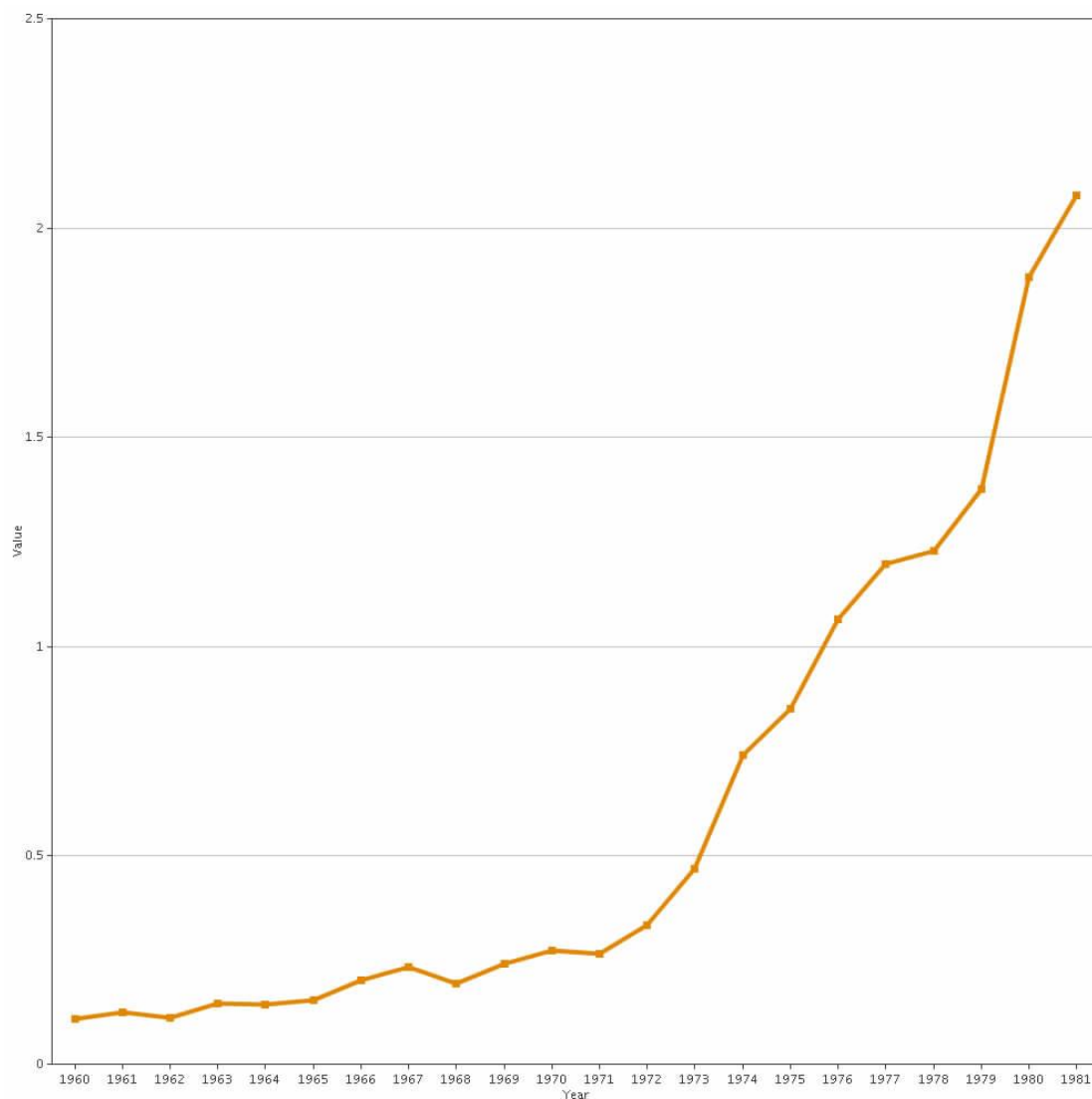
εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας και ως εκ τούτου εξετάζει μόνο το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, άρα δεν γίνονται αναφορές στο ΑΕΠ, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ή το χρέος της χώρας.

Αντίστοιχα, οι εισαγωγές από την ΕΟΚ παρουσιάζουν επίσης μια σταθερά ανοδική πορεία, που ξεκινά από την αρχή της δεκαετίας και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορικής περιόδου, με ποσοστά της τάξης του 34% το 1963, 40% το 1970 και 50% το 1973 να προέρχονται από την κοινοτική αγορά (IOBE, 1980). Όσον αφορά και τις εμπορικές σχέσεις εκτός ΕΟΚ, οι εισαγωγές αγαθών για την Ελλάδα από τρίτες χώρες παρουσιάζουν μικρή πτώση από την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης έως το 1963 και στη συνέχεια έχουν οριακά ανοδική τάση, με μικρή πτώση να σημειώνεται το έτος 1972.

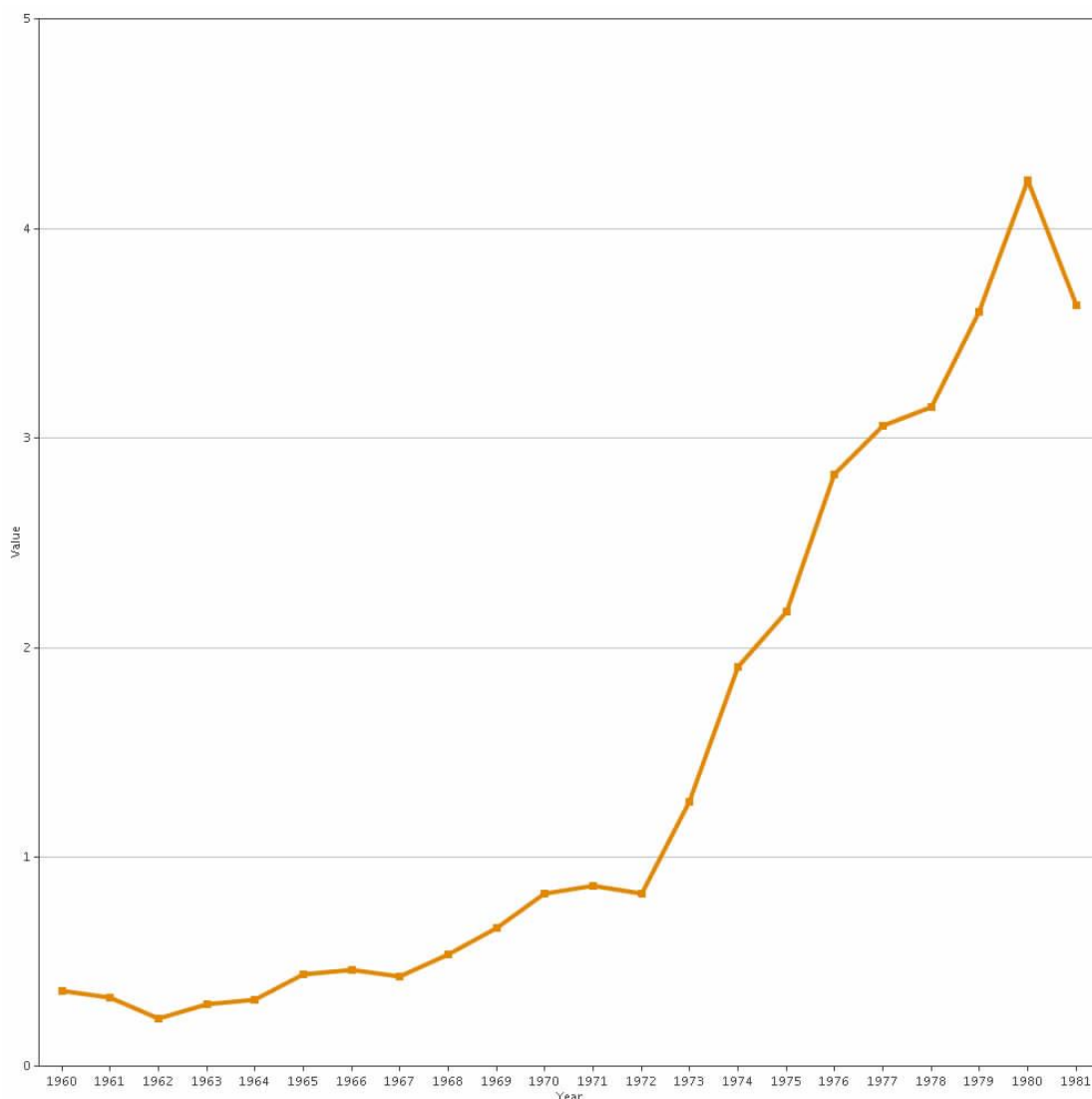
Διάγραμμα 2- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960-1981 (AMECO, 2020)

Την ίδια περίοδο, οι ελληνικές εξαγωγές προς τρίτες χώρες παραμένουν σταθερές και παρουσιάζουν επίσης οριακά ανοδική τάση (Διάγραμμα 3). Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι για το έτος βάσης 1960 εκκινούν στο 0,3 δισ. ευρώ, συνεχίζουν με ανοδική πορεία και φτάνουν το 0,5 δισ. ευρώ το 1965, το 1 δισ. για το 1970 και τα 2,6 δισ. ευρώ για το 1975.

Διάγραμμα 3- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εκτός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960–1981 (AMECO, 2020)

Αντίστοιχα, οι εισαγωγές της Ελλάδας εκκινούν από το διπλάσιο (0,6 δισ. ευρώ) το 1960, αυξάνονται σε 1,2 δισ. ευρώ το 1965, σε 1,8 δισ. το 1970 και φτάνουν στα 4,2 δισ. ευρώ για το έτος 1980 (IOBE, 1980). Όσον αφορά τον τριτογενή τομέα, έως και τη Συμφωνία Σύνδεσης, οι εισαγωγές υπηρεσιών για τη χώρα μας κυμαίνονται από 0,1 έως 0,3 δισ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές. Την εν λόγω δεκαετία, οι εξαγωγές υπηρεσιών σημειώνουν επιδόσεις ίσης αξίας με τις εισαγωγές.

Διάγραμμα 4- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εκτός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1960–1981 (AMECO, 2020)

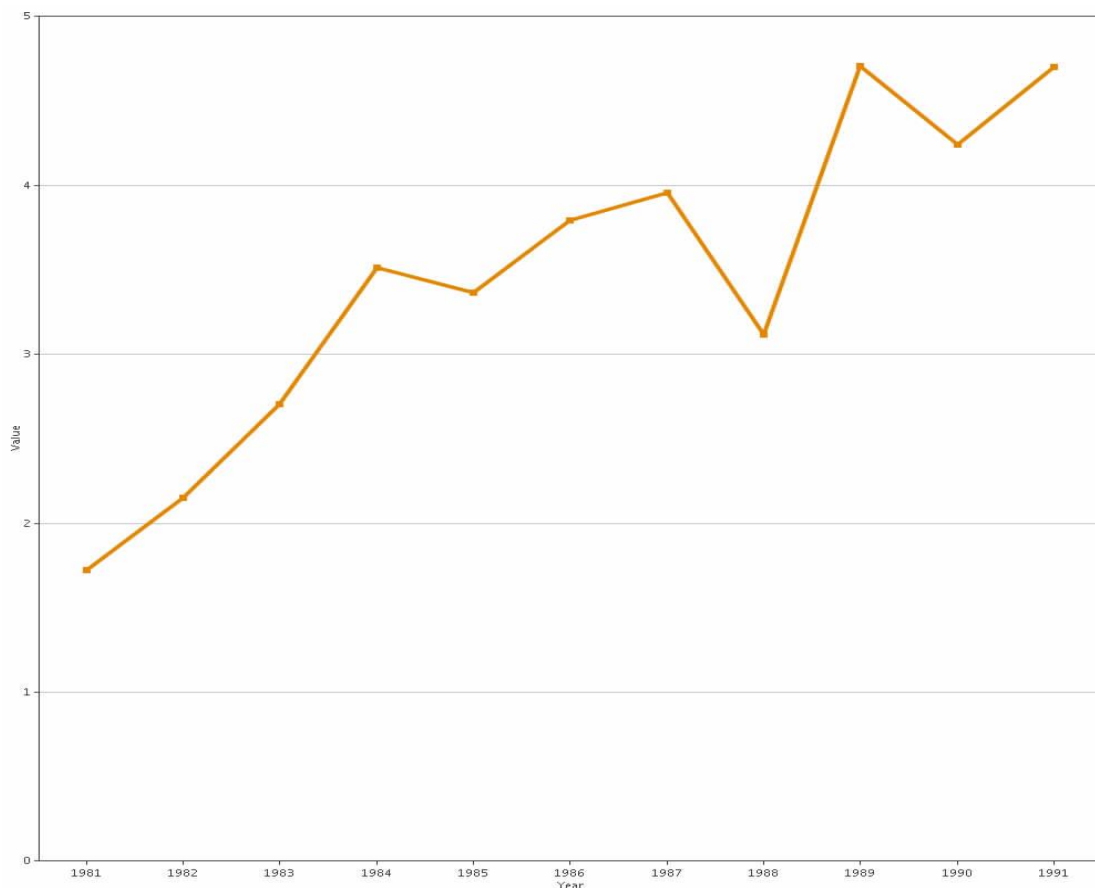
Συμπερασματικά, τόσο αφετηριακά, όσο και προς το τέλος της δεκαπενταετίας, μολονότι υπάρχει μια μεγάλη άνοδος των εισροών και εκροών εμπορίου, οι εισαγωγές της χώρας είναι σχεδόν διπλάσιες από τις εξαγωγές της. Στον τομέα των εξαγωγών, μολονότι υπάρχει σαφής αύξηση, η ελληνική παραγωγή παραμένει σε σχέση με την Κοινότητα σαν σύνολο, αλλά και με όλες τις χώρες-μέλη ξεχωριστά, σημαντικά λιγότερο εξωστρεφής. Ενώ όμως, η σχέση της ελληνικής οικονομίας από άποψη εξωστρέφειας διατηρείται σε μειονεκτικά επίπεδα σε σχέση με άλλες χώρες της Κοινότητας, υπάρχει ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που αξίζει ιδιαίτερη αναφορά και είναι η μεταστροφή του εμπορίου προς την εσωτερική αγορά. Για παράδειγμα, το 1962 από τις συνολικές εισαγωγές των 21 δισ. δρχ. που η χώρα πραγματοποίησε, 43% προέρχονταν από τα 6 ιδρυτικά κράτη-μέλη της Κοινότητας, 13% από τα τρία κράτη που προσχώρησαν έπειτα σε αυτή (Αγγλία, Δανία, Ιρλανδία)

και τέλος 44% από άλλες «τρίτες» χώρες. Ως προς τις εξαγωγές τις χώρας, από τις συνολικές εξαγωγές αξίας 7,5 δισ. δρχ. για το έτος 1962, το 36% κατευθύνθηκε στις 6 χώρες της ΕΟΚ, το 10% στην ομάδα των τριών μετέπειτα μελών της, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (54%) προσανατολίστηκε προς «τρίτες» χώρες. Ωστόσο, έως το τέλος της δεκαπενταετίας, οι ελληνικές εξαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ είναι σαφώς αυξημένες και μάλιστα οι εξαγωγές εκτός ΕΟΚ σημειώνουν ελαφρά πτώση, ιδίως τα έτη 1968 και 1971, δεδομένα που συνηγορούν υπέρ της μεταστροφής του ελληνικού εμπορίου από τις τρίτες χώρες προς το ενδοκοινοτικό εμπόριο.

Η επόμενη δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια για την οικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι εισαγωγές εντός ΕΟΚ παραμένουν σε αυξητική πορεία, ενώ οι εξαγωγές αυξάνονται αργά αλλά σταθερά, ιδίως μετά το 1973, με αποτέλεσμα από το 1972 μέχρι το 1981 να είναι υψηλότερες των εισαγωγών. Το ισοζύγιο υπηρεσιών για αυτή τη δεκαετία είναι σταθερά ανοδικό και θετικό, τη στιγμή που το συνολικό εμπορικό ισοζύγιο παρουσιάζει έλλειμμα με ελάχιστη δεκαδική αύξηση ανά έτος. Ως αποτέλεσμα, το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της δεκαετίας παρουσιάζει μεν έλλειμμα, το οποίο ωστόσο βαίνει μειούμενο, με κομβικό έτος το 1978, όταν φτάνει το -6%, ιστορικό χαμηλό που ανατρέπεται μετά από πολλά έτη και συγκεκριμένα το 2004 (ΤτΕ, 2010).

4.3 Περίοδος 1981-1991

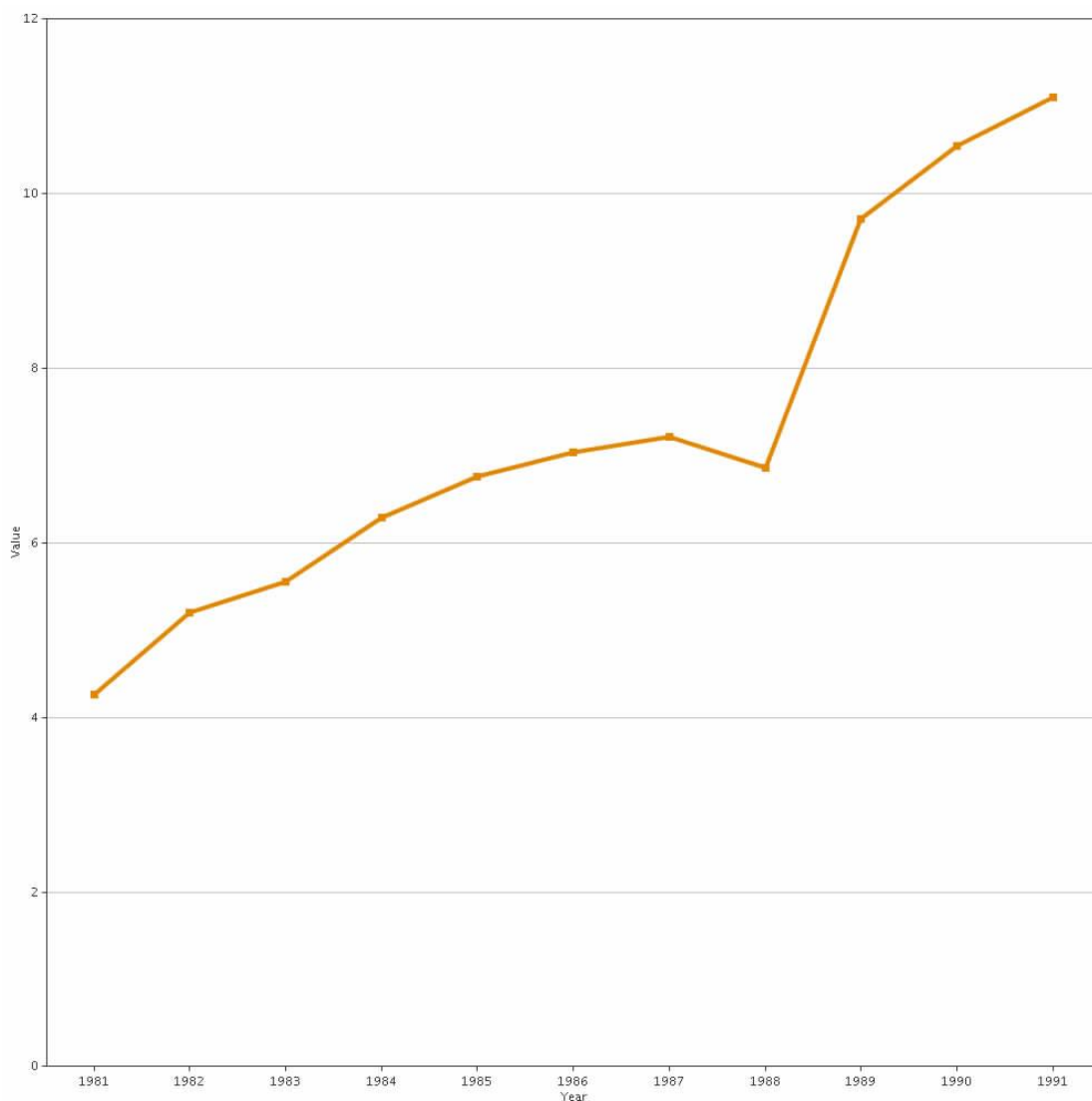
Η επόμενη περίοδος βρίσκει την χώρα, ως μέλος της ΕΟΚ, στο μεταβατικό στάδιο προς την ολοκλήρωση και πλήρη εφαρμογή της ενιαίας αγοράς. Μετά από τη δύσκολη οικονομικά δεκαετία του 1970 για την ευρωπαϊκή οικονομία, η εξεταζόμενη περίοδος συνοδεύεται από μια οικονομική άνθηση βασισμένη σε οικονομικά φιλελεύθερες αρχές. Εκείνα τα έτη, οι ελληνικές ενδοκοινοτικές εξαγωγές σημειώνουν μεγάλη άνοδο έως το έτος 1985.

Διάγραμμα 5- Ελληνικές εξαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1981-1991 (AMECO, 2020)

Τότε συντελείται επιβράδυνση με αποκορύφωμα το 1988, όταν οι ελληνικές εξαγωγές φτάνουν σχεδόν τα επίπεδα του έτους 1983. Από τότε και έπειτα ωστόσο, σημειώνεται και πάλι ταχεία ανάκαμψη, με ένα μικρό κλυδωνισμό το 1990.

Αντιθέτως, οι εισαγωγές της χώρας από την ευρωπαϊκή αγορά παρουσιάζουν σταθερή άνοδο με μόνη πτώση το έτος 1988. Την επόμενη χρονιά, σημειώνεται ραγδαία άνοδος (Διάγραμμα 6), με εισαγωγές που αγγίζουν σχεδόν τα 10 δισ. ευρώ, τη στιγμή που οι αντίστοιχες εξαγωγές ήταν κάτω των 5 δισ. ευρώ προς την ευρωπαϊκή αγορά. Όσον αφορά τις εισαγωγές εκτός ΕΟΚ, ενώ από το 1981 παρουσιάζεται μια σταθερή άνοδος, από το 1985 ξεκινά μια σταθερή πτώση που σταματά το 1988. Τότε, οι εισαγωγές από τρίτες χώρες σημειώνουν τέτοια πτώση που φτάνουν στα επίπεδα του έτους 1981. Τα επόμενα έτη, ξεκινά και πάλι μια άνοδος των εισαγωγών που όμως δεν καταφέρνει να ξεπεράσει τις εισαγωγές του έτους 1984.

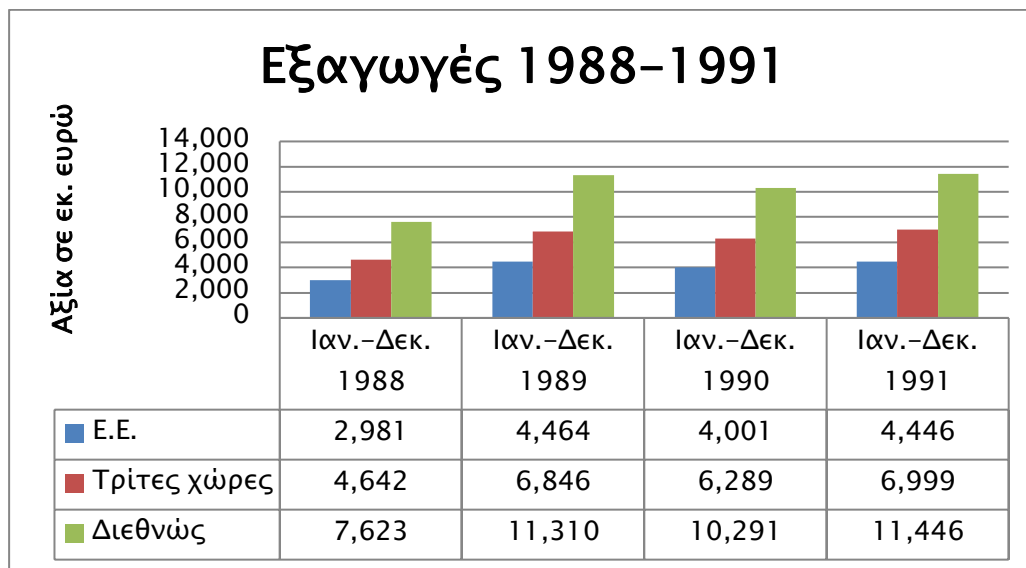

Διάγραμμα 6- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών εντός ΕΟΚ σε δισ. ευρώ 1981–1991 (AMECO, 2020)

Παρόμοια αστάθεια παρατηρείται και στις εξαγωγές της Ελλάδας προς τρίτες χώρες, καθώς από το 1984 ξεκινά μια ραγδαία πτώση που κορυφώνεται το έτος 1988, όταν οι εξαγωγές της χώρας φτάνουν στα επίπεδα του 1979. Τα επόμενα έτη σημειώνεται εκ νέου μια σταθερή αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας.

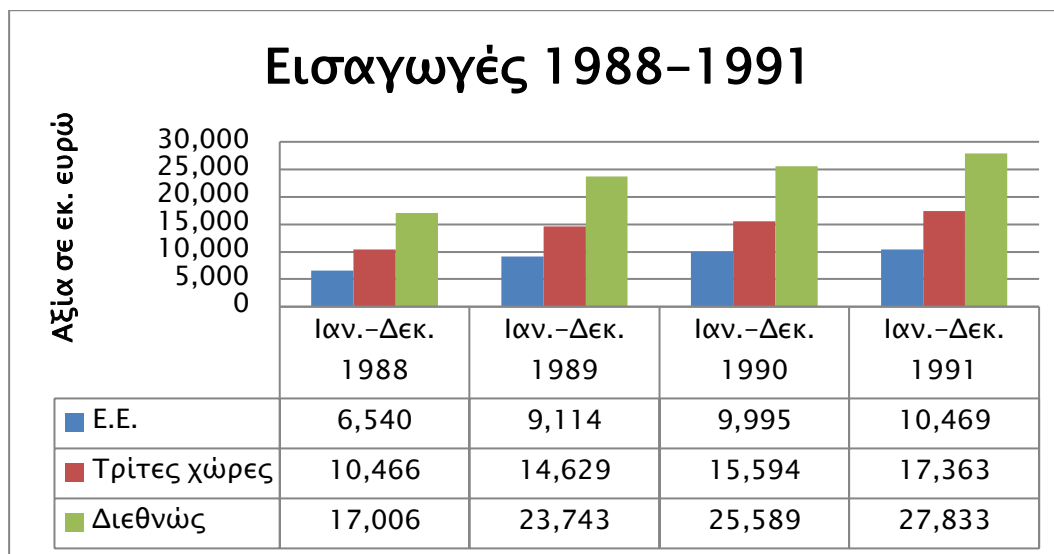
Φτάνοντας προς το τέλος της δεκαετίας και συγκεκριμένα το 1990, η Ελλάδα φαίνεται να μην μπορεί να περιορίσει το χάσμα των εισαγωγών εις βάρος των εξαγωγών της. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat², οι εισαγωγές για το εν λόγω έτος είναι περίπου 25,5 δισ. ευρώ, ενώ οι εξαγωγές (Διάγραμμα 7) περίπου 10 δισ. ευρώ.

²Τα στοιχεία της Eurostat είναι διαθέσιμα από το έτος 1988.

Διάγραμμα 7– Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 1988–1991 (Eurostat, 2020)

Οι εξαγωγές προς τρίτες χώρες το τελευταίο έτος αναφοράς, 1991, αγγίζουν τα 7δισ., ελαφρώς αυξημένες από το 1990, ενώ οι εξαγωγές προς την κοινοτική αγορά είναι 4,4 δισ. ευρώ. Αντίστοιχη και μεγαλύτερη αύξηση παρατηρείται επίσης στις εισαγωγές, τόσο από τις τρίτες χώρες, όσο και από τους Ευρωπαίους εξαγωγείς.

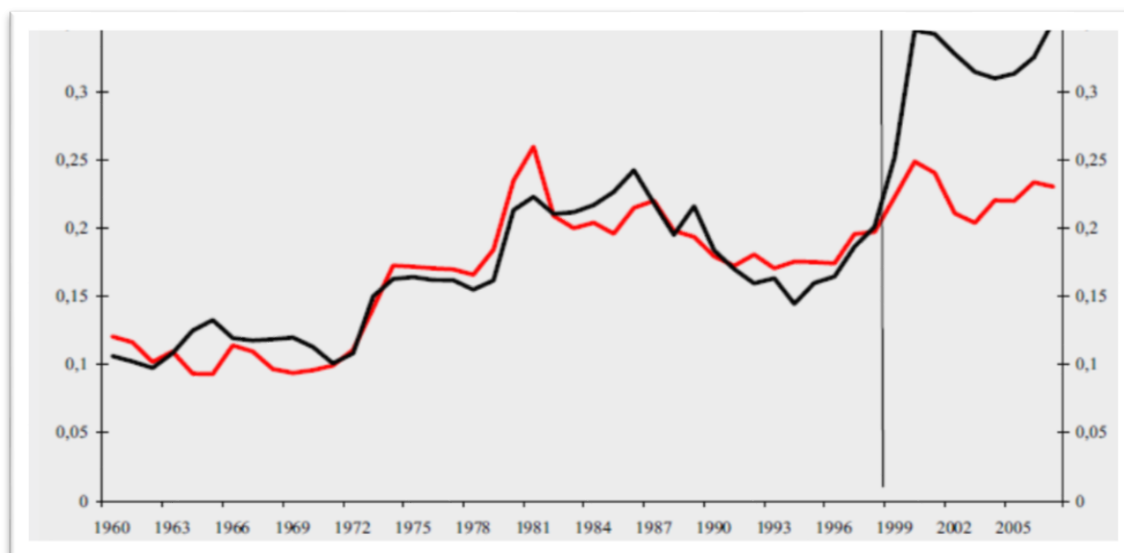

Διάγραμμα 8– Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 1988–1991 (AMECO, 2020)

Ειδικότερα, από τα 10 περίπου δισ. ευρώ αξίας προϊόντα που εισήγαγε η χώρα το 1988 από τρίτες χώρες, το εξεταζόμενο έτος 1991 έφτασε να εισάγει 17 δισ. ευρώ. Ανάλογη αύξηση σημειώθηκε και σε ενδοκοινοτικό επίπεδο, καθώς από εισαγωγές αξίας 6,5 δισ. ευρώ το 1988, φτάσαμε σχεδόν στα 10,5 δισ. ευρώ για το έτος 1991 (Διάγραμμα 8).

Όσον αφορά τις ροές υπηρεσιών, κατά την εξεταζόμενη περίοδο που φτάνει έως και τη δημιουργία της ενιαίας αγοράς, η Ελλάδα εισάγει σταδιακά περισσότερες υπηρεσίες σε αξία, ξεπερνώντας το 1 δισ. ευρώ από το 1988 και εξής. Ταυτόχρονα, συνεχίζεται σταθερά και η αύξηση των εξαγωγών, ώστε το έτος 1986 να φτάνει τα 1,1 δισ. ευρώ και το 1990 να ξεπερνά τα 2 δισ. ευρώ. Συνεπώς, το ισοζύγιο υπηρεσιών για την εξεταζόμενη δεκαετία προς την ενιαία αγορά είναι θετικό αλλά σημειώνει σταθερή πτώση, καθώς από το 6,5% του 1981 φτάνει στο 3,9% για το έτος 1991, ενώ το εμπορικό ισοζύγιο από έλλειμμα -14,9% για το έτος 1981 παραμένει σχετικά σταθερό με ελεγχόμενες αυξομειώσεις και καταλήγει στο -13,6% του ΑΕΠ για το 1991.

Συμπερασματικά λοιπόν, η εν λόγω δεκαετία συνοδεύεται από αύξηση τόσο των εισαγωγών όσο και των εξαγωγών, χωρίς ωστόσο να μειώνεται το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας, παρά τη θετική συμβολή του ισοζυγίου υπηρεσιών. Χαρακτηριστικά, η δεκαετία ξεκινά με ένα γενικό έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της τάξης του -8,4% και καταλήγει με έλλειμμα -9,7%, με καλύτερη χρονιά για τη χώρα το έτος 1988 με έλλειμμα -7,1% και με χειρότερα έτη το 1985 και το 1990 με έλλειμμα -10,6%.

Διάγραμμα 9- Διαχρονικό διάγραμμα ελληνικών εισαγωγών-εξαγωγών ως ποσοστό ΑΕΠ (ΤτΕ, 2010)

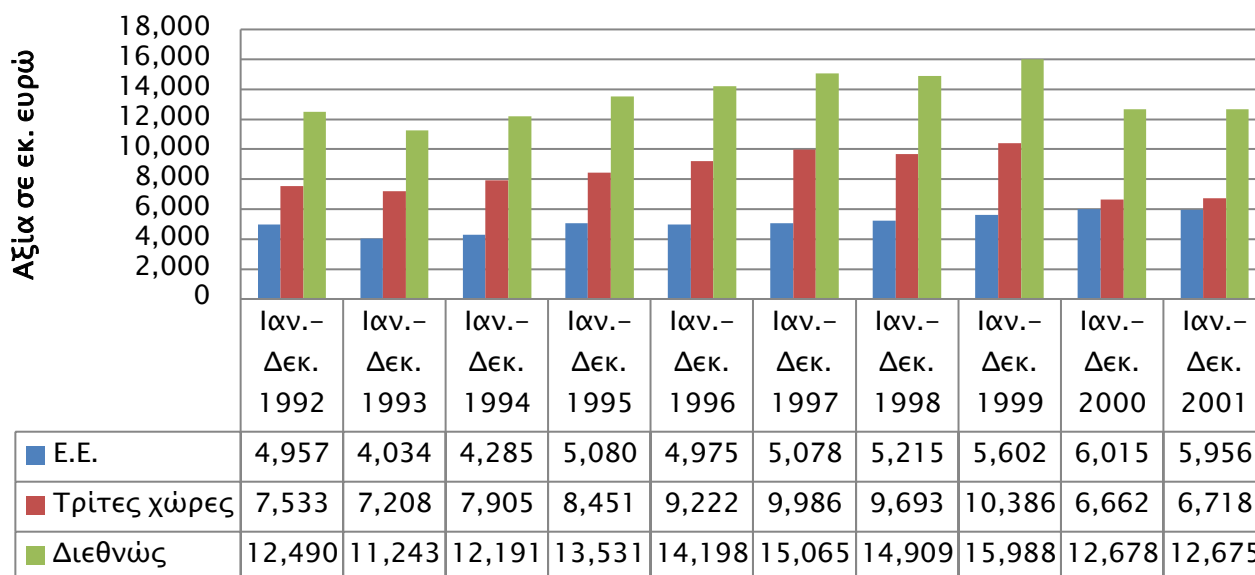
Το παραπάνω συμπέρασμα απεικονίζεται σαφώς και στο συγκεντρωτικό διάγραμμα της Τράπεζας της Ελλάδας (Διάγραμμα 9). Εκεί φαίνεται ότι με εξαίρεση το έτος 1981, όπου οι εξαγωγές (με κόκκινο χρώμα) βρίσκονται στο 27% του ΑΕΠ και οι εισαγωγές (με μαύρο χρώμα) στο 21% αντίστοιχα, όλα τα ακόλουθα έτη οι εισαγωγές υπερβαίνουν τις εξαγωγές του ίδιου έτους.

4.4 Περίοδος 1992–2001

Η τρίτη κατά σειρά εξεταζόμενη εμπορική περίοδος, που λαμβάνει χώρα την πρώτη δεκαετία της λειτουργίας της ενιαίας αγοράς, χαρακτηρίζεται από την ολοκληρωτική αύξηση των εισαγωγών για τη χώρα μας. Ενώ το έτος 1991 σημειώθηκαν εισαγωγές αξίας σχεδόν 28 δισ. ευρώ, αυτή η περίοδος ξεκινά με 30 δισ. και καταλήγει στα 35,7 δισ. το έτος 2001. Ωστόσο, αυτό το ποσό είναι σχετικά χαμηλό εν συγκρίσει με τη διετία 1998-1999, όπου οι εισαγωγές έφτασαν τα 44,7 και 47,7 δισ. ευρώ αντίστοιχα. Κατά μέσο όρο, η χώρα εισήγαγε προϊόντα αξίας 35,6 δισ. ευρώ, δηλαδή ποσό αυξημένο σχεδόν κατά 40%.

Την ίδια περίοδο, οι συνολικές εξαγωγές της Ελλάδας, ενώ το 1991 βρίσκονταν στα 11,5δισ. ευρώ, την εν λόγω δεκαετία σημείωσαν αναιμική πρόοδο, με μόνο σημαντικό έτος το 1999, με εξαγωγές ύψους σχεδόν 16 δισ. ευρώ. Αντίθετα, οι χαμηλότερες διεθνείς εξαγωγές καταγράφηκαν το έτος 1993, με 11,3 δισ. ευρώ. Ο μέσος όρος των διεθνών εξαγωγών φτάνει μόλις τα 13,3 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας πτώση 14,7% σε σύγκριση με το 1990.

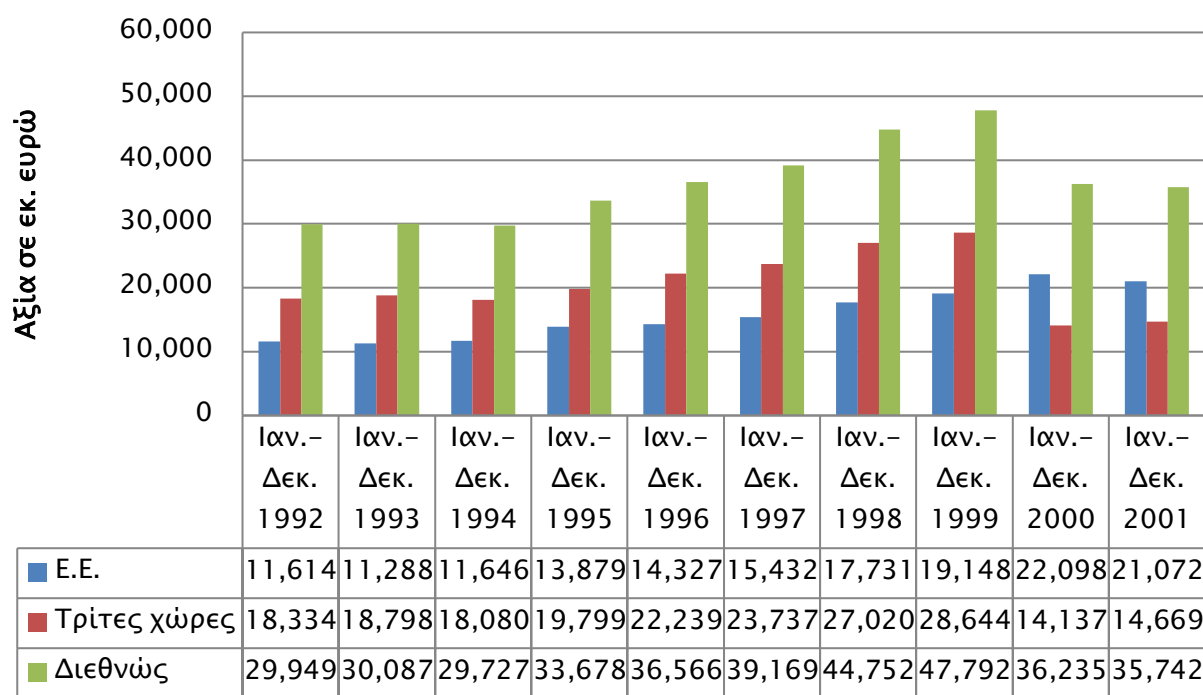
Εξαγωγές 1992–2001

Διάγραμμα 10– Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 1992–2001 (Eurostat, 2020)

Αναλυτικότερα για τις εν λόγω χρονιές, οι εξαγωγές εντός E.E. παρουσιάζουν διακυμάνσεις (Διάγραμμα 10). Ενώ η δεκαετία, ξεκινά με αύξηση, το 1993 καταγράφεται πτώση και έπειτα μια ανάκαμψη ως το 1995, που φτάνει οριακά τα επίπεδα του 1992. Ωστόσο, από το 1998 και εξής, καταγράφεται μια σημαντική άνοδος των εξαγωγών, που θα φτάσουν το 2000 τα 6 δισ. ευρώ. Δεδομένου ότι το 1992, σημειώνονται εξαγωγές εντός E.E. σχεδόν 5 δισ., αντιλαμβανόμαστε ότι αυτή η άνοδος δεν παύει να φανερώνει την χαμηλή εξωστρέφεια της χώρας, καθώς η ιδιαίτερη πρόοδος που καταγράφεται είναι και πάλι περιορισμένη, τόσο αναφορικά με τις άλλες χώρες εντός E.E., όσο και με τις αντίστοιχες εισαγωγές της Ελλάδας την ίδια περίοδο. Εν προκειμένω, με εξαίρεση μια μικρή πτώση για το έτος 1993, οι εισαγωγές από την E.E. παρουσιάζουν σταθερή άνοδο. Χαρακτηριστικά, ξεκινούν από 11,6δισ. το 1991 και καταλήγουν στα 21 δισ. το 2001, ενώ το 2000 σημειώνεται το υψηλότερο ποσό, 22 δισ. ευρώ. Ενώ λοιπόν οι εξαγωγές προς την κοινοτική αγορά είναι κατά μέσο όρο για την εξεταζόμενη περίοδο 5 δισ. ευρώ, οι αντίστοιχες εισαγωγές έφτασαν κατά μ.ό. τα 15,3 δισ. ευρώ, ποσό μεγαλύτερο κατά 32,7%.

Εισαγωγές 1992–2001

Διάγραμμα 11- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 1992-2001 (Eurostat, 2020)

Στη συνέχεια, εξετάζουμε την εμπορική δραστηριότητα με τις χώρες εκτός Ε.Ε. Οι ελληνικές εξαγωγές την εν λόγω δεκαετία ήταν ασταθείς. Σημειώνεται ότι υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των πηγών της AMECO και των στατιστικών δεδομένων της Eurostat. Με βάση την τελευταία, ξεκινώντας από εξαγωγές αξίας 7,5δισ. ευρώ, παρατηρούμε μια πτώση το 1993 και μια συνεχόμενη αύξηση ως το 1997. Το έτος 1998 σημειώνεται μείωση και το έτος 1999 η σημαντικότερη αύξηση, καθώς οι εξαγωγές περνούν το φράγμα των 10 δισ. ευρώ. Παρόλα αυτά, από το 2000 και εξής παρατηρείται η σημαντικότερη πτώση σε περίπου 6 δισ. ευρώ. Κατά μέσο όρο, οι εξαγωγές προς τρίτες χώρες την εξεταζόμενη περίοδο είχαν αξία 8,2 δισ. ευρώ. Ωστόσο, οι εισαγωγές από τρίτες χώρες έχουν τελείως διαφορετικά μεγέθη (Διάγραμμα 11). Εν προκειμένω, από 18 δισ. ευρώ το 1992, φτάνουμε με σαφή ανοδική πορεία στις εισαγωγές αξίας 28,6 δισ. ευρώ το 1999. Στη συνέχεια, σημειώνεται μια σημαντική πτώση για τα επόμενα έτη, σε περίπου 14 δισ. ευρώ. Οι εισαγωγές από τρίτες χώρες κατά μέσο όρο φτάνουν τα 20,2 δισ. ευρώ, δηλαδή πρόκειται για ποσό μεγαλύτερο των αντίστοιχων εξαγωγών κατά 40,6%.

Οι εισροές υπηρεσιών την υπό εξέταση δεκαετία αυξάνονται διαρκώς και, ενώ ξεκινούν από τα 2 δισ. ευρώ, καταλήγουν στα 6 δισ. ευρώ προς το τέλος της περιόδου. Αντιστοίχως, το 1992, όταν λειτουργεί πλήρως η ενιαία αγορά για την Ε.Ε., οι ελληνικές εξαγωγές υπηρεσιών έχουν ξεπεράσει σε αξία τα 3 δισ. ευρώ, ενώ το έτος 1999 φτάνουν τα 13,9 δισ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση 44,8% σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Ως αποτέλεσμα, το 2001 οι εξαγωγές βρίσκονται στα 19,5 δισ. ευρώ, λίγο κάτω από το φράγμα των 20 δισ. ευρώ, σημειώνοντας εκθετική άνοδο συγκριτικά με το έτος βάσης και το ισοζύγιο υπηρεσιών είναι πλεονασματικό (Πίνακας 1), καταγράφοντας θετική πορεία, με πλεόνασμα 4,9% το 1994 και 5,6% το 1998 με ανοδικές τάσεις (6,4% το έτος 2000).

Πίνακας 1- Ελληνικό εμπορικό ισοζύγιο 1992-2001 (ΤτΕ, 2010)

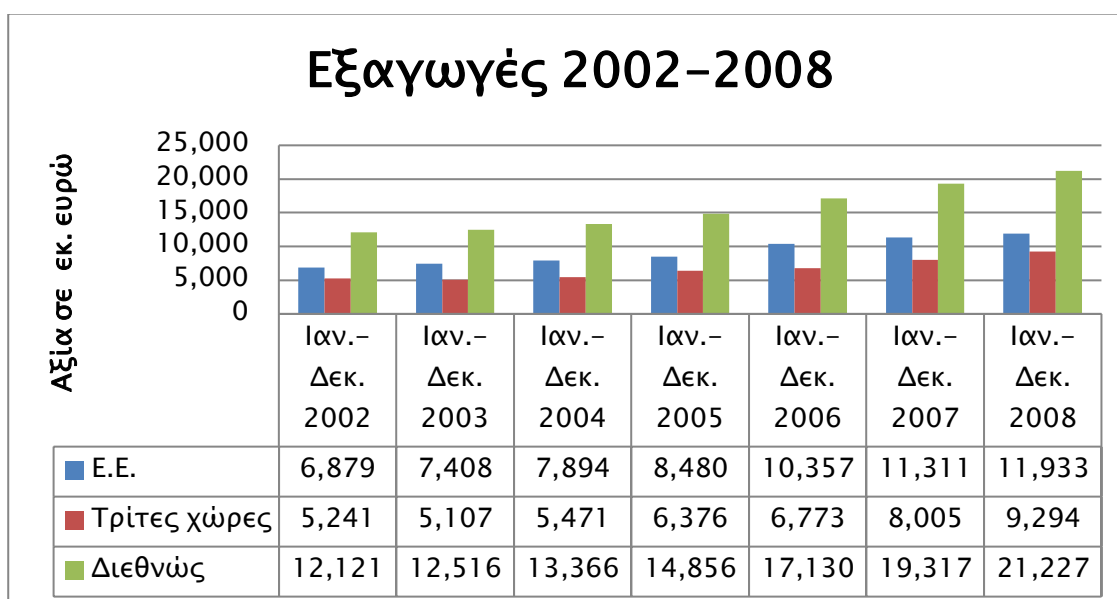
Έτος	Στοιχεία Τράπεζας της Ελλάδος			Εθνικολογιστικά στοιχεία	
	Ισοζύγιο αγαθών	Ισοζύγιο υπηρεσιών	Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	
1992	-13,9	4,3	-9,6	-9,5	
1993	-13,5	4,6	-8,9	-9,5	
1994	-13,5	4,9	-8,6	-7,6	
1995	-14,6	4,3	-10,3	-8,7	
1996	-14,8	3,9	-10,9	-9,4	
1997	-15,1	3,8	-11,3	-9,1	
1998	-13,6	5,6	-8	-10,2	
1999	-14,3	5,8	-8,5	-10,7	
2000	-16,1	6,4	-9,7	-13,5	
2001	-14,8	6,2	-8,6	-13,2	

Αντίθετα, το ισοζύγιο αγαθών για την εν λόγω περίοδο της πλήρους ενοποιημένης κοινοτικής αγοράς ξεκινά με διψήφιο αρνητικό ποσοστό του ΑΕΠ (-13,9%), αυξάνεται σε -15,1% το 1997 και το 2000 σημειώνει το αρνητικό ρεκόρ ελλείμματος σε -16,1%. Με βάση τα παραπάνω, το αρνητικό αποτέλεσμα του ισοζυγίου αγαθών αντισταθμίζεται εν μέρει από το πλεόνασμα του ισοζυγίου υπηρεσιών. Ειδικότερα, το συνολικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών ξεκινά με έλλειμμα λίγο κάτω του 10% και μειώνεται σε 8,6% το έτος 1994. Στη συνέχεια όμως, το ισοζύγιο είναι αρνητικό και διψήφιο για την τριετία 1995-1997, με χειρότερο έτος το 1997 (συνολικό έλλειμμα - 11,2%). Το 1998 το έλλειμμα μειώνεται στο 8%, ποσοστό που είναι και το καλύτερο έως το τέλος της εν λόγω περιόδου. Δεδομένου ότι το συνολικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών έχει ως καλύτερη επίδοση το έλλειμμα 8% και ως χειρότερη το 11,2% ως ποσοστά του ΑΕΠ, αντιλαμβανόμαστε ότι, ήδη κατά την περίοδο του σταδίου εμβάθυνσης της ενιαίας κοινοτικής αγοράς, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει έντονα δείγματα εσωστρέφειας και αδυναμίες ανταγωνιστικότητας.

4.5 Περίοδος 2002–2008

Κατά το προτελευταίο εξεταζόμενο χρονικό διάστημα έχει πραγματοποιηθεί η νομισματική ενοποίηση. Πρόκειται για το τέταρτο στάδιο οικονομικής εμβάθυνσης και ένα καθοριστικό βήμα, το οποίο συνοδεύεται από τη θέσπιση ισχυρών υπερεθνικών θεσμών, διευρυμένων κοινών πολιτικών, πλαισίων και εκτεταμένων διαδικασιών συντονισμού των συμβαλλόμενων οικονομιών.

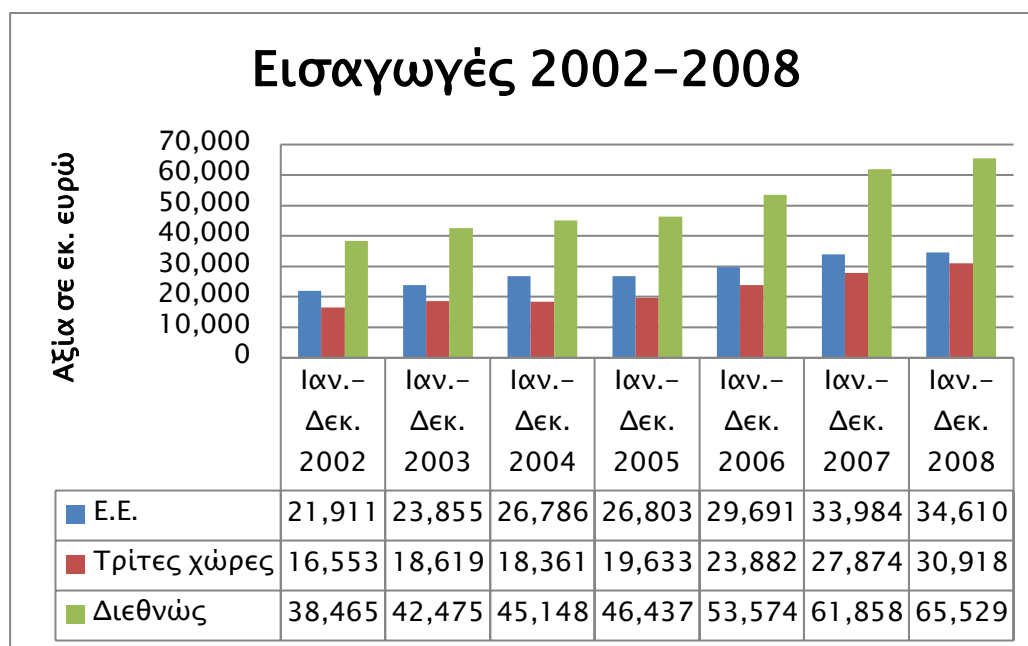
Η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Η εξαγωγική δραστηριότητα της χώρας εντός Ε.Ε. ήταν καθαρά και ταχέως ανοδική, με καλύτερη επίδοση να σημειώνεται το τελευταίο έτος αναφοράς. Αντίστοιχη πορεία ακολούθησαν και οι κοινοτικές εισαγωγές προς τη χώρα μας, με κομβικό έτος επίσης το 2008. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η Ελλάδα ξεκίνησε την εν λόγω περίοδο με εξαγωγές αξίας 6,8 δισ. ευρώ και ολοκλήρωσε το 2008 με εξαγωγές 11,9 δισ. ευρώ, ποσό αυξημένο στο τέλος της περιόδου κατά 57,6% (Διάγραμμα 12).

Διάγραμμα 12– Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 2002–2008 (Eurostat, 2020)

Αντίστοιχα, οι εισαγωγές της από την Ε.Ε. για το έτος 2002 ήταν 21,9 δισ. ευρώ, ενώ για το 2008 άγγιξαν τα 34,6 δισ. ευρώ, μια αύξηση της τάξης του 63,3%. Ως εκ τούτου, το έτος βάσης οι ενδοκοινοτικές εισαγωγές ξεπερνούσαν τις εξαγωγές κατά 31,3% και το τελευταίο έτος κατά 34,5%, γεγονός που αποδεικνύει ότι παρά την σχετικά εκτεταμένη εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας για την εν λόγω μικρή

περίοδο, τα εισαγόμενα προϊόντα που δέχτηκε η χώρα ήταν σαφώς αυξημένα και υποσκέλισαν εκ νέου τις ελληνικές εξαγωγές.

Διάγραμμα 13– Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 2002–2008 (Eurostat, 2020)

Όσον αφορά την εμπορική δραστηριότητα εκτός E.E., παρατηρούμε αντίστοιχες τάσεις. Οι εξαγωγές αγαθών εκτός E.E. ξεκινούν με πτωτική πορεία αλλά στη συνέχεια είναι ανοδικές έως και το 2008. Από την άλλη πλευρά, οι εισαγωγές από τρίτες χώρες σημειώνουν εκτεταμένη άνθηση (Διάγραμμα 13). Ειδικότερα, οι εισαγωγές ξεκινούν το 2002 από τα 16,5 δισ. ευρώ και καταλήγουν το 2008 σε αξία 30,9 δισ. ευρώ, αύξηση που ξεπερνά το 53% για την εν λόγω περίοδο. Χαρακτηριστικό της εισαγωγικής δραστηριότητας είναι ότι κατά μέσο όρο, την συγκεκριμένη πρώτη επταετία της νομισματικής ένωσης οι εισαγωγές εκτός E.E. ήταν 22,3 δισ. ευρώ. Μολονότι αυξημένες, οι αντίστοιχες ελληνικές εξαγωγές προς τρίτες χώρες σε καμία περίπτωση δεν αγγίζουν αυτά τα μεγέθη. Ξεκινώντας από αξία 5,2 δισ. ευρώ για το 2002, οι εξαγωγές εκτός E.E. φτάνουν το 2008 στα 9,3 δισ. ευρώ. Πρόκειται για μια πολύ σημαντική αύξηση (κατά 56,4%), καθώς για πρώτη φορά οι εξαγωγές αυξάνονται με μεγαλύτερο ρυθμό από τις εισαγωγές και κατά μέσο όρο φτάνουν το ποσό των 6,6 δισ. ευρώ κατ' έτος. Ωστόσο, αυτό σημαίνει ότι και σε αυτή την περίπτωση του εμπορίου προς τρίτες χώρες, οι εισαγωγές είναι σχεδόν τριπλάσιες των εξαγωγών της χώρας.

Πίνακας 2- Ελληνικό εμπορικό ισοζύγιο 2002-2008 (Ττ3, 2010)

Έτος	Στοιχεία Τράπεζας της Ελλάδος			Εθνικολογιστικά
	Ισοζύγιο αγαθών	Ισοζύγιο υπηρεσιών	Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών
2002	-14,5	6,9	-7,6	-13,5
2003	-13,2	6,7	-6,5	-12,6
2004	-13,7	8,3	-5,4	-9,9
2005	-13,9	7,8	-6,1	-8,9
2006	-16,6	7,2	-9,4	-9,3
2007	-18,2	7,3	-10,9	-10,5
2008	-18	7	-11	-8,8

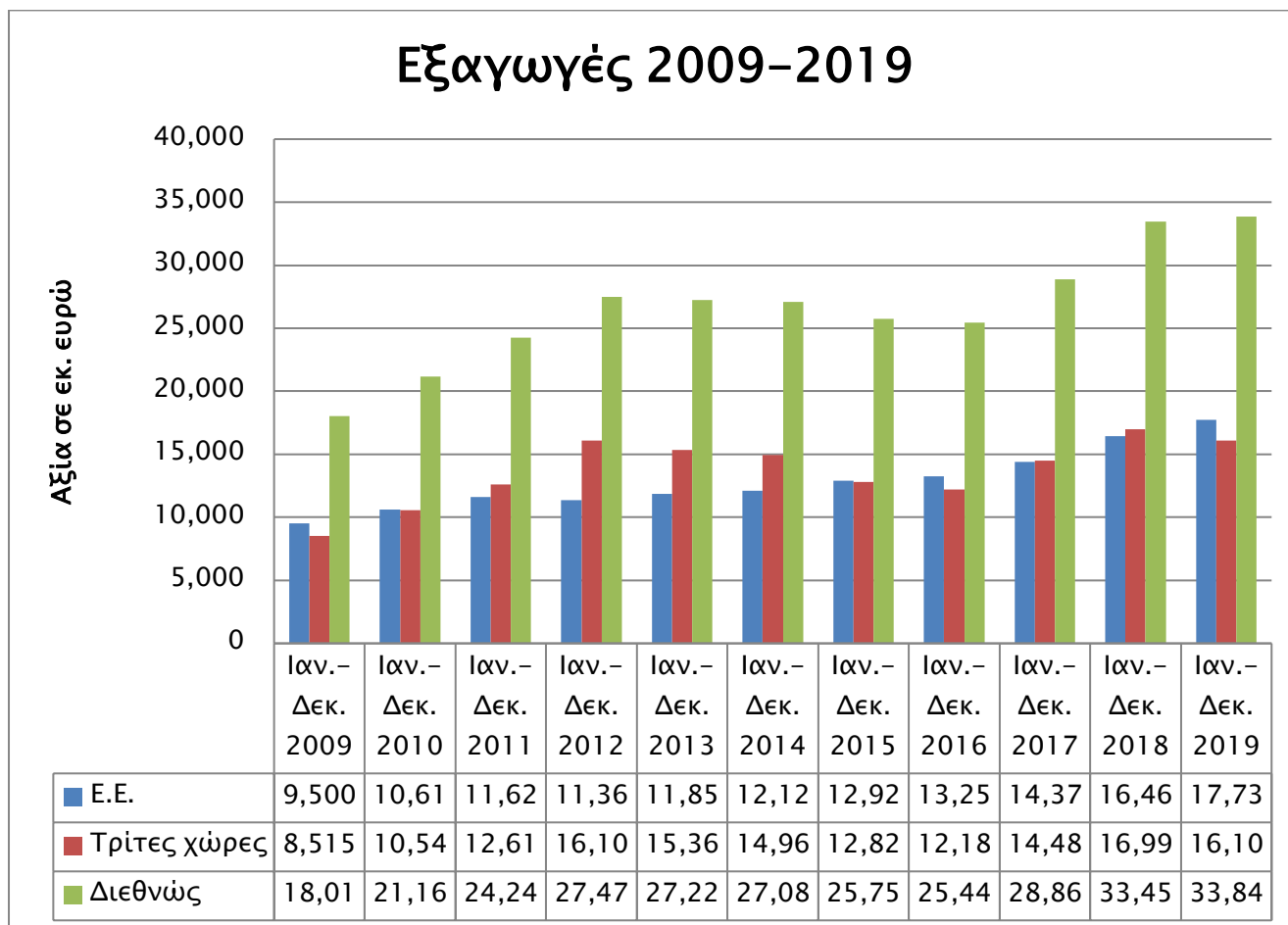
Τα παραπάνω στοιχεία διαμορφώνουν το εμπορικό ισοζύγιο της εν λόγω εξεταζόμενης περιόδου (Πίνακας 2). Το έτος 2002, το ισοζύγιο αγαθών διαμορφώνεται σε -14,5% ως ποσοστό του ΑΕΠ, ελαφρώς χαμηλότερο από το -14,8% του προηγούμενου έτους. Στη συνέχεια, το έλλειμμα μειώνεται έως και το έτος 2006, όπου φτάνει το -16,6% και συνεχίζει ανοδικά. Την επταετία αυτή, χαμηλότερο έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών σημειώνεται τη χρονιά 2003 με -13,2% και υψηλότερο το 2007 με -18,2%, συνεπώς σε κάθε περίπτωση και για όλα τα έτη καταγράφει διψήφια ποσοστά.

Αναφορικά με τις ροές υπηρεσιών, αυτές συνεχίζουν να είναι πλεονασματικές, μολονότι χαρακτηρίζονται από πρωτοφανείς διακυμάνσεις. Αναλυτικά, έως το 2004 σημειώνεται πτώση των εισαγωγών και σταδιακή αύξηση έως το 2008 (17,2 δισ. ευρώ). Μετά από μια μικρή πτώση τα δύο ακόλουθα έτη, το 2004 οι εξαγωγές αυξάνονται κατά 27% σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά και η ανοδική πορεία κατά την περίοδο του ενιαίου νομίσματος συνεχίζεται έως και το 2008 με εξαγωγές αξίας σχεδόν 32 δισ. ευρώ. Ως εκ τούτου, το εμπορικό ισοζύγιο υπηρεσιών ξεκινά το 2002 με 6,9%, αποτέλεσμα καλύτερο από το προηγούμενο έτος κατά 11% και ολοκληρώνεται το 2008 με πλεόνασμα 7%. Το καλύτερο έτος για το ισοζύγιο υπηρεσιών ήταν το 2004 με +8,3% και η χειρότερη επίδοση πραγματοποιήθηκε το 2003 με +6,7%.

Συνολικά, το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών για την περίοδο 2002-2008 είναι σταθερά αρνητικό. Συγκεκριμένα, ενώ το έλλειμμα μειώνεται σημαντικά έως το έτος 2004, όπου και καταγράφει το χαμηλότερο ποσοστό του, από -7,6% το 2002 σε -5,4%, από το 2005 και έκτοτε αυξάνεται και πάλι σταθερά, με τα δύο τελευταία έτη αναφοράς να καταγράφει διψήφιο αρνητικό ποσοστό -11%.

4.6 Περίοδος 2009–2019

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα είχε σημαντικό αντίκτυπο και στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Το εν λόγω διάστημα, η χώρα βρέθηκε σε βαθιά κρίση, με εκτεταμένες επώδυνες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις (Γιαννίτης, 2018).

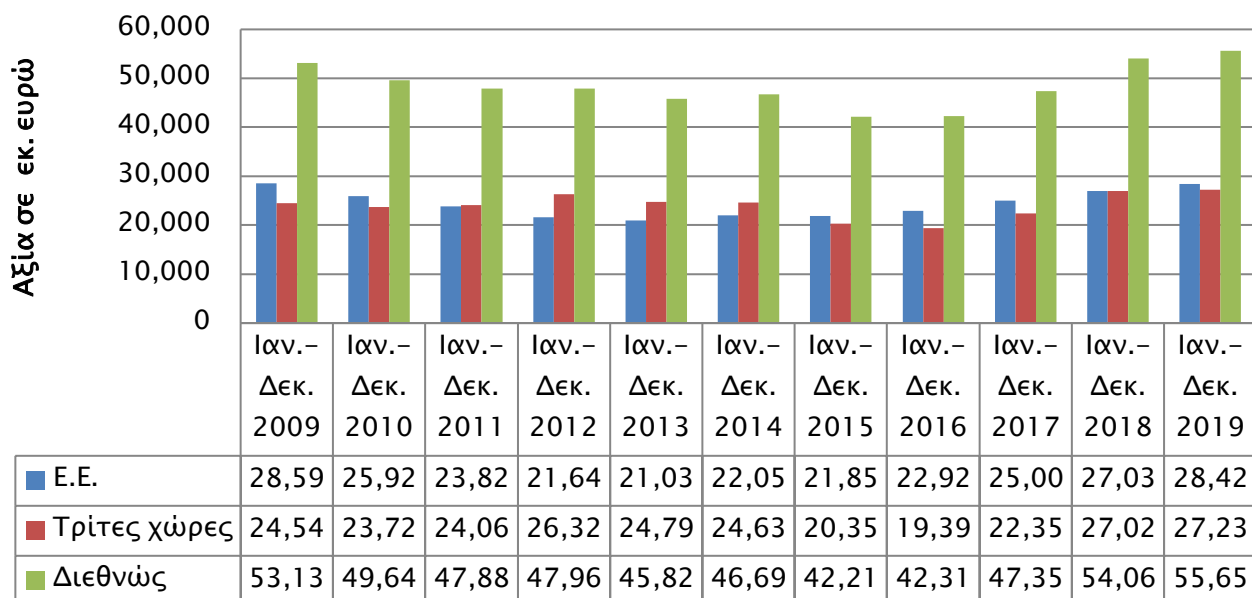
Διάγραμμα 14– Ελληνικές εξαγωγές αγαθών 2009–2019 (Eurostat 2020)

Τα δεδομένα από τη Eurostat συντελούν στα συγκεκριμένα αποτελέσματα (Διάγραμμα 14). Συγκεκριμένα, ενώ το 2008 οι εξαγωγές εντός Ε.Ε. ήταν 11,9 δισ. ευρώ, το 2009 ξεκινά με πτώση στα 9,5 δισ. ευρώ, δηλαδή μια μείωση κατά 20% στις εξαγωγές εντός ενός έτους. Από το 2010 και εξής, με εξαίρεση μια ελάχιστη πτώση το έτος 2012, οι εξαγωγές καταγράφουν άνοδο έως την περσινή χρονιά, με εξαγωγές αξίας 17,7 δισ. ευρώ για το 2019. Συνεπώς, εντός της ευρωπαϊκής αγοράς, η ελληνική εξαγωγική δραστηριότητα σημειώνει μια αύξηση κατά 86,7%, με εξαγωγές αξίας 12,9 δισ. ευρώ κατά μέσο όρο. Η σαφής αυτή αύξηση αναμένεται να ανακοπεί από το

φεινικό έτος, όπου προβλέπεται πτώση λόγω των εξαιρετικών συνθηκών πανδημίας που διανύουμε σε παγκόσμιο επίπεδο.

Την ίδια περίοδο, οι εισαγωγές της χώρας από την Ε.Ε., ενώ για το 2008 άγγιξαν τα 34,6 δισ. ευρώ, το πρώτο έτος της κρίσης φτάνουν τα 28,6 δισ. ευρώ, καταγράφοντας πτώση κατά 21%. Έως το έτος 2013, η μείωση συνεχίζεται αδιάλειπτα, με εισαγωγές αξίας περίπου 24 δισ. ευρώ κατά μέσο όρο για αυτή την πρώτη πενταετία της κρίσης. Μετά από μια αναιμική άνοδο για το 2014, σημειώνεται και πάλι πτώση για το έτος 2015. Παρόλα αυτά, από το 2015 και έκτοτε υπάρχει και πάλι αύξηση των εισαγωγών που φτάνει να αγγίζει για την περσινή χρονιά τις τιμές του 2008, με εισαγωγές αξίας 28,4 δισ. ευρώ (Διάγραμμα 15). Επιπρόσθετα, το 2020, μολονότι δεν έχει ολοκληρωθεί, υπολογίζεται ότι θα είναι μια αρνητική χρονιά για τις εισαγωγές στη χώρα μας από την ευρωπαϊκή αγορά λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού.

Εισαγωγές 2009–2019

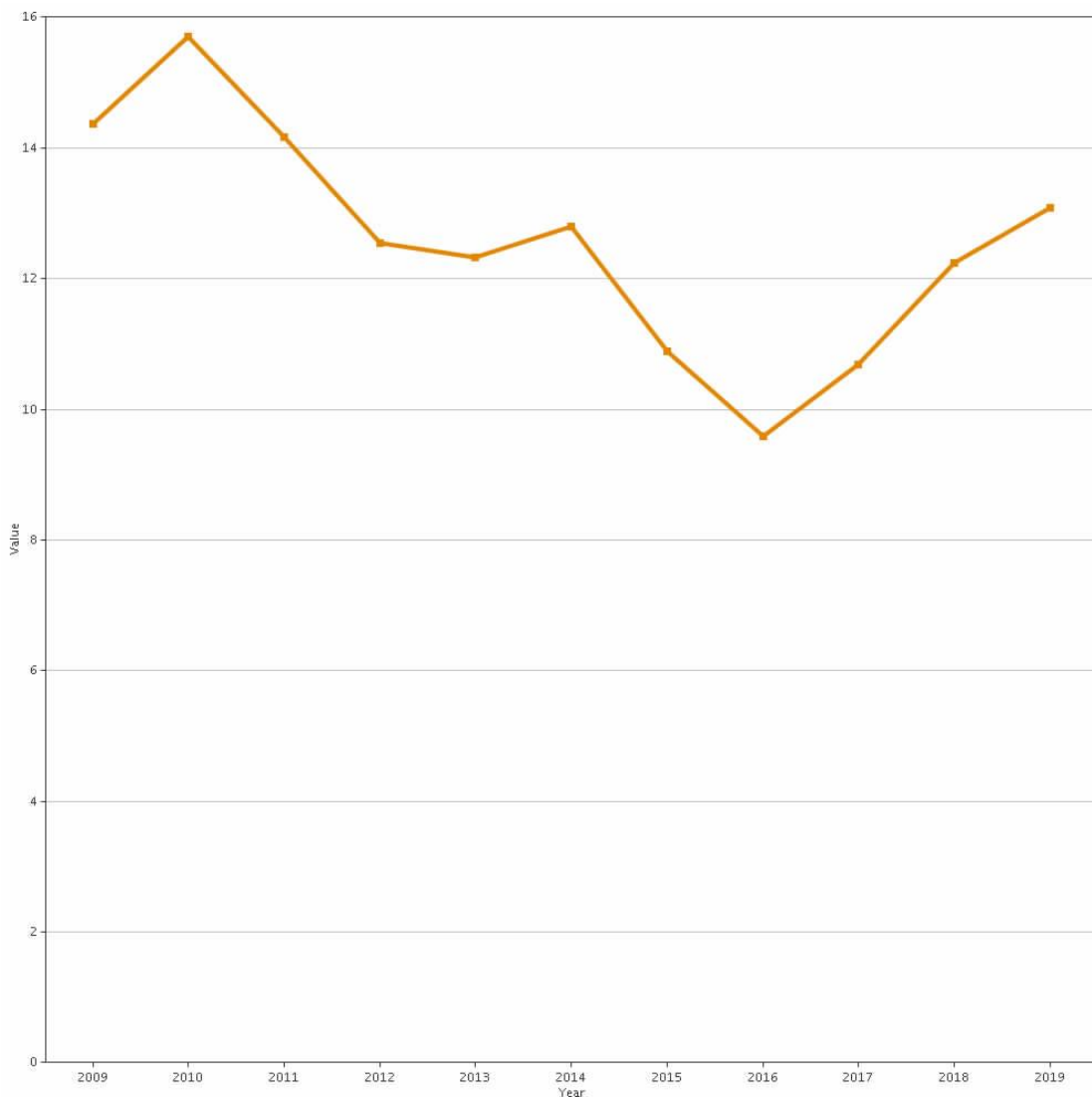

Διάγραμμα 15- Ελληνικές εισαγωγές αγαθών 2009–2019 (Eurostat, 2020)

Όσον αφορά τις εμπορικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια της κρίσης για το εμπόριο από και προς τρίτες χώρες παρατηρούνται ανάλογες τάσεις. Ειδικότερα, η γενική ανοδική πορεία των ελληνικών εξαγωγών παρουσιάζει συνεχή αύξηση έως το έτος 2013, όπου ξεκινά μια πτώση για τέσσερα συναπτά έτη. Η διετία 2017-2018 σημειώνει αύξηση των εξαγωγών προς τρίτες χώρες, ενώ το περασμένο έτος καταγράφει μικρή πτώση. Καταληκτικά, χειρότερο έτος για τις ελληνικές εξαγωγές εκτός Ε.Ε. είναι το 2009, με 8,5 δισ. ευρώ, ενώ καλύτερες επιδόσεις σημειώνονται το 2018, με εξαγωγές αξίας σχεδόν 17 δισ. ευρώ. Κατά μέσο όρο, την εξεταζόμενη περίοδο η Ελλάδα εξαγει 13,7

δισ. ευρώ προς τρίτες χώρες και 24,4 δισ. ευρώ προς τις χώρες της Ε.Ε., δηλαδή η εξωστρέφεια της χώρας είναι κατά 56,2% πιο προσανατολισμένη προς το ενδοκοινοτικό εμπόριο. Αναφορικά με τις εισαγωγές από τρίτες χώρες, η Ελλάδα ξεκινά με 24,5 δισ. ευρώ για το έτος 2009, παρουσιάζει διακυμάνσεις για την επόμενη διετία και το 2006 αυξάνει τις εισαγωγές της στα 26,3 δισ. ευρώ. Στη συνέχεια σημειώνεται μεγάλη πτώση έως το έτος 2016, όπου οι εισαγωγές φτάνουν τα 19,4 δισ. ευρώ, και έπεται μια άνοδος για τα έτη 2017-2019. Η καλύτερη χρονιά για τις εισαγωγές εκτός Ε.Ε. ήταν το 2019, με αξία 27,2 δισ. ευρώ, ενώ η χειρότερη ήταν το 2016.

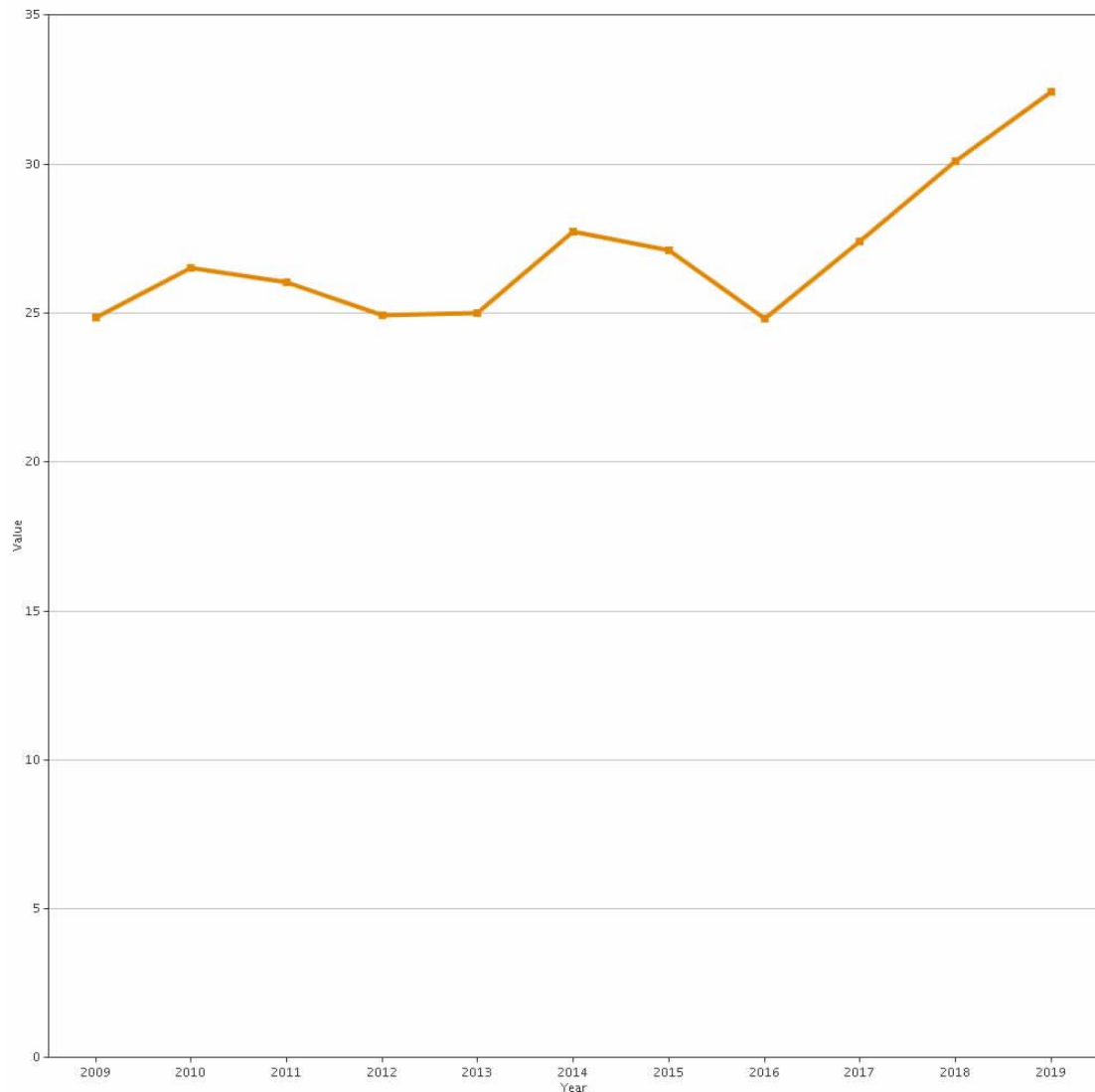
Ως εκ τούτου, μπορούμε να προβούμε στα γενικά συμπεράσματα για την πρώτη δεκαετία της κρίσης για τη χώρα μας. Συνολικά, ενώ το πρώτο έτος της κρίσης, οι εισαγωγές για την Ελλάδα ξεκίνησαν από τα 53,1 δισ. ευρώ -ένα πολύ χαμηλό ποσό σε σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο έτος που κινούνταν στα 65,5 δισ. ευρώ- συνέχισαν πτωτικά έως και το 2017 και επανήλθαν τη διετία 2018-2019 στα ποσά που σημείωσαν στην αρχή της κρίσης με 54 δισ. και 55,7 δισ. ευρώ αντίστοιχα. Οι εξαγωγές της ίδιας περιόδου, από 18 δισ. ευρώ για το έτος έναρξης της κρίσης, αυξήθηκαν καθ' όλο το πέρασ της δεκαετίας και διαμορφώθηκαν το 2019 στα 33,8 δισ. ευρώ, άνηση που αντικατοπτρίζει μια αύξηση της συνολικής εξωστρέφειας της χώρας κατά 88%. Πρόκειται για μια σαφή και θεαματική βελτίωση της ελληνικής εξαγωγικής δραστηριότητας και μια συγκράτηση των εισαγωγών, που ως αποτέλεσμα είχε τη μείωση μεγάλου μέρους του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Ιδιαίτερη επιτυχία σημειώνεται στο εμπόριο με τις τρίτες χώρες, καθώς ειδικά οι εξαγωγές υπερδιπλασιάζονται, την ίδια στιγμή που και σε ενδοκοινοτικό επίπεδο, οι εξαγωγές αυξάνονται κατά ένα τρίτο.

Διάγραμμα 16– Ελληνικές εισαγωγές υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (AMECO, 2020)

Ως προς τις εισροές υπηρεσιών, η δεκαετία της κρίσης ξεκινά με σημαντική μείωση, της τάξης του -16,3%, σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (14,4 δισ. ευρώ), συνοδεύεται από αναιμική άνοδο για το έτος 2010 και στη συνέχεια μειώνεται σταδιακά, ώστε να φτάσει στα 12,3 δισ. ευρώ το 2013 (Διάγραμμα 16). Η πορεία είναι ανάλογη, με τη χειρότερη επίδοση να σημειώνεται το έτος 2016, με αξία εισαγωγών κάτω των 10 δισ. (συγκεκριμένα 9,6 δισ. ευρώ), που άγγιξε τα ποσά που καταγράφηκαν μόνο το έτος 2003 κατά τα τελευταία 20 χρόνια. Τέλος, τα πιο πρόσφατα έτη χαρακτηρίζονται από σταδιακή άνοδο, έως τις τελευταίες εξελίξεις που φέρνει η κρίση πανδημίας με σαφείς επιπτώσεις στην οικονομία. Εν προκειμένω, η αξία εισαγωγών για το έτος 2019 (13,1 δισ. ευρώ) φτάνει τα επίπεδα της σταθερής εξέλιξης που σημειώθηκε το 2006, συνεπώς η οικονομική κρίση έφερε την αξία των εισαγωγών υπηρεσιών σε επίπεδα προ δωδεκαετίας.

Στον αντίποδα, η θετική πορεία των εξαγωγών υπηρεσιών για τη χώρα μας ανακόπτεται το 2009 με πτώση κατά 22% όπου ξεκινά μια περίοδος αξίας κοντά στα 25 δισ. ευρώ με ελαφρές διακυμάνσεις. Η ελληνική εξαγωγική δυναμική στον τομέα των υπηρεσιών επανέρχεται στα επίπεδα του 2008 ακριβώς μία δεκαετία αργότερα, με 30,1 δισ. ευρώ το έτος 2018 και 32,4 δισ. ευρώ για το έτος 2019, ενώ προβλέπεται σαφής πτώση στον τομέα για το νυν έτος και τα ακόλουθα, λόγω των συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού.

Διάγραμμα 17- Ελληνικές εξαγωγές υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (AMECO, 2020)

ΕΛΛΑΣ, ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ							
	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ-ΑΦΙΞΕΙΣ			ΕΞΑΓΩΓΕΣ-ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ		ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ	
ΕΤΟΣ	Αξία σε εκατομμύρια ευρώ	Ετήσιες Μεταβολές		Αξία σε εκατομμύρια ευρώ	Ετήσιες Μεταβολές	Αξία σε εκατομμύρια ευρώ	Ετήσιες Μεταβολές
GREECE, TRADE BALANCE							
	IMPORTS-ARRIVALS ⁽²⁾			EXPORTS -DISPATCHES ⁽²⁾		TRADE BALANCE ⁽²⁾	
YEAR	VALUE_IN_MILLION	Year on year change %	YEAR	VALUE_IN_MILLION	Year on year change %	Value in million €	Year on year change %
2008	65.528,3	5,9	2008	21.227,7	9,9	-44.300,6	4,1
2009	53.091,1	-19,0	2009	18.015,0	-15,1	-35.076,2	-20,8
2010	49.648,4	-6,5	2010	21.161,2	17,5	-28.487,2	-18,8
2011	47.888,2	-3,5	2011	24.242,5	14,6	-23.645,7	-17,0
2012	47.966,7	0,2	2012	27.478,4	13,3	-20.488,3	-13,4
2013	45.823,0	-4,5	2013	27.223,0	-0,9	-18.600,0	-9,2
2014	46.695,2	1,9	2014	27.085,5	-0,5	-19.609,7	5,4
2015	42.211,3	-9,6	2015	25.753,7	-4,9	-16.457,7	-16,1
2016	42.317,8	0,3	2016	25.445,8	-1,2	-16.872,1	2,5
2017	47.357,3	11,9	2017	28.865,4	13,4	-18.491,9	9,6
2018	54.119,8	14,3	2018	33.472,4	16,0	-20.647,4	11,7
2019	55.743,4	3,0	2019	33.851,3	1,1	-21.892,1	6,0

Πηγή: Διεύθυνση Στατιστικών Επιχειρήσεων, Τμήμα Στατιστικών Διεθνών Συναλλαγών

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ανωτέρω συγκεντρωτικού πίνακα που προέρχεται από την ΕΛΣΤΑΤ, το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών παραμένει ελλειμματικό παρά τις θετικές επιδόσεις των τελευταίων ετών. Χαρακτηριστικά, από τα -44 δισ. που σημειώθηκαν το χειρότερο συγκριτικά έτος, 2008, οι μειωμένες εισαγωγές, σε συνδυασμό με τις ενισχυμένες εξαγωγές, οδήγησαν στην κορυφαία επίδοση των εξεταζόμενων ετών τη χρονιά 2015, με έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου -16,5 δισ. ευρώ. Ωστόσο, τονίζεται ότι τα τελευταία έτη παρατηρείται η εκ νέου σταδιακή αλλά σημαντική διόγκωση του ελλείμματος, το οποίο πλέον ανέρχεται για το περασμένο πλήρες έτος στα -21,9 δισ. ευρώ. Συμπερασματικά λοιπόν, η δεκαετία 2009-2019, αν και χαρακτηρίζεται από βαθιά οικονομική κρίση για τη χώρα, οδήγησε στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, το οποίο βέβαια παραμένει ελλειμματικό, με την αξιοσημείωτη αύξηση των εξαγωγών, ιδίως προς τρίτες χώρες, και τη συστολή των

εισαγωγών που περιορίστηκαν στα επίπεδα της περιόδου της νομισματικής ενοποίησης.

5 Μια απόπειρα ερμηνείας και ανάλυσης της εξέλιξης των εμπορικών σχέσεων Ελλάδας – Ε.Ε.

Η πορεία της Ελλάδας για την ένταξή της στο ευρωπαϊκό εγχείρημα και την οικονομική εμβάθυνση που αυτό συνεπάγεται καλύπτει σχεδόν εξήντα έτη. Σε αυτή τη μακρά περίοδο, το ιστορικό πλαίσιο και τα στάδια οικονομικής ολοκλήρωσης που ακολούθησαν μεταφράζονται σε αντίστοιχα αποτελέσματα τόσο για την ελληνική οικονομία γενικότερα όσο και το εμπορικό ισοζύγιο ειδικότερα.

Αρχικά, η Συμφωνία Σύνδεσης της χώρας με την ΕΟΚ υπογράφεται στην Αθήνα το 1961, ενώ το 1968 μεταβαίνουμε από το πρώτο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης, τη Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, στην πλήρη Τελωνειακή Ένωση, όπου εφαρμόζεται και ενιαίο εξωτερικό δασμολόγιο προς τις χώρες εκτός ΕΟΚ. Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα ένα έτος πριν, στην Ελλάδα ανετράπη το δημοκρατικό πολίτευμα με το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967, γεγονός που οδήγησε στο επίσημο «πάγωμα» της πρότερα υπογεγραμμένης Συμφωνίας Σύνδεσης της χώρας με την ΕΟΚ. Ωστόσο, η ισχύουσα συνθήκη συνεχίζει να ισχύει όσον αφορά τις ρυθμίσεις της τελωνειακής ένωσης.

Τα πρώτα δώδεκα χρόνια της –έστω μερικής- εφαρμογής της Συμφωνίας των Αθηνών συνέπεσαν με ταχύτατους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, σημαντικές διαθρωτικές αλλαγές και τη βαθμιαία ενσωμάτωση της ελληνικής οικονομίας στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία. Οι εμπορικές συναλλαγές με τις χώρες της Κοινότητας αυξήθηκαν με εντυπωσιακούς ρυθμούς, τόσο σε απόλυτα μεγέθη, όσο και ως ποσοστό του συνολικού εξαγωγικού εμπορίου της χώρας. Το ποσοστό των εξαγωγών προς τα έξι μέλη της ΕΟΚ αυξήθηκε από 33% των συνολικών εξαγωγών το 1960 σε 46% το 1970, ενώ οι εξαγωγές προς την Ε.Κ. των εννέα σημείωσαν σημαντική άνοδο και έφθασαν το 55% το 1973 (Μαραβέγιας & Ανδρέου, 2006).

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι η σύνδεση δεν ήταν ο μοναδικός παράγοντας που οδήγησε σε αυτές τις επιδόσεις. Εξίσου σημαντικό ρόλο έπαιξαν εγχώριες αλλά και διεθνείς παράμετροι, όπως λ.χ. η στρατηγική οικονομικής εξυγίανσης και ανασυγκρότησης που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1953-1963, οι κρατικές επιδοτήσεις, η μορφή των εργασιακών σχέσεων και οι υψηλοί ρυθμοί

ανάπτυξης των δυτικών οικονομιών, οι οποίοι τροφοδοτούσαν τη ζήτηση για εισαγωγές (Μαραβέγιας & Ανδρέου, 2006). Συνεπώς, κατά την εν λόγω περίοδο, η μεγέθυνση των εξαγωγικών αποτελεσμάτων και των εισαγωγικών δυνατοτήτων της Ελλάδας ήταν πολυπαραγοντική, καθώς τόσο το γενικότερο οικονομικό και εργασιακό περιβάλλον, όσο και η ευκαιρία της σύνδεσης με την Κοινότητα δημιουργούσαν γόνιμες συνθήκες ανάπτυξης.

Όσον αφορά τις αυξημένες εισαγωγές, από το πρώτο στάδιο της οικονομικής εμβάθυνσης, διαφαίνεται ότι η συμμετοχή τους στο ΑΕΠ της χώρας διαχρονικά αυξάνεται. Μάλιστα, το 1975 η συμμετοχή αυτή έφτασε να αντιστοιχεί στο ένα τρίτο περίπου του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές, ποσοστό, που κρατιέται σε σχέση με τις περισσότερες χώρες της ΕΟΚ, σε σχετικά χαμηλά επίπεδα –μολονότι υψηλό- και μάλλον αποδίδεται σε ενσυνείδητη κρατική πολιτική ενθάρρυνσης της εγχώριας παραγωγής για υποκατάσταση των εισαγωγών και τόνωση της εξωστρέφειας (IOBE, 1980). Σχετικά με το ΑΕΠ της δεκαπενταετίας αυτής, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησής του ήταν, για όλη την περίοδο 1960-1975, σχεδόν διπλάσιος από εκείνον των κρατών-μελών της Κοινότητας. Ιδιαίτερα αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι στην περίοδο 1970-75, που σε όλες τις χώρες, χωρίς να εξαιρείται η Ελλάδα, οι ρυθμοί αύξησεως παρουσίασαν έντονη επιβράδυνση, η σχετική υπεροχή της ελληνικής οικονομίας διευρύνθηκε, με αποτέλεσμα, ενώ στην περίοδο 1965-1970 ο ελληνικός ρυθμός αύξησης ήταν 1,6 ψηλότερος του μέσου για την ΕΟΚ, στην περίοδο 1970-1975 η διαφορά να διευρυνθεί σε 2,04 (IOBE, 1980).

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι η Ελλάδα εκμεταλλεύεται την οικονομική της δυναμική σε συνδυασμό με τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται από τη μείωση και κατάργηση των δασμών εντός ΕΟΚ και σταδιακά, αυξάνει τις εξαγωγές της προς το ενδοκοινοτικό εμπόριο, ιδίως αν λάβουμε υπόψη και τις τρεις χώρες που προσχώρησαν αργότερα στην Ένωση. Ταυτόχρονα βέβαια, η ΕΖΕΣ και μετέπειτα η τελωνειακή ένωση είχαν καθοριστική σημασία στις εισαγωγές της χώρας, καθώς οι χώρες εντός Ένωσης αποτέλεσαν σταθερά και αθροιστικά τον βασικό εισαγωγέα για τη χώρα μας. Συμπερασματικά, η εξεταζόμενη εικοσαετία χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη οικονομική άνθηση, γεγονός που εκδηλώνεται ποσοτικά και από το ολοένα και αυξανόμενο ΑΕΠ της χώρας, αν και σημειώνεται ότι ήδη από τότε η Ελλάδα ήταν η λιγότερο εξωστρεφής χώρα της Κοινότητας, καθώς και ότι οι μεγάλες εξαγωγικές εμπορικές της επιτυχίες βασιζόνταν σε έως τότε προστατευμένες βιομηχανίες που στόχο είχαν την υποκατάσταση και συγκράτηση των εισαγωγών.

Λίγο πριν τη μετάβαση στην ενιαία αγορά, ο IOBE ήδη υπογραμμίζει ότι, σε ποιοτικό επίπεδο διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, υπάρχει μια στασιμότητα, έως και πτώση της ελληνικής βιομηχανίας (IOBE, 1992). Επιπρόσθετα, οι ξένες επενδύσεις στη χώρα μας την εν λόγω περίοδο αποτέλεσαν μόνο το 1,4% του ΑΕΠ, τη στιγμή που αντίστοιχες ανταγωνιστικές χώρες, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία απορρόφησαν ξένες επενδύσεις που προέρχονται από την Κοινότητα. Αντιθέτως, ακόμα και αυτό το αναιμικό ποσοστό επενδύσεων για την Ελλάδα, προέρχεται από τρίτες χώρες, γεγονός που φανερώνει την αδυναμία προσέλκυσης επενδύσεων και τη χαμηλή αποδοτικότητα κεφαλαίου της χώρας (IOBE, 1992). Η εμπειρία της Ισπανίας και της Πορτογαλίας από το χρόνο της ένταξής τους στην Κοινότητα και εξής μαρτυρεί τη σημασία της εσωτερικής οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των συνεπειών από τη διεύρυνση του ανταγωνισμού. Συνεπώς, στο κατώφλι της νέας εμβάθυνσης της οικονομίας και της πλήρους υιοθέτησης της ενιαίας αγοράς διαπιστώνεται τόσο το σταθερό έλλειμμα ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών, όσο και η αδυναμία ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας σε σύγκριση με αντίστοιχες δυναμικότητας χώρες, αλλά και με βάση τις προκλήσεις που πρόκειται να θέσει άμεσα η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά.

Όπως αποδεικνύεται στην πράξη από τα οικονομικά αποτελέσματα της χώρας μετά το 1992, η σταδιακή κατάργηση της παρεμβατικής δραστηριότητας του κράτους λόγω της ενιαίας αγοράς οδήγησε σε σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Εν προκειμένω, η σημαντική όξυνση του εμπορικού ελλείμματος τη δεκαετία του 1990 φανερώνει ότι η διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης αποδεικνύεται αρκετά άنيση, μιας και οι υφιστάμενες ανισότητες έχουν την τάση να διευρύνονται σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Καθώς οι εισαγωγές για τη χώρα σχεδόν διπλασιάζονται και η εμπορική εξωστρέφεια παραμένει σε χαμηλά και μη ανταγωνιστικά επίπεδα, υπογραμμίζεται η ανάγκη αποτελεσματικής αντιμετώπισης των συναφών προβλημάτων με τη διαμόρφωση κοινών πολιτικών και τη δημιουργία αναδιανεμητικών μηχανισμών για την αντιστάθμιση των ζημιών.

Παρά τα σταθερά αρνητικά αποτελέσματα του ισοζυγίου αγαθών, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η πλεονασματική παρουσία στο ισοζύγιο υπηρεσιών, καθώς η εκθετική ανοδική πορεία των εισαγωγών υπηρεσιών συνεχίζεται με ταχύτατους ρυθμούς. Εν προκειμένω, η επίδοση της χρονιάς 1993 έχει διπλασιαστεί έως το 1997 και ως το 2001, τελευταίο έτος χρήσης των εθνικών νομισμάτων, έχει φτάσει τα 12,3 δισ. ευρώ. Στον αντίποδα, οι ελληνικές εξαγωγές υπηρεσιών παρουσιάζουν ανοδική πορεία σε όλες τις εξεταζόμενες χρονικές περιόδους πλην της οικονομικής κρίσης.

Συμπερασματικά, οι εξαγωγές υπηρεσιών αποτελούν μια σημαντική πτυχή για την ελληνική οικονομία που συμβάλλει -λόγω του σταθερού πλεονασματικού της ισοζυγίου- στο μετριασμό των αρνητικών αποτελεσμάτων του πάγιου ελλειμματικού αποτελέσματος του ισοζυγίου αγαθών.

Δυστυχώς, ήδη από την εν λόγω περίοδο, είναι πλέον σαφές ότι τα ελληνικά προϊόντα, όταν δεν προστατεύονται από τις προενταξιακές συνθήκες της ενοποιημένης αγοράς και ανταγωνίζονται επί «ίσις όροις» τα κοινοτικά προϊόντα, δεν μπορούν να ανταποκριθούν τόσο στην ποσότητα, όσο και στην τιμή, καθώς η αποδοτικότητα κεφαλαίου της χώρας είναι μικρή. Ακόμη, χαρακτηριστικό είναι ότι κλάδοι που η ελληνική οικονομία παρουσίαζε εξωστρέφεια και θετικές επιδόσεις, όπως η μεταποίηση και η κλωστοϋφαντουργία, ήταν μέχρι πρότινος προστατευμένοι από την κοινοτική αγορά. Ως εκ τούτου, με τα νέα δεδομένα της ενιαίας αγοράς, η πτώση των εξαγωγών αποκαλύπτει ότι οι εν λόγω κλάδοι δεν μπορούν να είναι ανταγωνιστικοί χωρίς τον κρατικό παρεμβατισμό.

Όσον αφορά τη θέση των εμπορικών εταίρων της χώρας, είναι ξεκάθαρο ότι ο κύριος εισαγωγέας για την ελληνική οικονομία είναι πλέον η κοινοτική αγορά. Για παράδειγμα, το έτος έναρξης της περιόδου, 1992, οι εισαγωγές από την κοινότητα αφορούν το 38,8% των εισαγωγών συνολικά και οι εισαγωγές από τρίτες χώρες καταλαμβάνουν το 61,2%. Αντιθέτως, η νέα χιλιετία βρίσκει τις εισαγωγές από τρίτες χώρες να αποτελούν μόλις το 40% του συνόλου των εισαγωγών και τις εισαγωγές από την ενιαία αγορά να αντικατοπτρίζουν το 60%. Πρόκειται για μια ολική μεταστροφή του κύριου εισαγωγέα για το ελληνικό εμπόριο που πλέον είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έχει διευρυνθεί κατά τρία νέα κράτη-μέλη. Στο ίδιο πλαίσιο, το 1992 οι ελληνικές εξαγωγές προορίζονταν κατά 60,3% προς τρίτες χώρες, ενώ προς την κοινοτική αγορά μόνο κατά 39,7%. Ωστόσο, στο τέλος της περιόδου και συγκεκριμένα το 2001, ένα έτος πριν τη νομισματική ενοποίηση, οι ελληνικές εξαγωγές προς την Ένωση αφορούν το 47% του συνόλου των εξαγωγών και προς τις τρίτες χώρες το 53%.

Τα ανωτέρω αποτελέσματα επιβεβαιώνουν το θεωρητικό υπόβαθρο της θεμελίωσης της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Η έκθεση Padoa-Schioppa (1989) της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δεν αμφισβητεί ότι η πραγματοποίηση του προγράμματος της εσωτερικής αγοράς θα φέρει βελτιώσεις στη χρησιμοποίηση των πόρων της Κοινότητας, αλλά υπενθυμίζει ότι η ίδια διαδικασία θα έχει βαθιές συνέπειες για την κατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων και των εισοδημάτων στην Κοινότητα. Μάλιστα οι συνέπειες αυτές θα είναι μεγαλύτερες και κατά πάσα πιθανότητα πιο

αποδιοργανωτικές για τις βραδυπορούσες περιφέρειες και χώρες της Κοινότητας. Στη δική μας περίπτωση, το όφελος από την ενοποίηση της αγοράς δεν θα μπορούσε, εξ ορισμού, να είναι σημαντικό, εφόσον η οικονομία μας ήταν ήδη συμπληρωματική των υπόλοιπων χωρών της ΕΟΚ πριν από την ένταξη και επομένως δεν θα μπορούσε να ωφεληθεί από τυχόν υπαγορευμένη αναδιάρθρωση της εσωτερικής οικονομίας της ένωσης (Βερναρδάκης, 1989). Μολονότι λοιπόν, εκ του αποτελέσματος υπάρχει μεγαλύτερη εξωστρέφεια προς την εμπορική αγορά της Ένωσης σε σύγκριση με το παρελθόν, όχι μόνο η ενιαία αγορά προκάλεσε πολύ μεγαλύτερη διείσδυση της κοινοτικής αγοράς στην ελληνική οικονομία από ότι κατάφεραν να πραγματοποιήσουν τα ελληνικά προϊόντα προς αυτή, αλλά και κύριος εξαγωγικός προορισμός των ελληνικών προϊόντων παραμένουν οι τρίτες χώρες. Ως εκ τούτου, ελλείπει διαρθρωτικού μετασχηματισμού του προσανατολισμού της οικονομίας, ο ελληνικός ανταγωνισμός φαίνεται ότι ζημιώνεται από την οικονομική εμβάθυνση.

Με την υιοθέτηση του ευρώ, υπάρχουν ενδείξεις ότι το ενιαίο νόμισμα συνέβαλε σε αύξηση του εμπορίου κατά 5% (Baldwin, 2008), ενώ αύξησε κατά μέσο όρο τις συνολικές ροές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ) εντός της Ευρωζώνης κατά 15% και αυτές που προέρχονται εκτός της Ευρωζώνης κατά 7% (Mognelli & Wyplosz, 2009). Συγκεκριμένα για τη χώρα μας όμως, παρατηρείται ότι την ίδια περίοδο, το αρνητικό ισοζύγιο αγαθών παρουσιάζει σταδιακά ανοδικές τάσεις, οι οποίες κορυφώνονται κατά το βαθύτερο στάδιο οικονομικής εμβάθυνσης, και διαμορφώνεται σε έλλειμμα της τάξης του -15,4%. Αντίθετη πορεία φαίνεται ότι σημειώνει το ισοζύγιο υπηρεσιών. Αν και από την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ έχει πτωτική πορεία, μολονότι πάντοτε πλεονασματικό, παρουσιάζει ανάκαμψη, τόσο κατά το στάδιο της ενιαίας αγοράς, ιδίως τα τελευταία έτη πλήρους εφαρμογής της, όσο και κατά την νομισματική ένωση, με πλεόνασμα 7,2% ως ποσοστό του ΑΕΠ. Διαφαίνεται λοιπόν, ότι το κοινό νόμισμα συντελεί μεν στην άνθηση της παροχής υπηρεσιών για τη χώρα μας, ωστόσο φανερώνει ταυτόχρονα την έλλειψη ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στο εξωτερικό.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας για την εξέταση των εμπορικών αποτελεσμάτων της χώρας είναι και το κατά πολύ διευρυμένο μέγεθος της Ε.Ε. μετά το 2004. Λαμβάνοντας υπόψη τα δέκα νέα μέλη της Ένωσης, αντιλαμβανόμαστε ότι, παρόλο που η επίδοση των ελληνικών υπηρεσιών είναι ενθαρρυντική, τα αποτελέσματα του εμπορικού ισοζυγίου είναι ιδιαίτερα αρνητικά, καθώς η εξωστρέφεια της οικονομίας από το 2005 έως το 2009 ενδοκοινοτικά παραμένει μικρή, δεδομένης της προσθήκης ακόμη δέκα νέων χωρών-εμπορικών εταίρων. Μια πιθανή εξήγηση των ανωτέρω

δεδομένων που συχνά σημειώνεται είναι ότι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) δεν λειτούργησε ποτέ με τους μηχανισμούς που προβλεπόταν. Στην ουσία λειτούργησε μόνο εν μέρει, ως μια νομισματική και όχι οικονομική ένωση, με μια θεσμικά κατοχυρωμένη και ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα, αλλά χωρίς επαρκή μακροοικονομικό ή δημοσιονομικό συντονισμό, με περιορισμένη κινητικότητα εργατικού δυναμικού, ενώ απουσίαζε ένας κοινός προϋπολογισμός ή κάποιος κεντρικός χρηματοδοτικός μηχανισμός που θα μπορούσε να λειτουργήσει σταθεροποιητικά σε περίπτωση κρίσης (Μαραβέγιας & Κατσίκας, 2016).

Συνολικά λοιπόν, κατά τα επτά αυτά χρόνια πριν ξεκινήσει η οικονομική κρίση και ενώ η χώρα συμμετείχε στο κοινό νόμισμα, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει βελτιωμένη εικόνα³. Ωστόσο, η αδυναμία του εγχώριου παραγωγικού προτύπου να αντεπεξέλθει στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον παραμένει εμφανής παρά τις βελτιωτικές τάσεις, καθώς το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών φτάνει την πενταετία 2001-2005 στο 9,7% του ΑΕΠ και την πενταετία 2006-2010 στο 10,8% του ΑΕΠ. Πρόκειται για ένα αρνητικό αποτέλεσμα που οφείλεται στο εμπορικό ισοζύγιο, με το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών να ξεπερνά το 18% του ΑΕΠ πριν το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης του 2007-2008, ενώ οι υπηρεσίες –κυρίως λόγω του τουρισμού- παρουσιάζουν σταθερά μια θετική και αυξανόμενη συνεισφορά (Τριαντόπουλος, 2018). Παρόλα αυτά, υπενθυμίζεται ότι η συγκεκριμένη περίοδος συμπεριλαμβάνει και το έτος διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων (2004), διοργάνωση που βελτίωσε συνολικά το ΑΕΠ της χώρας κατά 2,5% (IOBE, 2015) και επομένως αποτέλεσε και αυτή παράγοντα άνθησης της οικονομίας.

Προς το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας και ενώ η χώρα είχε υιοθετήσει για μια επταετία το κοινό νόμισμα, η ελληνική οικονομία βίωσε μια πρωτοφανή για τη σύγχρονη εποχή κρίση. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα είχε σημαντικό κόστος σε όρους προϊόντος, εισοδημάτων και πλούτου, καθώς από το 2008 έως το 2016 έχασε πάνω από το 1/4 του ΑΕΠ της σε σταθερές τιμές, ενώ το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά περίπου 16 ποσοστιαίες μονάδες. Επιπλέον, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ισοδύναμα αγοραστικής δύναμης μειώθηκε στο 67,4% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2018, από 93,3% το 2008 (ΤτΕ, 2020).

³Σημειώνεται ότι τα στοιχεία του ισοζυγίου που προκύπτουν από την έρευνα της ΤτΕ διαφέρουν από τα δεδομένα εθνολογιστικά στοιχεία που παρατίθενται και αυτά στην τελευταία στήλη του πίνακα.

Το κυριότερο θέμα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι ελληνικές εξαγωγικές επιχειρήσεις στη διάρκεια της εν λόγω περιόδου ήταν η αδυναμία πρόσβασης σε δανεισμό και γενικότερα στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Η έναρξη της κρίσης σηματοδότησε τη μείωση των διαθέσιμων πιστώσεων για τις επιχειρήσεις, με συνέπεια να εμποδίσει την επέκτασή τους σε νέες αγορές (Κατσίμη & Μούτος, 2018). Εν προκειμένω, οι εισαγωγές από τρίτες χώρες έφτασαν την δεκαετία της κρίσης, κατά μέσο όρο, τα 24 δισ. ευρώ κατ' έτος, κινούμενες σε αξία σχεδόν στα ίδια ποσά με τις εισαγωγές από την Ε.Ε. Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο προ κρίσης, όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε προχωρήσει στην υιοθέτηση του κοινού νομίσματος, παρατηρούμε ότι οι εισαγωγές της Ελλάδας από τρίτες χώρες αυξήθηκαν κατά 2 δισ. ευρώ, ενώ από την κοινοτική αγορά μειώθηκαν κατά 4 δισ. ευρώ. Στο ίδιο πλαίσιο, οι εξαγωγές από την Ελλάδα προς τρίτες χώρες από 6,6 δισ. ευρώ κατά μ.ό. αυξήθηκαν κατά 108% στα 13,7 δισ. ευρώ. Οι αντίστοιχες εξαγωγές προς την ενιαία αγορά από 9,2 δισ. ευρώ κατά μ.ό. στα έτη προ κρίσης και εντός ευρώ έφτασαν τα 12,3 δισ. ευρώ, σημειώνοντας μια αύξηση της εξωστρέφειας της χώρας κατά 33,7% και λαμβάνοντας υπόψη ότι πλέον η ελληνική εξαγωγική δραστηριότητα έχει να αναμετρηθεί και με ανταγωνιστικές γειτονικές οικονομίες, λόγω της διεύρυνσης της Ένωσης με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία το 2007.

Συγκριτικά με οικονομίες αντίστοιχες προς την ελληνική που βίωσαν και αυτές οικονομική δυσχέρεια την εν λόγω περίοδο, παρατηρείται διαχρονικά ότι στην Ελλάδα οι εξαγωγές αντιπροσωπεύουν χαμηλό ποσοστό του ΑΕΠ και μάλιστα, σε απόλυτους όρους, παραμένουν χαμηλότερες από τις εξαγωγές της περιόδου πριν από την κρίση (Τσακλόγλου κ.α., 2016). Όσον αφορά στη σύνθεση των εξαγωγών, στην ελληνική οικονομία οι εξαγωγές υπηρεσιών αποτελούν μεγάλο ποσοστό των συνολικών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Αν και διαπιστώνεται ικανοποιητική εξέλιξη των ελληνικών εξαγωγών αγαθών, με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 5,3% μεταξύ των ετών 2010 και 2017, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για τη διάρθρωση των αγαθών, αυτή η αύξηση ως το 2015 οφείλεται κυρίως στις εξαγωγές πετρελαιοειδών, ενώ οι υπόλοιπες κατηγορίες παρουσιάζουν αύξηση μετά το 2015. Δυστυχώς, η αύξηση των εξαγωγών αγαθών δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη αύξηση των εξαγωγών υπηρεσιών, με αποτέλεσμα η πτώση του εξαγωγικού μεριδίου της Ελλάδας στις εξαγωγές υπηρεσιών ως ποσοστό των συνολικών εξαγωγών υπηρεσιών των χωρών του ΟΟΣΑ να ανέλθει σε 31,8% μεταξύ 2010 και 2015, έναντι πτώσης κατά 9,4% του αντιστοίχου μεριδίου για τις εξαγωγές αγαθών (Κατσίμη & Μούτος, 2018). Το εν λόγω αποτέλεσμα των ροών υπηρεσιών για τη χώρα μας έχει πολύ μεγάλη σημασία, καθώς αφενός η διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας έχει

προσανατολιστεί διαχρονικά προς τον τριτογενή τομέα (INE, 2014) και αφετέρου διότι το ισοζύγιο υπηρεσιών είναι σταθερά πλεονασματικό (ΤτΕ, 2020) και βελτιώνει το συνολικό εμπορικό ισοζύγιο. Μάλιστα, οι εξαγωγές υπηρεσιών αναμένεται να επιβραδυνθούν περαιτέρω λόγω των συνεπειών της πρόσφατης παγκόσμιας πανδημίας.

Εν κατακλείδι, μέσω της διαχρονικής ανάλυσης συμπεραίνεται ότι το εμπορικό ισοζύγιο της ελληνικής οικονομίας ακολουθεί ολοένα και πιο αρνητική πορεία κατά τη σταδιακή ευρωπαϊκή οικονομική εμβάθυνση. Με εξαίρεση τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης, όπου συντελέστηκε σημαντική συγκράτηση των εισαγωγών και εξαγωγική αύξηση των -πετρελαιοειδών κυρίως- αγαθών, κάθε στάδιο οικονομικής ολοκλήρωσης συνοδεύεται από επιδείνωση του εμπορικού αποτελέσματος. Για παράδειγμα, οι εισαγωγές αγαθών από την Ε.Ε. από το 45,3% του συνόλου των εισαγωγών αγαθών το 1960 έφτασαν σε επίπεδα κοντά στο 70% του συνόλου των εμπορικών εισαγωγών κατά το δεύτερο μισό του 1990. Στο ίδιο πλαίσιο, οι εξαγωγές της Ελλάδας προς την Ε.Ε. ως μερίδιο του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών, από 43,3% το 1960 έφτασαν στο 71,7% το 1992. Παρόλο που τα ανωτέρω ποσοστά επιβεβαιώνουν τη θεωρία της οικονομικής ολοκλήρωσης ως προς τη δημιουργία εμπορίου, αυτή η μεταστροφή του ελληνικού εμπορίου συντελείται σε βάρος του εμπορικού ισοζυγίου με τις τρίτες χώρες. Επιπρόσθετα, όπως αποτυπώνεται στον δείκτη μεταβολής των εισαγωγών αγαθών από την Ε.Ε. ως προς τη μεταβολή των εξαγωγών αγαθών προς την Ε.Ε., οι εισαγωγές από την Ε.Ε. προς την Ελλάδα αυξάνονται με μεγαλύτερο ρυθμό από ότι οι εξαγωγές της Ελλάδας προς την Ε.Ε. (Τριαντόπουλος, 2018). Διαχρονικά λοιπόν, διαπιστώνεται ότι το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας, αφενός λόγω των υφιστάμενων διαρθρωτικών αδυναμιών της ενωσιακής εμβάθυνσης και αφετέρου λόγω της χαμηλής εγχώριας ανταγωνιστικότητας, ζημιώνεται από την οικονομική ολοκλήρωση που συντελείται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

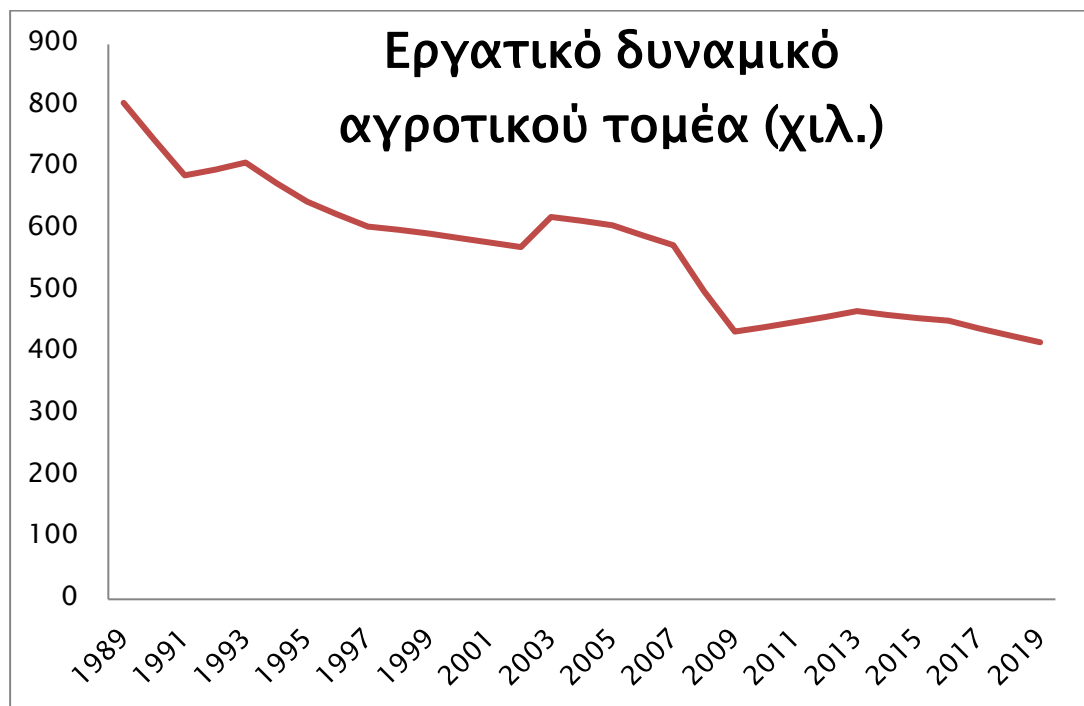
6 Κλαδική ανάλυση – ο γεωργικός κλάδος

Ένας σημαντικός κλάδος για την ελληνική οικονομία με μεγάλη ιστορική αξία είναι αυτός της αγροτικής παραγωγής. Παρά τη σημαντική αύξηση του όγκου της παραγωγής μεταπολεμικά, ιδίως μετά το 1960, η Ελλάδα παρουσιάζει, στην αρχή της

εξεταζόμενης χρονικής περιόδου που αφορά την παρούσα εργασία, χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, ειδικά αν λάβουμε υπόψη και τον μέσο όρο των χωρών της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Αβδελίδης, 1975). Λίγο πριν την Σύνδεση της χώρας με την ΕΟΚ, σχετικές έρευνες της εποχής εστιάζουν την προσοχή στο βάρος που δίνεται στη φυτική παραγωγή σε σύγκριση με την κτηνοτροφία, μια πολιτική που δεν ακολουθείται από τις νυν χώρες της ΕΟΚ, στην έλλειψη γενικής αγροτικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη την εσωτερική κατανάλωση και τις εξαγωγικές ανάγκες, στο μικρό μέγεθος των καλλιεργειών και στην ανάγκη για ορθολογικά άμεσα και έμμεσα βελτιωτικά έργα για την αγροτική παραγωγή (Αβδελίδης, 1975). Είναι γεγονός ότι έως τη συμμετοχή της χώρας στην ΕΟΚ, καταβλήθηκαν σημαντικές προσπάθειες για τον περιορισμό των διαρθρωτικών αυτών αδυναμιών προς αύξηση της παραγωγικότητας. Ωστόσο, παρά τις προόδους που σημειώθηκαν, η ελληνική γεωργία παρουσιάστηκε ανέτοιμη να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την έντονη ανταγωνιστική πίεση που δέχτηκε από τα υπόλοιπα κράτη μέλη της ΕΟΚ (Μαραβέγιας, 1992).

Όσον αφορά τον βασικό μοχλό λειτουργίας της κοινοτικής γεωργίας, την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ), τονίζεται ότι κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων για τη Συμφωνία Σύνδεσης, δεν είχαν ολοκληρωθεί ακόμη οι μηχανισμοί λειτουργίας του, συνεπώς η Συμφωνία για την Ελλάδα βασίστηκε σε έναν «πρότερο καθορισμό την Κοινότητα και σε μια μεταγενέστερη εναρμόνιση» (Χαρίτος, 1981), γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή της ΚΑΠ με αρκετά «σκοτεινά» σημεία και διαφορετικές ερμηνείες της εναρμόνισης και της ισότιμης μεταχείρισης των ελληνικών προϊόντων από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, ΕΟΚ και Ελλάδα (Δούκας, 2018). Ωστόσο, καθώς η γεωργία για την Ελλάδα αποτελεί έναν τομέα στρατηγικού ενδιαφέροντος και μεγάλης οικονομικής σημασίας, το διάστημα της δεκαετίας του 1980 έως την συμμετοχή στην ενιαία αγορά, δόθηκε τεράστια σημασία από τη χώρα στις επιδοτήσεις των προϊόντων. Στον αντίποδα, η σημασία που έλαβε ο διαρθρωτικός πυλώνας της πολιτικής και οι μακροχρόνιοι αναπτυξιακοί σχεδιασμοί ήταν συγκριτικά πολύ μικρή (Δούκας, 2009). Ως εκ τούτου, τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα και εν γένει η ελληνική αγροτική παραγωγή βασίζεται από τότε, σε βαθμό εξάρτησης, στις κοινοτικές επιδοτήσεις, με αποτέλεσμα όταν οι χρηματοδοτήσεις και η πολιτική της ΚΑΠ αλλάζουν και αναδιαμορφώνονται σε χαμηλότερα επίπεδα, όπως κατά την έναρξη της ενιαίας αγοράς το 1992 και την ενδιάμεση συμφωνία του 2003 (Μπαλτάς, 2016), ο κλάδος να πλήττεται άμεσα. Το σύνολο των ενισχύσεων της ΚΑΠ για το 2019 ήταν 2,7 δισ. ευρώ, ή το 55,6% των ευρωπαϊκών πληρωμών στη χώρα (4,9 δισ. ευρώ). Η διάρθρωσή τους αφορά άμεσες ενισχύσεις 2,1 δισ. ευρώ

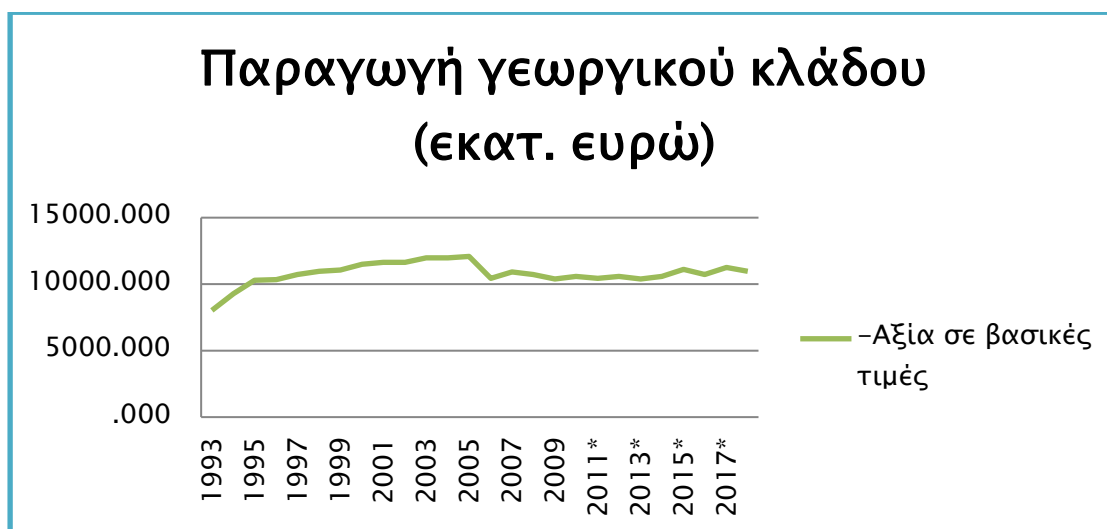
(76,9%) που πληρώνονται ανά εκτάριο ή ζωική μονάδα στους παραγωγούς και άλλες ενισχύσεις ανά προϊόν, ενώ τα υπόλοιπα είναι επενδύσεις για την αγροτική ανάπτυξη (562 εκατ.). Το ποσό των άμεσων ενισχύσεων της ΚΑΠ αντιστοιχεί περίπου στο μισό (45,6%) του συνολικού επιχειρηματικού εισοδήματος της γεωργίας (Καραντινίης, 2020).

Διάγραμμα 18– Εργατικό δυναμικό ελληνικής γεωργίας (Eurostat, 2020)

Αν θέλουμε να εξετάσουμε κάποια ποσοτικά στατιστικά στοιχεία, αντιλαμβανόμαστε ότι επιβεβαιώνουν την ανωτέρω διαχρονική εξέλιξη του κλάδου. Συγκεκριμένα, με βάση το Διάγραμμα 18 που ξεκινά από τα τελευταία έτη πριν την ενιαία αγορά και εκτείνεται έως την περσινή χρονιά, διαπιστώνουμε την συρρίκνωση της σημασίας της γεωργίας ως προς την απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Εν προκειμένω, η ελληνική γεωργία το 1989 απασχολεί περίπου 805.000 πολίτες, ενώ το 1993, πρώτο έτος της ενιαίας αγοράς, αυτός ο πληθυσμός μειώνεται κατά 12% και φτάνει τις 707.000 χιλιάδες απασχολούμενους. Μέχρι το επόμενο βήμα οικονομικής εμβάθυνσης, ο αγροτικός τομέας το 2002 έχει μειωθεί κατά 30% σε σύγκριση με το έτος βάσης 1989 και ενώ παρατηρείται από το διάγραμμα μια μικρή αύξηση των εργαζόμενων κατά την πρώτη δεκαετία του ενιαίου νομίσματος, από το έτος 2008 και εξής, οι απασχολούμενοι στον αγροτικό τομέα είναι σταθερά κάτω των 500.000. Η σταδιακή μείωση της απασχόλησης στη γεωργία για τη χώρα μας φτάνει ως το 2019 με 417.000 εργαζόμενους, δηλαδή εντός τριάντα ετών, η ελληνική γεωργία, από άποψη εργατικού δυναμικού, έχει μειωθεί σχεδόν στο ήμισυ (48%). Όπως φαίνεται

και διαγραμματικά, η αποδυνάμωση του πρωτογενούς τομέα είναι ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός και ως ένα βαθμό, το εργατικό δυναμικό της χώρας έχει μετατοπιστεί περισσότερο προς τον τριτογενή τομέα παραγωγής. Παρόλα αυτά, δεδομένου ότι η ελληνική γεωργία απασχολεί αφενός εργαζόμενους μεγάλης συγκριτικά ηλικίας και αφετέρου είναι πλήρως εξαρτώμενη από τις κοινοτικές επιδοτήσεις, αντιλαμβανόμαστε ότι είναι ένας φθίνων κλάδος, μολονότι η σημασία του για την ελληνική οικονομία και απασχόληση είναι μεγάλη και οι δυνατότητες του είναι δυνητικά ακόμη μεγαλύτερες.

Διάγραμμα 19– Παραγωγή ελληνικού γεωργικού κλάδου σε εκατ. ευρώ (ΕΛΣΤΑΤ, 2020)

Όσον αφορά αντίστοιχα την παραγωγή του ελληνικού γεωργικού κλάδου, μπορούμε να αντλήσουμε χρήσιμα στοιχεία από τον κλαδικό συγκεντρωτικό πίνακα της ΕΛΣΤΑΤ. Συνοπτικά, παρατηρούμε ότι από τη συμμετοχή της χώρας στην ενιαία αγορά, η παραγωγή του γεωργικού κλάδου αυξήθηκε σημαντικά και η ανοδική πορεία συνεχίστηκε έως και το 2005 (Διάγραμμα 19). Από τότε και έπειτα παρουσιάζει πτωτικές τάσεις και είναι γεγονός ότι κατά την τρέχουσα δεκαετία, μολονότι ξεπερνά σταθερά την αξία των 10 δισ. ευρώ ετησίως, ουσιαστικά βρίσκεται στα επίπεδα του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1990. Ωστόσο, από ποιοτική άποψη, η ελληνική παραγωγή επιτυγχάνει πλέον αυτή τα μεγέθη παραγωγής με πολύ χαμηλότερες επιδοτήσεις από την ΚΑΠ. Για παράδειγμα, το 1993, οι επιδοτήσεις προϊόντων αποτελούν το 9,5% της αξίας της γεωργικής παραγωγής, ενώ έως το 2002, αυτό το ποσοστό φτάνει στο 14,7% (ΕΛΣΤΑΤ, 2020). Το ποσοστό συμβολής των επιδοτήσεων στην ελληνική γεωργία αρχίζει να μειώνεται σημαντικά από το 2005, δηλαδή δύο έτη μετά την υπογραφή της ενδιάμεσης αναθεώρησης της ΚΑΠ, όταν ξεκινά από το 12% για το εν λόγω έτος και έως το 2008 πέφτει στο 3% της αξίας

παραγωγής. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η κοινοτική επιδότηση παραμένει χαμηλή (κάτω του 2% της αξίας των γεωργικών προϊόντων που μεταφράζεται σε αξία κάτω των 200 εκατ. ευρώ), με αύξηση να σημειώνεται από το 2015 και ύστερα. Εν προκειμένω, η επιδότηση προϊόντων πλέον ξεπερνά κατά λίγο το 3%, συνεπώς για το τελευταίο έτος αναφοράς, όπου σημειώνεται παραγωγή αξίας περίπου 11 δισ. ευρώ, η επιδότηση προϊόντων φτάνει τα 365 εκατ. ευρώ. Αντιθέτως, στο παρελθόν, η ενίσχυση της Ε.Ε. σε μια αντίστοιχη παραγωγή που πέτυχε η Ελλάδα το 1998 ήταν 1,7 δισ. ευρώ (15,6% της συνολικής αξίας παραγωγής).

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι έως τώρα, αφενός η ελληνική γεωργική παραγωγή έχει μέχρι στιγμής ως οροφή τα 11 δισ. ευρώ και αφετέρου ότι πλέον, αυτή είναι η αμιγής δυναμική της, με πολύ μικρότερη ενίσχυση μέσω επιδοτήσεων προϊόντων σε σύγκριση με το παρελθόν. Με βάση σχετική έρευνα, ο κλάδος δέχτηκε δύο σημαντικά πλήγματα κατά τα στάδια οικονομικής ολοκλήρωσης. Αφετηριακά, με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα έγιναν λιγότερο ανταγωνιστικά, λόγω των ομοειδών και φτηνότερων προϊόντων της εσωτερικής κοινοτικής αγοράς. Ακολούθως, με την ίδρυση της ενιαίας αγοράς, η χώρα απώλεσε τη δυνατότητα υποτίμησης της δραχμής, με αποτέλεσμα η πρακτική αυξήσεων των αγροτικών τιμών στο εθνικό νόμισμα που δημιουργούσε μεγάλο περιθώριο κέρδους για τους αγρότες να εκλείψει (Δούκας, 2018).

Χαρακτηριστικά, το εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων με την ΕΟΚ και τον υπόλοιπο κόσμο ήταν πλεονασματικό έως το 1980, αλλά με σοβαρά ελλείμματα σε κατηγορίες βασικών ειδών διατροφής, όπως τα γαλακτοκομικά, το κρέας και τα δημητριακά. Για πρώτη φορά το συνολικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων γίνεται καθαρά αρνητικό το 1981, δημιουργώντας έλλειμμα 402,3 εκ. δολάρια, το 1994 φτάνει την αξία 800 εκ. ευρώ έλλειμμα, ενώ το 2008 διαμορφώνεται στα 2,5 δισ. ευρώ έλλειμμα. Συνεπώς, από την περίοδο της κοινής αγοράς έως την οικονομική κρίση του 2009, το έλλειμμα αυξάνεται κατά 213%. Αντίστοιχα, την ίδια δεκαετία, το αγροτικό ισοζύγιο προς τις τρίτες χώρες, από πλεονασματικό κατά 317 εκ. ευρώ, εξελίχθηκε σε έλλειμμα μισού δισ. ευρώ (Πετρόπουλος κ.α., 2010). Μετά το πέρας της οικονομικής κρίσης, το αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο παραμένει ελλειμματικό, μολονότι τα τελευταία χρόνια, η επίδοσή του έχει βελτιωθεί κατά πολύ. Ενδεικτικά, η συγκράτηση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων σε συνδυασμό με την αύξηση της εξωστρέφειας του κλάδου οδήγησε το 2016 σε συνολικό έλλειμμα κατά 478 εκ. ευρώ. (ΥΠΑΝΕΠ, 2016), πρόκειται δηλαδή για μια βελτίωση του ισοζυγίου κατά 78% περίπου. Τέλος, παρόλο που τα αγροτικά

προϊόντα συμβάλλουν κατά 21,8% στις συνολικές εξαγωγές της χώρας, με κύριους εμπορικούς εταίρους τις χώρες της Ε.Ε., η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην οικονομική δραστηριότητα της χώρας έχει διαχρονικά μειωθεί από το 14%, στο οποίο βρισκόταν κατά την περίοδο της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, και την τελευταία δεκαετία κυμαίνεται γύρω στο 4% του ΑΕΠ.

7 Συμπεράσματα

Η ανωτέρω ανάλυση κατά περιόδους και διαγραμματική απεικόνιση του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση φανερώνει ότι η οικονομική εμβάθυνση οδήγησε στη δημιουργία εμπορίου μεταξύ των δύο εμπορικών εταίρων. Ωστόσο, όπως διαπιστώνεται διαχρονικά, αυτή η αξιοσημείωτη αύξηση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ε.Ε. και Ελλάδας έγινε εις βάρος της εγχώριας παραγωγής, λόγω αδυναμίας ανταγωνιστικότητας αυτής, γεγονός που αποδεικνύεται και από τη μελέτη του ελληνικού γεωργικού κλάδου. Ως εκ τούτου, η μεταβολή των κοινοτικών εισαγωγών προς τη χώρα ήταν πολύ μεγαλύτερη από τη μεταβολή των εξαγωγών προς την Ένωση, ενώ ταυτόχρονα, η σημαντική εμπορική δραστηριότητα προς τρίτες χώρες φαίνεται να ανακόπτεται και να μετριάζεται κατά τις μεταβάσεις προς τα επόμενα στάδια οικονομικής εμβάθυνσης και ιδίως μετά τη λειτουργία της ενιαίας αγοράς.

Αυτή η ελλειμματική πορεία του εμπορικού ισοζυγίου της ελληνικής οικονομίας, αλλά και ευρύτερα του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών, φαίνεται να σχετίζεται με την πορεία της χώρας στην ευρωπαϊκή οικονομική ολοκλήρωση, καθώς οι φάσεις που παρατηρείται η μεγαλύτερη επιδείνωση ταυτίζονται με τις περιόδους που διευρύνεται το μερίδιο των εμπορικών συναλλαγών με την ΕΟΚ και μετέπειτα Ε.Ε. Όπως αναφέρει η σχετική θεωρία οικονομικής ολοκλήρωσης, αλλά και επιμέρους ενωσιακές μελέτες για την ευρωπαϊκή εμβάθυνση, η βιωσιμότητα και η αποτελεσματικότητα μιας ένωσης εξαρτάται σημαντικά και από δομικούς παράγοντες, πέραν της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς και των αποτελεσμάτων του ελεύθερου εμπορίου, όπως την άρση των γραφειοκρατικών εμποδίων και την επιβολή ενιαίων ρυθμιστικών κανόνων, την εύρυθμη λειτουργία όλων των ελευθεριών μετακίνησης (κεφαλαίου, συντελεστών παραγωγής, αγαθών και

υπηρεσιών) και την ύπαρξη ισχυρών πολιτικών συνοχής μεταξύ των περιφερειών και των κρατών-μελών της ένωσης αυτής. Εκ του αποτελέσματος, η ελληνική οικονομία κρίνεται απροετοίμαστη ως προς τον εκσυγχρονισμό και τις διαρθρωτικές αλλαγές που επιτάσσει η οικονομική εμβάθυνση, ιδίως μετά την κατάργηση του προστατευτικού κρατικού περιβάλλοντος -απέναντι στον ενωσιακό ανταγωνισμό της ενιαίας αγοράς -και του εθνικού νομίματος, με τα προσφερόμενα περιθώρια μετριασμού των συνεπειών της χαμηλής αποδοτικότητας κεφαλαίου μέσω της άσκησης νομισματικής πολιτικής. Η επακόλουθη οικονομική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας φανέρωσε περαιτέρω τις αδυναμίες της παραγωγικής διάρθρωσης της χώρας, ωστόσο άμβλυσε κατά πολύ το ελλειμματικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, αφενός μέσω της συγκράτησης των εισαγωγών για την περίοδο 2009-2016 σε επίπεδα προ 2004 και αφετέρου με την πρωτοφανή βελτίωση της εμπορικής εξωστρέφειας σχεδόν σε διπλάσια μεγέθη. Παρόλα αυτά, καθώς η οικονομική ολοκλήρωση είναι μια δυναμική και συνεχής διαδικασία που αυτή τη στιγμή βρίσκεται μεταξύ νομισματικής και οικονομικής ένωσης, αναμένεται ότι, αν δεν αλλάξει κάτι ως προς την ισχυροποίηση των συμπληρωματικών της οικονομίας πολιτικών, τα οικονομικά αποτελέσματα για χώρες που αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στον εσωτερικό ανταγωνισμό, όπως η Ελλάδα, θα παραμείνουν με αρνητικό πρόσημο, γεγονός που διαπιστώνεται από την επάνοδο του ελλειμματικού ισοζυγίου τα τελευταία δύο έτη.

8 Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Homewood III: Irwin.
- Baldwin, R. και Wyplosz, C. (2009) *The economics of European Integration*. 3^η εκδ.
London: McGraw-Hill Higher Education
- European Commission (2020), *Ameco Online Database* (διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Eurostat (2020), *International Trade in Goods Database* (διαθέσιμο σε: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods/data/database>, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Meade, J.E. (1955). *The Theory of Customs Unions*. Amsterdam: North-Holland.
- Mognelli, F.P. και Wyplosz, C. (2009) The euro at ten –Unfulfilled threats and unexpected challenges. Στο B. Mackowiak, F.P. Mongelli, G. Noblet και F. Smets (επιμ.). *The Euro at Ten – lessons and challenges*. European Central Bank
- Padoa-Schioppa, T., 1994, *The Road to Monetary Union in Europe*, Oxford: Clarendon Press.
- Pinder, J. (1969). Problems of European Integration. Στο G.Denton, *Economic Integration in Europe*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Sandholtz, W. και Zysman, J. (1989). 1992: Recasting the European Bargain. *World Politics*, 42 (1): 95-128
- Tinbergen, J. (1954). *International Economic Integration*. Amsterdam: Elsevier.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.

Ελληνική

- Αβδελίδης, Π. (1975). *Η αγροτική οικονομία και οι προοπτικές ανάπτυξής της*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
- Ανδρέου, Γ. και Μαραβέγιας, Ν. (2018). Η ελληνική οικονομία στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο Ν. Μαραβέγιας και Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.). *Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: Η ιστορία μιας πολυκύμαντης σχέσης 1962-2018*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Βαΐτσος, Κ. (1986). Στο Βαΐτσος Κ. Και Dudley Seers (επιμ.). *Η ΕΟΚ των δύο ταχυτήτων : Ολοκλήρωση άνισων εταίρων*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση

Βερναρδάκης, Χ. (1989). Στο Καζάκος Π. (επιμ.). *1992: Η Εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς και η Ελλάδα*. Αθήνα: Έκδοση της Ιονικής Τράπεζας της Ελλάδας

Γιαννακόπουλος Ν. Και Δημόπουλος Γ. (2001). Τελωνειακές ενώσεις και ενιαία αγορά. Στο Δημόπουλος Γ., Μπαλτάς Ν. και Χασσίδ Ι. (επιμ.). *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές: Οικονομική ολοκλήρωση και πολιτικές*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Γιαννίτσης Τ., (1988), *Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι επιπτώσεις στη βιομηχανία και στο εξωτερικό εμπόριο*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.

Γιαννίτσης, Τ. (2018). Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, κρίση και οι προοπτικές της Ελλάδας. Στο Ν. Μαραβέγιας και Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.). *Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: Η ιστορία μιας πολυκύμαντης σχέσης 1962-2018*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Γιώτη-Παπαδάκη, Ο. (2010). *Ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση και πολιτικές αλληλεγγύης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Δούκας, Ελ. Γ. (2018). Η Κοινή Αγροτική Πολιτική και ο Ελληνικός Αγροτικός Τομέας. Στο Ν. Μαραβέγιας και Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.). *Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: Η ιστορία μιας πολυκύμαντης σχέσης 1962-2018*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Δούκας, Ελ. Γ., (2009), Η νησιωτική γεωργία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Στο Παναγιούλης Θ. (επιμ.). *Νήσων Περίπλους – Ιδέες και σκέψεις για το μέλλον της Νησιωτικής Ελλάδας*, Αθήνα: Δίκτυο Αναπτυξιακών Εταιρειών Νησιωτικής Ελλάδος «Νήσων Περίπλους»

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) (2019), *Εισαγωγές-Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (1995-2019)* (διαθέσιμο σε: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL30/>), πρόσβαση: 12.9.2020)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) (2019), *Συνολική παραγωγή γεωργικού κλάδου (Προσωρινά στοιχεία) (1993-2018)* (διαθέσιμο σε: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL42/>), πρόσβαση: 12.9.2020)

Ευρωπαϊκή Ένωση (2020), *Η ΕΕ με λίγα λόγια* (διαθέσιμο σε: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_el), πρόσβαση: 12.9.2020)

Θεοδωρόπουλος, Β. (2006) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Από το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης στην ένταξη στις ευρωπαϊκές κοινότητες (1968-1981)*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.

- Ινστιτούτο Εργασίας (INE) Γ.Σ.Ε.Ε. (2014), *Ετήσια έκθεση 2014: η ελληνική οικονομία και η απασχόληση* (διαθέσιμο σε: <https://www.inegsee.gr/ekdosi/etisia-ekthesi-2014-i-elliniki-ikonomia-ke-i-apascholisi/>, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (2015), *Μελέτη του IOBE για το αποτύπωμα της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην ελληνική οικονομία* (διαθέσιμο σε: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiboLCJ4ePrAhXFxIsKHV55C60QFjABegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fioibe.gr%2Fdocs%2Fresearch%2FRES_05_F_15012015_PRS.pdf&usq=AOvVaw14RQBdse8-n1kS1JkmHhda, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Καζάκος, Π. (1978), *Ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης
- Καζάκος, Π. (1989). Στο Καζάκος Π. (επιμ.). *1992: Η Εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς και η Ελλάδα*. Αθήνα: Έκδοση της Ιονικής Τράπεζας της Ελλάδας
- Καραντινίνης, Κ. (2020). «Η ελληνική γεωργία και αγροδιατροφή μετά την πανδημία», διαΝΕΟσις - Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης, Αύγουστος (διαθέσιμο σε: <https://www.dianeosis.org/2020/08/i-elliniki-georgia-kai-agrodiatropfi-meta-tin-pandimia>, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Κατσιμή Μ. και Μούτος Θ. (2018). «Εξαγωγές και εξαγωγικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα», διαΝΕΟσις - Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης, Δεκέμβριος (διαθέσιμο σε: <https://www.dianeosis.org/research/oi-eksagoges-stin-ellada/>, πρόσβαση: 12.9.2020)
- Κοντογεώργης, Γ. (2003) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Η κρίσιμη εικοσαετία 1948-1968*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.
- Κοντογεώργης, Γ. (2006) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Από το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης στην ένταξη στις ευρωπαϊκές κοινότητες (1968-1981)*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.
- Κορλίρας, Π. (1989). Στο Καζάκος Π. (επιμ.). *1992: Η Εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς και η Ελλάδα*. Αθήνα: Έκδοση της Ιονικής Τράπεζας της Ελλάδας
- Κορρές Γ., Κότιος Α. και Λιαργκόβας Π. (2010), *Οικονομική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλης.
- Μαραβέγιας, Ν και Κατσιμάς Δ. (2016). Τα οικονομικά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο Ν. Μαραβέγιας (επιμ.). *Ευρωπαϊκή Ένωση – Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Μαραβέγιας, Ν. και Ανδρέου, Γ., (2006). Η ελληνική οικονομία μετά την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Στο Ν. Μαραβέγιας (επιμ.). *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα –Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Μαραβέγιας, Ν., (1989). Η ευρωπαϊκή εσωτερική αγορά και η δυναμική των περιφερειακών ανισοτήτων. Στο Καζάκος, Π. (επιμ.). *1992: Η Εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς και η Ελλάδα*, Αθήνα: Έκδοση της Ιονικής Τράπεζας της Ελλάδας.

Μαρτίνος, Ν. (1996). Θεωρία της διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης. Στο Ν. Μαραβέγιας και Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

Μπαλτάς Ν.Κ. (2016). Η Κοινή Αγροτική Πολιτική. Στο Ν. Μαραβέγιας (επιμ.). *Ευρωπαϊκή Ένωση – Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Οικονόμου, Γ.Ε.. (1992). *Η ελληνική οικονομία στην προοπτική του 1992*. Αθήνα: Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών

Πετρόπουλος, Δ., Φατούρος, Δ., Κυριαζόπουλος, Γ. και Πασχαλίδης, Δ. (2010), «*Διαχρονική εξέλιξη των μεγεθών του εξωτερικού εμπορίου αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα την περίοδο 1994-2008*», Πρακτικά Εθνικού Συνεδρίου Διοίκησης Οικονομίας, 322-332 (διαθέσιμο σε:

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiKjYq7h-zrAhVi-SoKHYjrD1UQFjAAegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fmibes.teilar.gr%2Fesdo_proceedings%2Fproceedings%2F2010%2FPOSTER%2F29_final.pdf&usq=AOvVaw2fozjfFgreFTNtaY5CJy2P, πρόσβαση: 12.9.2020)

Πουρναράκης Ε. (1996), *Διεθνής οικονομική. Μια εισαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα: Πουρναράκης Ευθύμιος.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2016). Οι διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ: Από την Ευρώπη των έξι στην Ευρώπη των είκοσι οκτώ. Στο Ν. Μαραβέγιας (επιμ.). *Ευρωπαϊκή Ένωση – Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Τομαή, Φ. (2003) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Η κρίσιμη εικοσαετία 1948-1968*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.

Τομαή, Φ. (2006) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Από το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης στην ένταξη στις ευρωπαϊκές κοινότητες (1968-1981)*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.

Τράπεζα της Ελλάδας (ΤτΕ) (2010), *Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος: αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής* (διαθέσιμο σε: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjH4qXH0ejrAhVQx4UKHYD3BDQQFjAAegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fwww.bankofgreece.gr%2Fpublications%2F%25CE%2599%25CF%2583%25CE%25BF%25CE%25B6%25CF%258D%25CE%25B3%25CE%25B9%25CE%25BF%25CE%25A4%25CF%2581%25CE%25AD%25CF%2587%25CE%25BF%25CF%2585%25CF%2583%25CF%2589%25CE%25BD%25CE%25A3%25CF%2585%25CE%25BD%25CE%25B1%25CE%25BB%25CE%25BB%25CE%25B1%25CE%25B3%25CF%258E%25CE%25BD.pdf&usg=AOvVaw00ohs66ZOZR2uZlvZQ8gPJ>, πρόσβαση: 12.9.2020)

Τράπεζα της Ελλάδας (ΤτΕ) (2020), «*Διδάγματα από την ελληνική οικονομική κρίση, οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες για το μέλλον*» - Ομιλία του Γιάννη Στουρνάρα, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, (διαθέσιμο σε: <https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typou/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=fc915812-ab24-47ab-9e60-a566653a1f42>, πρόσβαση: 12.9.2020)

Τριαντόπουλος, Χ. (2018). Οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο Ν. Μαραβέγιας και Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.). *Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: Η ιστορία μιας πολυκύμαντης σχέσης 1962-2018*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Τσακλόγλου Π., Οικονομίδης, Γ., Παγουλάτος, Γ., Τριαντόπουλος Χ. Και Φιλίππου, Α. (2016). «Ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο για την ελληνική οικονομία και η μετάβαση σε αυτό», διαΝΕΟσις – Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης, Απρίλιος, διαθέσιμο σε: https://www.dianeosis.org/research/production_model/, πρόσβαση: 12.9.2020)

Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων (ΥΠΑΝΕΠ) (2018), «*Δελτίο στατιστικών στοιχείων εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας με τους εμπορικούς της εταίρους*», (διαθέσιμο σε: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjR_P6SiezrAhXTVBUIHf14AFAQFjAAegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fwww.mindev.gov.gr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F04%2Fdeltio-statistikon-stoixeion-emporikon-synallagon-tis-elladas-me-tous-emporikous-etairous-xronologikes-seires-septembrios-2017.pdf&usg=AOvVaw2y8gKy_aPb3KOptHIXPKCm, πρόσβαση: 12.9.2020)

- Χαρίτος, Ι.Σ. (1981), *Ελλάδα-ΕΟΚ 1959-1979, Από τη Σύνδεση στην Ένταξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης
- Χασσίδ, Ι. (1980). *Ελληνική βιομηχανία και ΕΟΚ –Μελέτη για τις επιπτώσεις από την ένταξη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών
- Χρηστίδης, Β. (2003) Στο Τομαή, Φ. (επιμ.). *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Η κρίσιμη εικοσαετία 1948-1968*. Αθήνα: Εκδόσεις ΥΔΙΑ, Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.
- Χρυσομαλλίδης, Χ., & Μαραβέγιας, Ν. (2018). European Integration and the Greek Economy: Greece at the Core or on the Periphery of Europe?“. *Region&Periphery*, 0(6-7), 71-97

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
και Ευρωπαϊκό Ταμείο

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)
Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος
τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479
www.ekdd.gr